

Tartalom

LVIII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2004. JÚNIUS

TOLNAI OTTÓ: Negatív hallali (Mutató az ÓLOM-ból)	3
CSIKI LÁSZLÓ: A népfelkelő (Regényrészlet)	14
KIRÁLY LEVENTE: A tapasztulás dalai	27
KOVÁCS ISTVÁN: 13 haiku	31
PODMANICZKY SZILÁRD: Passió	33
NAGY KOPPÁNY ZSOLT: Az én emberem; Vitéz lélek	39
DOBAI PÉTER: Tiszavers; Dunavers (Budapest legszebb épülete a Duna!); Magunktól menekülni: ahhoz nincsen iránytű, se irány	45
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Rajz Tandori Dezsőtől; Telefon; Mondat Sulyok Gabriellától; A helyszín; Válasz Lovas Ildikótól; Rózsa	49
DOMOKOS MÁTYÁS: Egy uomo universale – Somogyból	51
KASS JÁNOS: Európa kapujában	56
<i>Regény és történelem</i>	
SÁNDOR IVÁN: Daniellával a vonaton (3.) (Egy [történelmi] regény műhelynaplója)	58
OLASZ SÁNDOR: Köznapi fikció és műfajpoétikai nyitottság (Márai Sándor történelmi regényei)	65
NÉMETH ZOLTÁN: A történelmi narratíva jelentése	73
TANDORI DEZSŐ: A feladhatatlan lecke (A történelmi regényről, s hogy miért nem?)	78

KRITIKA

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Dante magyarországi utóélete a XX. században	85
ÁRPÁS KÁROLY: A Madách-filológia kételyei	91
BÜKY LÁSZLÓ: Karinthy Márton: Ördöggörcs (Utazás Karinthyába I–II.)	95
<i>„A Tisza-parton mit keresek?”</i>	
HOLLÓSI ZSOLT: „Az időtálló, szolid, de észrevehető eleganciában hiszek” (Beszélgetés Koczor György építésszel)	99
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

FŰZ VERONIKA alkotásai a címlapon, a 30., 55., 58., 72., 77., 90. és a 94. oldalon

TOLNAI OTTÓ

Negatív hallali

MUTATÓ AZ ÓLOM-BÓL

(Ilia Mihálynak)

Ezek az új metafizikusok

Látom nagy alkímikus ősz
ahogy ólmot önt
ólomtakarót von
a könyökben meghajlított
(bumerángforma) tóra
isteni kis műszerekkel ellenőrzi
őzbőrbe göngyölve hordja őket
a lemez vastagságát
egy árnyalattal lehet csak vastagabb
az aranyfüstnél mérik az aranyfüstöt
méri az ólomlemezt majd újra az aranyfüstöt
kisebb víta (eszmecsere) az árnyalat mibenlétéről
mire a tóhoz érek senki mondja ezek az új meta-
fizikusok akárha forró ólommal festenének
ülök a női strand mólóján az ólomban
aranyfüstben egy-egy nő is elúszik
följük hajlok túvel ütögetem
szeretgetem őket
ujjbegyemből próbáltam kipiszkálni
egy semmi tövist tán úgy kerülhet kezembe a tű
gennyesen pulzáló ujjbeggyel
ütögetem a tóra vont ólomtakarót
érezem végre leüthetem a hangot
sosem is volt ily közel
az egzaktmód létező leghalkabb hang
sokat tanultam a balkáni gerléktől
hollywoodban a beverly hills-en fet- és tyutsev-
dalokat komponáló rahmanjinovtól (nem tudom
bunyin nabokov találkozott-e vele) túvel ütögetem
tudtam (barátom felvilágosított) nehéz ólomlemezt

szögezni ólomtakarót hímezni írni
ólomra aranyfüstre istenem minő abszurd foglalatosság
hiába lettem épp mostanában az egykori szabadkai tűgyár
készleteire elképzelem hazautazik pestről
semmis karcolatot írjon a kis manufaktúráról
a vonaton egyik volt osztálytársába botlik
néhány vonását felhasználta az aranysárkányban
semmis karcolatot megyek írni haza a tűgyárról
látom a délceg ős kezébe vesz egy még forró tűt
gyönyörködik a ragyogó abszolút formában
majd átréved maga is átbújik hiába tesznek érte
tűvé mindent a tűgyárban át-
eltűnik nyomtalanul a tű fokán
ülök a mólón tűvel
pulzáló gennyes ujjbegyemmel ütögetem
a tóra vont ólomtakarót
végre leüthetem a hangot
sosem is volt ily közel
immár csonton fán túl csak a halina hangzik
istenem minő abszurd foglalatosság jóllehet
te nincs kizárva mégis hallod e negatív
aranyfüstön ólmon fán halinán túl
te hallod e negatív hallalit.

A vers fekete doboza

Először most is rembrandt
márványkagylóról készített karca
az egyik amszterdami antikváriumban
vett egy ő úgy mondta: hidegtűt.
Express Géza a cipész dikicsét is ő örökölte
először most is rembrandt karca elé helyezett
valós márványkagylóra pillantott
olykor soká markában szorongatta
felütötte a Tolnai Világlexikona aranyos tomusát
akkor már elhitte rögeszméjét ő maga írta:
Balkán.
ivott kedvenc csészéjéből melyet még helsingör előtt
csent volt ifjú korában a kis hajó kávézójában
s akkor az ablakpárkányra röpönt a vörösbegy
nézték egymást

*mint nézett farkasszemet ökörszemmel pinttyel
kis tavuknál szitakötővel ponttyal
nézték egymást
a begy egyedülálló tónusát konstataálta most is
mint alvó parazsat körül a hamuszürke toll óvja
megérezte az ablakpárkányra helyezett
teniszlabda tokban a gyöngyként izzó kölest
nézték egymást majd csak úgy melleleg ugrálva
pityegve
a semmis énekes az öreg költő szavait
ő csak úgy mondja: babramunka.
próbálta ritmizálni a rozsdás párkányon ablaküvegen
egy hányódó semmis ólomlemezen
ahogy lecsúszott az asztaltól
előbb arccal a tasztatúrába zuhant
magára rántva az aranyos tomusokat
az ekránt egy mamutfogat lila horgokat
ólmonehezékeket horgászni készült
valaki négykézlábra ereszkedve
pedig akkor talán még élt volt akárha
a pormacskákkal kezdett volna játszani
a régi kis páncélszekrényben vulkánfíberben
(megdőbbenve látta tele hamuval)
ómama retikuljében (olvasófüzérét még sulyomból
fűzték) az indiai sásból font szemetes kosárban
(ki hitte volna ennyi hamuval szeméttel jár
e mesterség a: babramunka.) kiforgatta zsebeit
öklömnyi abszurd ólomtojást talált benne
máris pánikszerűen
de miért e pánik tűnődött volna értetlenül
ha még élt volna mert akkor már tényleg nem élt
valaki épp felkötötte az állát próbálták ráadni esküvői
ruháját amelyet már rég kihízott
valaki máris a vers
mert ott kell lennie valahol
itt dugdosta e kacatban
valaki akárha egy lezuhant füstölgő concord
maradványai között máris a vers fekete dobozát kezdte keresni
arcán a forró ólom maszkja akkor már megkötött
valami megfoghatatlan mosoly hullámozott rajta.*

Az abszolút nullás

*Hogy is mondjam hogy épp így
szeretem jóllehet ha meglelném
pillanatragsztóért nyúlnék
így letört szarvával
e kerge zerge nippet
még liszt ferenc
(a malomszerelő mostoha)
családjától kerülhetett hozzánk
de hát ábrázolnak-e a nipppek
jobb dolguk is akad különben is jobb
nippnek lenni
megbőkhette a hegyet
avagy felhőt vélt hegynek
egy porcelánfelhőt
a nipppek csak porcelánul tudnak
ahogy liszt ferenc is egy olyan lisztkukac-
féle figura volt jóllehet állandóan
átszította a zsákokban álló nullást
fütyürészve szította át naponta magát
ha nem vigyáztam átszítált engem is
boldogan mutatva egyik tenyerében
a hemzsegő zsisziket a másikban
ahogy ő mondta: az abszolút nullást.*

Kinőtt a fű

*Egy motherwell-tárlatra mentünk tán épp
a legnagyobbra a whitnybe kékjei mondtad
külön fejezetet érdemelnének ahogy van porosz-
és paraszt- úgy van motherwell-kék is mennyi
külön fejezet gondoltam (szép cím lenne: külön
fejezetek) és arról kezdtem mesélni hogy a földrengés
után skopjeban megépítették a whitny első mását
s hogy az szebb mint az eredeti (somolyogtál már
megint egy balkáni szarással jövök) szebb mert
ahogy megrepedezett a spirálisan emelkedő padlózat
kinőtt a fű
ma talán már nyírják is nyulakat kecskéket tartanak*

*igaz nincs látogató de hát különben sem a látogatókon
turistákon múlik a dolog vannak más nézők is
apró gyöngyszemekkel karbunkulusokkal
sármányok poszáták bivalycsorda halad
meg hát olykor az isten is kíváncsi
egy-egy kapitális festői fogásra
mert hát ő is éppen úgy csinálta
nem távolította el műve körül
esztétikumká emelte a maszatot
par excellence esztétikumká a mocskot*

Suhogva

*A cecelegyet mármint hogy csípjon meg
a cecelegyet szerette emlegetni
meg azt hogy hátnak bot kell hasnak galuska
jött át suhogva a kerten
felnyúlt egy savanyú almáért
megtörölgette szutykos kötényében
mohón harapott mindig ezt vártam szinte felrobbant
szájában vártam szétrepüljön a feje persze anélkül
hogy jellegzetes mosolya eltűnt volna
férje szegedre menekült (imrédiista volt)
üzent visszajönne maradj csak jó helyen vagy (hihihi)
minden nap krumplilevest főzött
néha tényleg galuskával csak egyszer botolt meg
amikor paráználkodtunk a folyónak nevezett
szennycsatorna alagútjában minden misén ott volt
szerelmes volt abba a nagytörvényű bunyevác püspökbe
cecelegyet szerette emlegetni olcsó ólomrózsa-
olcsó ólomrózsafüzére volt (amiért nővére ómama
mindig megróttá jóllehet az övé még olcsóbb volt
még sulyomból fűzték) meg azt szerette mondogatni
hogy izé meg ecet oltsunk bele meszet
mire bátyám aki akkor már költő volt megjegyezte:
figyelj ez tiszta alkímia: izé meg ecet meg meszet.
de mi az hogy izé kérdeztem bután
hát nem tudod izé nélkül nem lehet
izé nélkül még senkinek sem sikerült
aranyat előállítani*

*te hozd az ecetet meg a meszet
mi egy kis ólmot is csorgatunk bele
izé meg álom mondtam
nem álom mondta
izé meg ólom te hülye.*

Mosolygó hullára versre

*A vajas halzsírt tunkolja
tegnap ünnep volt
pesti barátok rácpony
akkor már eluralkodott rajta
noha egy satie monográfiát olvasott
összefüggést keresett találkozott-e satie
gurdjieffel hallott-e tőle valamit
egy mamutfog volt beszorítva a könyvek közé
a taplósapka végre eltűnt
ki lehetett volna vele zavarni a világból
elképzelte kizavarják
künn forgolódik
kívül a világon
jóllehet akkor már eluralkodott rajta:
rahmanjinov.
megy föl a padlásra ma is beáll a füstölő
langyos hamujába a kátrány velencei tükrei közé
a kolbász svargli sonka lila kampói alá
megy a pincébe valami gyanús viszonyban
a kannagumókkal
áll az ablaknál a fekete fenyők hátterén látja az
első hópelyhet aláutazni a langyos ólomból
mindig is tudta az angyalok is ólomban lebegnek
körüle szárnyukkal akárha betűket karcolva
naponta két-háromszáz méter egyenetlen járdát
kell letisztítania olykor a szűz hó alatt akárha
mosolygó hullára versre bukkan ezt nevezi
negatív hallalinak szalad be (hallja harangoznak
vége a hajnali misének ómama már csúszkál haza)
elégedetten dörzsöli vörös a kezét
majd tunkolja tovább a vajas halzsírt.*

Három tyúk még tojik

Én, mint törvényszéki szobrászművész.
Solymosi Bálint

*Most jutka megy a pincébe
irigylem ő gyűjt be
ismét gyulladásban a szemem
istenem ismét fel kell feküdnöm
a műtőasztalra hogy pontosítsák
mondják mögöttem kuncogva
pontosítsák a műkritikus szemét
(mert nem csak a szénája melyben
hiába kereste azt a tűt a tűgyárból
a szeme sem áll jól akár az a hibbant
kínai) s ott az asztalon
rongyos esernyő találkozom
ám immár mint közhely a varrógéppel
jutka tehát begyűjt
én léket vágok
léket vágni jó
jutka megeteti a kutyákat
összeszedi a tojást
három tyúk még tojik
én mily szépen rímelünk
összeszedem a kutyaszar
tán még dán dogunk sem
szar ennyit mint ez a magyar
vizsla nusika sokat csavarog
ő nem itthon piszkol
jutka kimegy a piacra
öt perc nálunk minden öt percre van
az állomás az albán pék valamint a temető
jön sanyi megiszunk egy pálinkát
mondom lassan meglágyul
olajjá lesz az idei barack aztán rák
visszahúzódok a toronyszobába
már érezni alulról a meleget
ólomlemezeim az aranyfüst ellágyulva várja
vesszőm löszbabáimat tapogatom
akárha én dobtam volna ki őket*

*én egy egész kis opust én
s nem a föld
törvényszéki szobrászként vonultam nyugalomba
nem sok hasznomat vették magamat mintáztam
magamat ólomban löszben.*

Ha rómát mondok rumát hallok

*Egy csomó túró ötven egy nagyobb
bála szalma hetvenöt dinár
sok a csíz
a csízeket gyakran keverem össze
az ökörszemekkel
számomra az ökörszem egy fakó csíz
sok a gimpli is
amelyek viszont gyönyörűek
a gimpli a legméltóságteljesebb kisénekes
ha még egyáltalán a kisénekesek közé sorolható
ha viszont még kisénekesnek mondható
én gimpli szeretnék lenni mondta
az ökörszem számomra egy fakó csíz
a csalogány meg csúnya
befogott egy drága galambot
azt írja gyűrűjén: róma.
nem ruma hanem róma
hol van ruma
valahol újvidék mellett
most egyszerre határvárossá lett
azt sem tudtam hogy újvidékhez
ilyen közel a horvát határ
én is határvárosban születtem mesélik
egyszer még a magyarok idején átvittek szegedre
ezért volt kissé könnyebb visszahonosításom
ám sosem is jártam rumában
nevezetesen a rumai piacok
viszont a szent városban
úgyszintén otthonos vagyok
nem vagyok süket se nagyothalló
jól néznék ki egy nagyothalló kisénekes
csak mindent félrehallok*

ha rómát mondasz rumát hallok
ha rumot rendelsz vodkát hozok
s te vedeled mint a vizet
a végtelenbe hullámozó
ólmokék rónáról áradozva.

Kishúgom gerincét a grízt

Börtönből szabadulva édesapám
csápek bácsival
egy kedves bölcs félkezű lakatossal állt össze
vele szövetkezett
ez bizony más volt mint magyarok ideje alatt
a katolikus kisiparosok szövetkezete
most csak ők ketten álltak össze
a kedves bölcs félkezű mester csápek bácsi
meg édesapám
ez is valamiféle szövetkezés volt
három erős kéz
szerettem nézni ahogy hajlítják a vasat
otthon aztán einstein és kosztolányi nyomán
én is megkíséreltem félkézzel a térhez görbíteni
kishúgom gerincét a grízt a mestergerendát
hiába nem ment nem görbült
se kishúgom gerince se a gríz bizony sosem is tudtam
megismételni felnőtt koromban sem kosztolányi
bravúráját (igaz más sem)
ahogy fél kézzel meggörbíti a grízt
csak most látom csápek bácsi a másik
nem létező kezével hajlítgatta volt a vasat
öreg költő most már mit görbítsem
a grízt
most már mit a mestergerendát
magamnak tapsoljak fél kézzel
hiszen később apámék is átálltak
nem hajlítgatta már csápek bácsi
nem létező kezével a vasat
átálltak az éjjeliszekrény záruk stenclizésére.

Meg lehet-e nyúzni egy embert

*Én valójában nem is tudom
 kitől kérdezhettem volna
 egyáltalán kitől kérdezhetünk
 én valójában nem is tudom
 meg lehet-e nyúzni egy embert
 de ha megnyúzták
 de ha kik megnyúzták gondolom
 sok bárányt kecskegidát valamint
 medvét nyúzhattak életük folyamán
 ha megnyúzták azt mesélik megnyúzták
 a bohó zombori nábobot tyíró falcionet
 akit a párizsból visszatérő ifjú konjović
 akkor már szépen pasztásan lefestett volt
 családja* velence környékéről került hozzánk
 hol a porban
 hasonló kastélyokat kúriákat építettek
 mint velence környékén építettek volt
 na már most a szabadkai városi könyvtár
 igazgatónöje egy draxler-lány
 évfolyamtársam volt az egyetemen draxler
 ám az édesanyja viszont egy falcione-lány volt
 fel-felugrok hozzá tehát falcione-ügyben
 ugyanis engem ki civil életében egy vidéki mű-
 ítész nem is az foglalkoztat (regény misut tán igen)
 hogy akkor amikor a partizánok nyúzzák
 nyúzzák ügyesen mint bárányt kecskegidát medvét
 végrendeletében a bohó nábob már az új néphatalomra*

* Zombor belvárosában bérházaik szinte egész utcányit tettek ki, sőt a Falcionéknak a múlt század nyolcvanas éveiben még nyári lakra, villára is jutott az akkor nagyon divatosá vált Palics fűrdőn. Az elmagyarosodott olasz család hamar beleilleszkedett a vármegye társadalmába, amelynek életében főleg jótékonyági tevékenységükkel vállaltak részt. Az idősebb generációk közül dr. Falcione Nándor volt az, aki például legtöbbet támogatta a zombori Történelmi Társulatot. Falcione László költő volt, a régi Bácsország 1904-es és 1905-ös évfolyama Zányi László írói néven közölte a verseit. A harmincas évek elején Herczeg Ferencz is teret adott Falcione Lászlónak az Új időkben, írja Kunkin-Draxler Zsuzsa a Palics és környékében. A hasonló adatok, gyakran bukkannak elő így költők, különös mód annyira meghatnak, hogy azonnal verseik után kezdek nyomozni, azonnal hozzálátok opusuk körvonalazásához. Talán e meghatottság, nagy tisztelet miatt nem kontárkodom terepükön, nem írok verseket, igen, egészen bizonyosan, a hasonló esetek miatt határoztam el már korán, magamnak, finoman félrehúzódom, külön műfajt teremtek, őket engedem előre, őket engedem előre...

testálta összvagyonát nem az foglalkoztat
még csak a regényes borzalom sem
hanem az egészség történelem etc. megelőzendő
átplántálta-e bőrét vásznára
ha igen mert mind inkább úgy tűnik nekem
a radikális festésmód tehát nem volt csupán
pikturális kérdés jóllehet értesülve a dologról
jócskán megrettent hisz ő valójában
csak pikturális kérdésekről tudott
s még akkor sem fogta fel valamiféleképpen ő is
megnyúzta a bohó nábobot (a festészet ezek szerint
egyfajta preventív plasztikai sebészet lenne)
miközben festett
mesélte a kaszinóban barátjainak a hóbortos nábob
dásó (a pesti parlament képviselője konjović dávid)
fia ez a vadrác úgy csikorgatta fogait féltem megharap
megelőzte tehát azokat a hegyilakókat
akik noha életük folyamán sok bárányt kecskegidát
valamint medvét nyúztak mégsem vették észre
csupán a festék felhámját nyúzzák dobják a szemétre
valaki már megelőzte őket valamiféleképpen
az örökkévalóságot csempészve a hentesmunkába.

CSIKI LÁSZLÓ

A népfelkelő

(REGÉNYRÉSZLET)

Elmentem a moziba. Jókora út, két oldalán a kapukat hóbuckák, a mellékutcákat páncélozott járművek torlaszolják el. Terepmintás oldaluknak dőlve, magas kerekükre könyökölve katonák fújják a cigarettafüstöt és a párát. Nem jut messzire, a ködben lebegő jégzemcsékre tapad. Emberszaga lesz a ködnek. A pamutkesztyűk felseibeiben a fegyverek fagyos fémjére ragadnak az ujjak. Fájhatnak szegények.

Ma már harmadszor haladok át a főtér körkörös sivatagán: a városháza előtt áll már a tribün faváza. Alatta hanyatt fekvő munkások kalapálják be a szögeket, szemükbe hull a por. A díszemelvény hátulján, a magas palánkon már kész a girland, bevonat. Saját rúzsos képe alatt fog szónokolni Izé.

Szép vagy, szép vagy, szebb a napnál, mondom magamban neki, amíg még nincsen ott.

A cipőbolt kirakatában a tévékészülékben ő éppen azt mondja: éljen! – majd karbafont kezekkel áll, hallgatja, hogy a többiek ugyanazt kiáltják egy teremben, csarnokban. A kirakat elé húzódtott tribünépítő munkások nézik, közben inkább melegednek a vaskosarakban izzó, alkalmi parázsnál. A művezető visszaparancsolná őket munkára, de nem meri. Jó, hadd töltődjenek fel előbb malasztal és meleggel szegények. Más néző még a melegre se gyűl.

– Holnapra enyhébb időt jósolnak – kiáltja munkásai felé a művezető, szegény. – Biztos.

A városi mozi még mindig a szikvízgyár földszintes épületében üzemel, régebbi délelőttökön palackokat töltöttek benne, este valakik énekeltek a vásznon, és a töltőgépek, gázpalackok között nagykabátban ültek olyankor a nézők, ifjabb párok a rekeszek mögé húzódtak, és helyel-közzel ütemesen egymáshoz kocantak az üres üvegek.

O, sole mio!

Wudu inkább egy szerszámos ládán ült, s ha elunta a filmet, zseblámpa fényénél olvasott.

Üres a fél terem, csak a vászon előtt állnak székek, három sorban. Mögöttük puszta és tiszta az olajjal felkent hajópadló, a leszerelt töltőgépek beton aljzata, Wudu nyilván rendszeren takarít. Az előcsarnokban, a pénztáráblakkal szemben

hentesboltba való hűtőpult áll keresztben, két csóka gubbaszt az üvege mögött, az elképzelt melegben, az egyik fehér vasrostélyon, nincs alattuk ürülék. Wudu nyilván rendesen takarít. Az egyik csóka álmában a farkát billegeti, a mozgás ritmusa lassú, egyre lassúbb, szinte nincs.

– Kit tetszik keresni?

Magas, nagyon magas öregember inog előttem, kezeslábasra vett keki vattakabátban, fülig érő fehér haja kétfelől mereven eláll a csontos fején, az arca is fehér, nagy, bár sovány, vastag szemüvege mögött kicsi a szeme.

– Te mikor nőttél meg ekkorára? – kérdezem tőle.

– Tessék? – Leemeli fejéről a szemüveget, majd lassan folytatja a mozdulatot: tulajdonképpen legyint. – Ja, te vagy az – mondja.

– Még az is lehet.

Megfordul, elindul, lassan, lágyan int. Könnyen a nyomába érek.

Kimegyünk az udvarra, három ösvény vezet át rajta: egy szélesebb a főbejárat, egy jobbra a vécék és egy balra, a vetítőfülke felé. Balra térünk, s ő közben egyre mondikál előttem.

– Segíteni akarsz? Csak hiszed. Jöttök, és azt hiszitek, segíthettek. Micsoda önhittség! Mi hoztál? Gombelemet? Antibiotikumot? Tiltott irodalmat a segged lyukába rejtve? Mit érünk vele? Micsoda önzés! Nem azért csináljátok, hogy rajtunk segítsetek, hanem hogy megnyugtassátok a lelkiismereteket.

Az utolsó szónál elakad, tagolva, hosszan ismételteti. Hosszú kőlépcsőn megy fel a vetítőkamrába.

– Kie a csóka? – kérdezem, ahogy nyomában csikorgatom a havat.

– Itt minden az enyém – dünnyögi. – Nálatok ezt hogy mondják? Magán-tulajdon? Na, ez nem az. Csak az enyém.

Két zárat kell kinyitnia egy sárga vasajtón – Tilos A Bemenet –, félemelet magasságban, és el kell tolnia egy reteszt, közben beszél és én utolérem a lépcsősor tetején, már-már a hátának ütközöm a szűk fordulóban. A hátracsapott ajtó mellbe lök, a korlátnak tántorodom.

– Kutyád nincs? – kérdezem.

– Itt vagy te.

Már bentről, sötétből beszél. Csak a vetítőnyílásokon át szűrődik be némi fény a tereméből, mintha egy némafilm visszavetítené magát a gépbe. Hallom, azt mondja, amíg nincs műsor, áramszünetet tart, de a kedvemért majd villanyt gyújt, csak előbb világosság kéne, hogy megtalálja a kapcsolót. Ezen kuncog, és jelzi is, hogy kuncog éppen, azt mondja: hi-hi-hi. Fény annyi se, amit a szemedbe tegyél, mondja aztán.

– Menjek el, Wudu?

– Nem vagyok Wudu – mondja. – Van rendes nevem.

Vaklangyol tovább a kamrájában, valami puffan, valami koccan. Rendet rak! Rendet rak, sötétben Wudu, aki nem Wudu. Zizegtet valamit.

– Ha gondolod, elmegyek, Wudu.

– Nem Wudu!

– Maradjak, Nemwudu?

Úgy érzem magam, mint Heisenberg két egere egyszerre.

Elered a hó, nagy, könnyű pelyhek hullnak lassan, nem az errefelé szokásos jégszilánkok. Mintha káprázna a szem, miután fénybe nézett és aztán igyekszik visszatálcálni a maga világához. Estére fehér takaró fedi el az eddigi feketeséget. Hull a hó a hóra. Helyesbít. A gyönyörűség mellett elégtételt érzek, amiért hiába hordták teherkocsival a havat Izének, aztán dühöt, hogy ő is látni fogja a megszépítő fehérséget, ha a hó a szénpornál hamarabb ér földet. A francba, talán még a jóslatuk is beválik, holnapra megenyhül a fagy. Rendelésre hullnak ezek a puha, langyos, válogatott pelyhek. Valahol lent a síkon gyártják, onnan szállítják őket, zsákszámba a Mikulások. Vagy derék hazafiak seprik össze elővigyázatosan a déli tarlókról, dolgos asszonyok csipegetik fel hazafiúi ujjukkal, és hazafias, derék pilóták szórják itt gépeikről.

– Nemwudu, bemegyek.

– Egy órája várom.

Fény gyúl a kamrában, kivág az ajtón a havazásba.

Nemwudu itt lakik. Nemwudu itt: lakik. Lakik itt, nem egyéb. Létige!

A vetítőkamra nem kamra, inkább terem. Talán azért ilyen terjedelmes, hogy egyik távoli sarkába kerülhessen a lakó matracra, amire az imént sebtében, sötétben takarót vetett: haránt gyűrődéseiből látszik a sietség. A fekhely fejrészenél talpas olvasólámpa áll, előtte apró perzsaszőnyeg és egy kifordult táblájú könyv a cementpadlón. A fekhely fölött, ott, ahol talán az ablaknak kellene lennie, madzagra akasztott polc, egy deszkaszál, azon könyvek, egy alumínium bögre, egy piros zománcos mélytányér, kanál és villa benne. Az ablak a két vetítőnyílás, este héttől fél kilencig kilátással a vásznon váltakozó tájakra, épületekre, tengerekre, a suttogva nyögdecslő, hancúrozó ifjúságra, vagy a nappal sötétbe borult fehérségre. A néhány, bárki által használható, bárkik által utcára dobott bútordarab kivételével semmi jele annak, hogy Nemwudu itt lakik.

A két, öntöttvas talpazaton, lábon álló, nagyjából strucc formájú mozigép, amilyen helyénvaló, olyan feltűnő, már-már idegenszerű darab, ugyanakkor rendkívül egyszerűnek látszik, és ettől roppant fura. A helyiség szemközti falánál, fémvázis polcba építve munkaasztal, alulról megvilágítható tejüveg-lappal, filmek ragasztásához szolgáló, csappantyús szerkezettel, ollóval, kunkori celluloidvégekkel. A fémpolcokon lapos, kerek fémdobozok a filmtekerceseknek. Semmi különös. Csak az a különös, hogy Nemwudu itt lakik. És egy színes kép a falon: Izé mosolyog.

Nemwudu is mosolyog. A szemüveggel és a vattakabáttal együtt mintha öreges modorát is levetette volna, és egy befőttes gumival hátul összefogta a haját.

Fél fenékkal ül a vaskos munkaasztalon, és mosolyog. De még így is, még mindig nagyon magas.

- Hogy nőttél meg?
- Magamtól.
- Elég későre.
- Mihez képest?
- Szerintem.

Ennyi. Sutaság. De kapásból válaszol, s ez mintha sértene.

- Mit vigyorogsz?
- Csak képzeled.

Leveszem a felöltőmet, nézem, van-e ruhafogas. Van ruhafogas. A vasajtó mögött, egy hajlított fából készült, tonett-utánzatú ruhafogas, mint az osztálytermekben.

- Különben – szólal meg Nemwudu – éppen a télkabátodon vigyorogtam.
- Miért? Nem jó?
- Épp azért.

Korábban kellett volna megbántódnom, még az ajtó előtt, a várakoztatás miatt, visszamehettem volna a mástáji havazásba. Most már úgy nézne ki, túlérzékenységemben a felöltőmre is féltékeny vagyok.

- Piát hoztál?
- Nem iszom.
- Én sem.

Lépnék a fogas felé, de nehezen megy.

- Kátrány – mondja Nemwudu.

Fekete kátrányfolton állok.

- Feltört a beton, ki kellett, hogy igazítsam – mondja Nemwudu.

- Ragad.
- Ne lépj bele. Vagy állj benne.
- Nem sok vendég járhat hozzád.

– Egy se. Azért is öntöttem le a kátrányt, hogyha mégis jönne egy. De tényleg megrepedt a beton is.

Nézem a falon mosolygó Izét.

- Az alatt a kép alatt volt valami. Vagy magán a képen.
- Lehet, hogy volt.
- Mi volt az?
- Mit érsz azzal, ha tudod, de nem látod?

Felveszek egy ácsceruza-szerűséget a munkaasztalról, – Fordulj el – mondom, és elkezdek rajzolni a falra.

- Nem bízol bennem? – kérdezem rajzolás közben.
- Elmentél.

Elkészülök az ábrával és megmutatom.

(Két-kutyás rajz.)

- Ez a legújabb művem, az idő múlásáról szól – mondom.
- Jó.
- Most mit mondasz? Azt, hogy igen? Vagy, hogy jó a mű.
- Igen.
- Egy kisdiaáktól plagizáltam. Ő még írt alája valamit a kerítésre.
- Jó.
- Tudod, mit írt?
- Tudom. Egy létigét.

Végre rendesen mosolyog, rendbe jön az arca, és én az okát is tudom. Örvend, hogy kitalálta, habár nem közölte a megfejtést, megtartotta magának, örvend az ép eszének. Rajzom különben értelmetlen trágárság csupán.

– Összerondítottad a falamat – mondja vigyorogva. Aztán megmutatja a titkos kamráját, egy csőszerű sötét kis helyiséget, amelyben az ételét főzi, a kísérleteit folytatja, és azért titkos, nehogy rájöjjenek az ellenőrök, mit művel benne, és tűzveszélyre hivatkozva megbírságot adják, vagy menesszék az állásából. A dohányzásról ugyanezért régen leszokott.

- Mondd már meg, mit szedtél le arról a képről.
- Tudod, ki segít néha, főzni meg ilyesmi? Az özvegy unokahúgod.
- Özvegy?
- Félig-meddig özvegy.
- Idejár, hozzád?

– Ezt meg Kutya hozta, ajándékba. – Az „ez” egy tonkinnád horgászbot, az összes szereléssel, a filmdobozos polcnak döntve áll és a folyót idézi hirtelen. A horgon még a keményre száradt vörösgiliszta. – Biztosan lopta.

- S a képen mi volt?
- Te ott horgászol? Szajna, Loire?
- Kutya látta, mi volt a képre rakva? Mert az veszélyes lehet.
- Kutya sem piszkít a saját fészkébe. Jut eszembe, a te képed, ez a két kutya: egy nagy marhaság. Mint minden tudatalatti. Mint minden magyarázkodás.

Szünet. Szünetet tartunk a semmiben. Mondom, hogy nem vagyok éhes, mondja, hogy ő azért eszik, aztán nézem, ahogy a kis piros mélytányérból megébédél a munkasztalnál. Tágra nyitja hozzá a száját. A munkás emberek természetes mohóságával fal, de lehet, hogy az öregek keserves mohósága az. Harmincegy éves, jól van. Leszopja a kanalat.

Emet Kutya kapta meg, nem Wudu, ő cserébe, azaz ajándékba tonkinnád horgászbotot kapott Kutyától. Így van ez rendjén, talán, habár érthetetlen. Nem minden, csak egy. Egyvalaki. Hogy engedte át magát Em Kutyának, amikor még engem is ő szólított, parancsolt magához? Ezt még ő sem mondaná el, feltéve, hogy tudja az okát, Kutyát hiába kérdezném, az csak buta módon örül a farkának, Nemwudu pedig nem volt benne, csak bele szeretett volna kerülni. Em tudja

a megfejtést, és talán én magam. Szerintem nem adta fel, hanem csak változott, elváltozott, és nem úgy, ahogyan minden nő óhatatlanul alkalmazkodik cserélődő párjához, hanem mintegy szüneteltette magát, visszavonult a remény zárt körébe addig, amíg azt valaki feltöri. Idomult: kisebbre fogta vissza még a természetét is, és megfestette a haját, elbújt, sőt eltűnt a várakozás menedékében, olyannyira, hogy az önállóságát is felfüggesztette egy időre, akár egy ostromlott ország, és a túlélésre fordította minden erejét. Azt kellett volna tudni csupán, meddig véd és meddig terjed a remény, meddig lehet bírni a burkában, miközben önmaga elől szívja el az ember a levegőt. Az sem biztos, hogy ezek a hóhordók, enyheidő-jósok a megmondhatóí.

– Meddig maradsz, bozsó?

– Hogy mondtad?

– Kérdem, meddig maradsz, bozsó?

Értettem. Felfogtam, mire céloz, mivel dicsekszik, mivel próbál sérteni. Em tehát ezt is kipróbálta. Csak azt kellett volna tudnom, mennyire került közel Nemwudu a bozsó állapotához, mivel szolgált rá a nevére. A nevemre. Nem kellett volna zokn vennem, még értenem sem, nem az én dolgom volt ez ma már. Meg aztán kézenfekvő volt a magyarázat: kis helyen közel kerülnek egymáshoz az emberek, ha akarnak, ha nem, és azt képzelik, egymás szájából juthatnak levegőhöz.

– Holnap utazom vissza – mondom. – De akár most elmehetek.

– Várd meg, amíg kirúglak.

Becsülöm benne, hogy most nem tette hozzá: bozsó. Ismerte, megtanulta hét év alatt a mértéket. Én lettem a Nembozsó.

Ha önként elhagyott helyre, emberekhez megy vissza, vendégségbe az ember, legritkább esetben van fölényben, még ha milliomos vagy tévésztár lett is belőle valahol. Túlságosan önhittnek kellene lennie ahhoz, de akkor úgylis mindegy volna, hova megy a világon, egyedül magát látja. Az elhagyottak, hátramaradók méltóbbnak tűnnek, ha nem másért, mert különös erővel ruházza fel őket a visszalátogató, olyan erényekkel, melyeket ő nem birtokolt, ha egyszer rájuk hagyott. Közben megtörténhet, hogy azok egyszerűen gyávák voltak elindulni, odahagyni a biztonságot nyújtó közeget, vállalni az idegenséget. Azok talán nem bíztak önmagukban, mondhatni, abszurd módon másokban, egymásban találták meg a magabiztosságukat, és ettől idegenebbek otthon, mint bármely ismeretlen táján a világnak. Ebből azonban semmi nem látszik rajtuk és be sem vallanák, mi több, büszkéik, hogy eligazodnak a maguk helyén, a maguk idejében, és leereszkedően igazítják el látogatójukat is, aki ugyanolyan pontosan ismeri a helyi utakat. Kár, hogy ezt az időt itt megbontották valakik, mintegy kisajátították.

Em egyszer Kutya, egyszer Nemwudu, és előtte, utána vagy közben másvalakik idejét élte – próbálta legalább –, és volt idő, amikor az én időmet kapta bi-

zományba. Zálogba akár. És viszont. Talált a mi két időnk, össze volt igazítva, Nemwudu. Ritmus, ritmus, Nemwudu!

- Beszéljessünk addig valamiről, Nemwudu.
- Nem Wudu, nem Nemwudu, bozsó! Meddig?
- Hát, amíg kirúgsz.
- Ki kell azt érdemelni.

Könnyen állt nála a szó, könnyen jött, könnyen vészett. Otthon volt a vetítőkamrában, azt mondott, ami tetszik, akár azt, amit igazából nem akart.

A szökésemről akart hallani, mert annak nem ismerte a részleteit, mivel akkor én csak Emmel éltem, az ő idejében, egyenletes ritmusában, és abba Wudu nem fért. De lehetett volna a legjobb barátom Wudu, szökésem akkor is az Emmel közös titkunk volt, és nem létezik egyszerű titok. Már a rejtegetése miatt sem. A te-tejébe, az én titkomnak éppenséggel az időhöz volt köze.

Akkor már egy éve vártam, hogy hivatalosan engedélyezzék végleges kiutazásomat, és nem csak az idejét éltem fel Emnek, hanem a kenyerét is. Már gyászhuszárnak sem voltam jó, pedig lassan annak való lettem. Lehúztam már huszonnégy évet, és abból legalább tízet tudatosan, s az utolsó két évben Emen kívül nem volt semmi jó. De ez a legutolsó volt a legrosszabb: a tehetetlen várakozás éve. Hevertem Em lakásában – és egyre erősebben úgy éreztem: ez az ő lakása –, ő megvette nekem az italt, én eladtam az üres üvegeket, takarítottam, főztem, és örvendtem, hogy ezért Em nem dicsér – megalázott volna vele –, franciául tanultam, de annál inkább untam, minél nagyobb szükségem volt rá – használatának ideje meg nem közeledett, nem is létezett –, elolvastam fél könyvtárat és meguntam a teljese, alig jártam ki a városba, mely már nem volt az enyém, és mintha abban versengett volna önmagával, hogy rossz élményeivel megkönynyítse a szakítást és útját vágja a későbbi ráemlékezésnek, vagyis mozdulatlan voltam, hűdött és közönyös. Em esti pénzes zsákjainak cipeléséhez már nem voltam eléggé megbízható, noha ezt senki nem közölte, csak az ő feszélyezettségéből következtettem a főhivatal lehetséges véleményére, és mindenki máséból a helyzetemre. Esténként két utcasarokkal odább vártam rá, aztán nem sétáltunk, csak hazamentünk. Az elején úgy próbált segíteni, hogy végigkérdezte a napomat, mikor aztán rájött, hogy nincs miről beszámolnom vagy amit eltitkolnom, és emiatt kötelességszerűen, restelkedve számolok be neki két műszakos téblábolásomról, abbahagyta a faggatózást. Hallgattunk, mint az öreg házások. Úgy is ölelkeztünk már.

Tennem kellett valamit az időmmel, nem kezdenem. Hiszen nem az én időm volt már, az engedélyadó hivatal tulajdonában volt az időm. Mondhatni, unalmamban szántam rá magam a szökésre. Mintha nem is a szabadulás, hanem a mozgás vágya, szüksége indított volna rá. Véget akartam vetni ennek az időnek.

Mindez titkosnál több: személyes előzmény volt, akár a teljes addigi életrajzom, nem tartozott Nemwudura. Sejtettem, hogy maga a szökés őt sem a szemé-

lyemet érintő, célzó okból lehet fontos neki, hanem tanulni akar belőle, nem barátokozni az utólagos féltés, együttérzés, izgalom árán, és úgy döntöttem, megkapja, ami jár neki, kivéve az igazat.

– Emlékszel – mondom neki –, hogy akkoriban mindenféle jó történeteket meséltek a szökésekről. Akkor még mertek. Mesék is voltak többnyire, persze, elméletek, furmányos népmesék, nem is lehettek egyebek, hiszen senki nem verte nagydobra a titkát, nem beszélt a szökése tervéről, akinek pedig sikerült, annak már nem volt módja elmondani vagy levélben megírni nekünk. Végül is, mindenki magára volt hagyva a szökésével. Csak rajta múlt, a leleményességén, a kitartásán, senki nem segíthetett. Izgalmas volt, veszélyes és kétségbeesett. Férfias próba volt, Nemwudu! Meg nőies is, mert csak ígérkezett. Azon kívül, persze nehéz, kényszeres és hasznos. Az életét mentve kockáztatta az ember az életét, vagy legalább a szabadságát. Tudva, hogy annak is vannak fokozatai: az országban nem élt szabadon, de a börtönben még annyira se fog.

– Egy kicsit hosszú a bevezető – mondja Nemwudu, bár a többéves, igazi bevezetőről fogalma sincs. S ha tudná ehhez, hogy abban az utószó is benne van! Érzelmesen már mondtam magamnak, a Notre Dame előtt egy hajnalon, hogy ez ott csak utószó főművemhez, az életemhez, kommentár, nem egyéb, s ha lehetne, inkább újraélném az egészet, még ha azt otthon szenvedésnek, nyomorúságnak nevezik is. Mert a Notre Dame környékén semmi neve nincsen.

Nemwudu unta-forma a bevezetőt, de fel-felcsillant a szeme: a férfidolgoznál, azokba beleértette magát. Lehet, úgy döntött, ő is próbára teszi a bátorságát, de ezt eddig magában sem merte kimondani, kedvtelve hallgatta tehát, hogy kimondom helyette – neki –, én pedig igyekeztem megalapozni a tévhitét. Tévedésben verhetetlenek voltunk. Közben nyilván élvezte, hogy Em után beavatom, beavathozhat az életem más titkaiba, legalább utólag-futólag. El kellett ismer-nem ugyanakkor, hogy ő is megjárta a maga útját, az enyémnél hét évvel hosszabb utat, és visszás, sőt nevetséges lenne azt éppen neki elmagyaráznom. Az is pont hét évbe telne.

– Különféle mesék, lehetőségek forogtak fenn a kocsmasarkokban. Ejtőernyő. Akkoriban iratkozott be minden reménybeli disszidens ejtőernyős tanfolyamra.

– Akkor bontották le nálunk az ugrótornyot.

– Hólégballon.

– Ahhoz gázpalack kell. Itt nem lehetett kapni. Most sincs.

– Nem sorolom. Legtöbben mégis a hivatali utat választották. Hosszabb, de biztosabb. Nem volt hívebb híve a hatalomnak, mint az, aki szabadulni akart tőle. Igyekeztek olyan hínek mutatkozni, hogy bekerüljenek valami hivatalos küldöttségbe, mindegy, hogy paradicsomszószerrel vagy vegyi fegyverrel kellett tárgyalni külföldön, ha már egyszer kijutott az ember, feléje se néz a tárgyalásnak, szalad menedékjogért. Ezek a stréberek aztán még a többi strébert, facér ejtőernyőst, hólégballonost is feladták, hogy jó pontot szerezzenek a mindentudó hivatalnál.

Minél megbízhatóbbnak akartak látszani előtte, hogy minél biztosabban szabadulhassanak tőle.

– Én aztán nem. Nekem elhíheded – mondja Nemwudu. – Bizony Isten: én nem. Én még besúgónak se lettem volna jó.

– Mert te már eljátszottad, elfürdőzted, elszónokoltad a hiteledet.

– Nana – mondta önérzetesen –, lehettem volna megtért bárány, vagy zsarolhattak volna.

Mid van neked, Nemwudu, amit elvehetnének? Mi kell neked, amit adhatnának? – gondolom.

– De Kutya – mondja –, Kutya lehet, hogy igen.

– Te vagy Kutya: egykutya. Itt vagytok. Ez elég erkölcsi bizonyítványnak.

– Te meg a magadét mondd. Te hogy próbáltad.

– Én ésszel. Okosabb akartam lenni náluk.

– Lószar – mondta Nemwudu.

– Az. Kicsik vagyunk mi ezekhez. De te esetleg megpróbálhatnád.

– Mit?

– Az ötlet a következő volt. Csak köd kellett hozzá, meg egy lámpa és egy karó.

– Most ne légy bozsó!

– Kimész a határra éjjel. De be a zónába. Megvárod, amíg leszáll a köd. Akkor meggyújtod a lámpát.

– Hülye vagy, nem bozsó – mondja Nemwudu.

– Nembozsó vagyok.

– Én nem vagyok Nemwudu. Jó, mondjuk, hogy meggyújtottad a lámpát.

– Meggyújtod a lámpát a ködben, leszúrsz egy karót a földbe, és arra felakaszto-d. Aztán várod a határőröket.

– Ugratsz.

– Mindig a legegyszerűbb ötlet a legjobb. Minél gyermetegebb, annál zseniálisabb. Olyan eszement és egyszerű ötletnek kell lennie, hogy épeszű ember el se higgye. Az épeszű ember higgyen csak a szemének. Ez a veleje ennek is. Mondjam?

– Mondjad.

– Szóval, leszáll a köd, leszúrod a karót, meggyújtod, ráakasztod a lámpást. Meglátják. Az a fő, hogy meglássák és érte jöjjenek az őrhelyükről. Jön tehát a határőr, másodmagával. Megy a lámpa felé.

– Azzal elkap.

– Te már nem vagy ott, Nemwudu. Amíg ők becserkészik a lámpát és a karót, te már odaát vagy. Szépen megkerülsz az őrhelyüket, és poros úton átballsz a ködben. Nem az aláaknázott sávon mész, nem az elgereblyélt homokon mész, nem a riasztórakétához kötött drótok között mész, hanem poros úton.

– Ez biztos?

– Nem.

Időt hagytam neki, hogy elhiggye, esetleg nem sikerülhet, amikor már szinte elhitte, hogy mégis, és mert ismertem az átverés dramaturgiai szabályát: soha ne erőltess, soha ne győzködj senkit semmiről, hagyd, hogy ő higgye el magának.

– Nem azért jutsz át, mert jó az ötlet – mondom. – Azért jutsz át, mert ők is tudják. Ismerik az ötletet. Én sem magamtól jöttem rá. De úgy gondolják, ha valaki már annyira nekikeseredett, hogy nekivág, de annyira megőrizte mégis az ép esztét, hogy bátran végrehajtja a fortélyt, akkor hadd menjen, megérdemli. Nem rossz fiúk ezek, de muszáj nekik. Úgy, hogy el-elkapnak, előállítanak egy-egy szökevényt, azt, aki nekimegy a határnak vakon, mint az ökör, és belebotol a riasztórakéták huzaljába, vagy aki sundán-bundán intézni próbálja. Pénzért lehet, de nincs annyi pénz. Csakhogy se a rakétát, se a pénzt nem lehet letagadni, azok nyomot hagynak. Az eszt, a fortélyt s a higgadt bátorságot viszont ők is becsülik. Meg aztán, ha senki nem jutna át, mire való a határőrizet? Nem azért kell ott vigyázni, nehogy átjusson valaki, hanem azért kell elfogni valakiket, hogy igazolják, el kell fogni valakiket, vagyis szükség van örökre. Ha senki nem akarna, sőt nem menne át, akkor ők miért állnának a vártán?

– De te visszajöttél.

– Nem volt köd. Volt karó, volt lámpa, de tíz napon át nem volt köd. Többre meg nem futotta a türelmemből, az erőmből meg főként a pénzemből.

– Ez elég nevetséges.

– Azért is nem meséltem senkinek. Nem akartam, hogy kiröhögjenek. Dekoltam csendben, amíg megkaptam a kitelepülő útlevelemet.

Gondoltam miközben mondtam, hogy ha addig nem is, ezzel az utolsó valomással, amit a gyöngeségem, sőt az ostobaságom éppúgy ment, mint hitelesít, sikerült meggyőzőnöm Nemwudut. Wudut nem sikerült volna. Nemwudu arra se jött rá, hogy ezt a történetet is loptom, mint a fali kutyákat.

Nyolc évvel ezelőtt, a határzónában, a pénzem, a türelmem s azzal együtt az erőm valóban elfogyott, de a köd nem volt igaz. Nem kellett a köd. Nappal mindvégig a nap süttött, éjszaka a hold, és nem is vártam mást tőlük.

Megnézem az órám.

– Megyek, Nemwudu – mondom. – Háromig engedett el a nénikém.

– Ácsi! Mutatni akarok valamit. Összekészítettem.

– Nehogy azt mondd, tudtad, hogy jövök.

– Még vártalak is.

– Akkor mondd meg, mi volt azon a képen. Haza Bérce képen.

– Semmi. Hidd el, tényleg semmi nem volt. Ide ellenőrök járnak. Csak naponta háromszor szembeköpöm. Előadás alatt ide tilos bejönni. De olyankor még be is zárom az ajtót.

A reteszt mutatja. Előre nyomja a retesz nyelvét az ajtófélfába. Majd a filmes fémdobozokat mutatja. Sorra szedi le, rakja a padlóra, nyitja fel a kerek fémdobozokat. Pakk-pakk! Pakk-pakk! Pakk-pakk!

– Ez a mozi, öcsém! Ezt nézd meg!

A *Haza Bérce az országban* feliratú fémdobozban óvszeres dobozok vannak. Az *Az épülő hazá*-ban csokoládészínű óvszerek. Az *A haza tájai*-ban óvszerek, ömlesztve.

– Az ilyen filmeket soha nem ellenőrzik – mondja. – Csak a külföldieket.

Guggol a dobozok mellett, és mondja. Guggoltában is szinte olyan magas, mint én vagyok állva.

– Egy mozijegy, egy gumi. Két mozijegy, két gumi. És tartsd a szájad, pajtás! Telt házzal játszom le ezeket a szarokat, a filmeket.

– S a csókák a pénztárnál?

– Azt is megmutatom.

– Jó üzlet legalább?

– Nem érdekes. A fő, hogy nem csinálnak gyereket. Nem kell gyerek.

Leakasztom felöltőmet az osztályterembe illő ruhafogasról, Nemwudu visszaveszi keki vattakabátját, bezárja, bereteszeli a sárga vasajtót, végigmegyünk a bal oldali ösvényen, a friss hóban, be a mozi előcsarnokába, a fekete madarakhoz. A hűtőpult aljából kartondobozt húz elő, felrzza benne a négybe hajtogatott cédulákat és az egyik csóka csőre elé tartja.

– Na, húzz, bozsó!

A csóka tanácstalanul ingatja, majd félredönti a fejét, néz az egyik szemével. Fényes fekete vérrög a szeme.

– Bozsó! – szól rá Nemwudu. – Havernek lesz. Húzz neki valami jót. Hogy tanítotlak, bozsó?

A madár kelleetlenül kicsippent egy kis papír-négyszöget a többi közül, Nemwudu kikapja a csőréből, széthajtogatja, az ablakig hátrál vele, a gyér fénybe, olvassa.

– Csupa jó – mondja, azzal összegyűri, zsebre vágja. Túl bő rajta a vászonnadrág. Ó most nagyon öreg, megint.

– Mit írnak? – kérdezem. Valóban kezd érdekelni.

– Szerencséd lesz.

– Megmutatod?

– Mondom, hogy szerencséd lesz.

– Vagy megmutatod, vagy nem nézem meg a találmányodat.

– Úgyse látnád. Nem tudod, mit kell nézni.

Addig huzakodunk, amíg a düh elnyomja bennem a kíváncsiságot, majd a resztelkedés mindkettőt.

– Nem hiszek az ilyen hülyeségekben.

– Jól teszed – mondja, és kezembe nyomja a fecnit. Gyerekesen megrajzolt, vonal-szőrös férfi nemi szerv látszik rajta. Elolvasom szinte.

– Összecseréltem a dobozokat – mondja Nemwudu. – Ez a nőké. Nőknek ilyen, férfiaknak amolyan. Hogy kedvet kapjanak. Vegyék a gumit. Van olyan,

amelyiken szöveg van. Haveroknak olyan jár. De a legtöbbre csecsszopó van rajzolva. Attól veszik csak igazán a gumikat.

Újra kuncog, és mondja is, hogy értsem: hi-hi-hi.

– Ez csak az üzleti része – mondja. – Ebből finanszírozom majd az igazit. Hallottál te a bugatóporról? Na, ez az ellenkezője. Attól feláll, ha kell, ha nem, ettől akkor sem, ha kéne.

Wudu mindig is szemérmes volt, annak tartottam legalábbis. Saját testét se nézte, még ápolását is ledérségnek, ugyanakkor a gyöngeség, az elpuhultság jelének vélte, mint mások az édesség-evést. Soha nem láttam mosakodni, a folyóhoz sem járt le. Elhanyagolta a küllemét, mégsem keltett koszos benyomást, csak az állandóan verejtékes szeme környéke, noha azt biztosan rendszeresen mosta. Miden embernek van valamilyen szaga: neki nem volt. Lehet ugyan, hogy senkit nem engedett olyan közel magához, hogy megérezhette volna. Testét soha nem hagyta megérinteni, kezét is csak ímmel-ámmal fogott.

– Nemwudu, kérlek, engedd, hogy búcsúzóul megszagoljalak.

– Mit akarsz te velem csinálni?

Megfogom a karját, elrántja. Aztán tapogatja rajta a kezem nyomát. Filmbeli mozdulat: mint mikor a főutcán, a duttyán előtt pisztolygolyó sebzi meg a kiöregedett tehenészt.

– Jól van, Nemwudu – mondom a szemébe, mert csak magamban nem volna elég. – Hazudtál Emről. Akkor se merted volna megérinteni, ha ő hív az ágyba. Ugye, milyen nagynek tűnik, amikor szerelmeskedni akar? Amikor sárlik. Jó a szaga. De te csak nézted. Igaz, az is szemérmetlen dolog, mert kiszolgáltatja neked a másikat. De azért köszönöm, haver.

Megköszöntem, hogy hazudott. Nem érdekeli.

– Milyen szagom van? – kérdezi. – Mert én nem érzem.

– Mint mikor ég a film.

– Akkor jó. Annyit mondj meg még, miért jöttél?

Viszonzásképpen tartozom neki egy hazugsággal.

– Látni akartam a barátaimat.

– Barátok voltunk mi?

– Mostanában néha úgy érzem.

– Párizsban? Jó érzés, hogy egy olyan helyen érzed. Kiráz tőle a hideg. S miiket gondolsz rólam, amikor nem vagyok ott? Miket csinálsz velem? Azt azért jó lenne tudni, nehogy...

– De a találmányodat is látni akartam.

– Ne légy bozsó. Az én találmányom egyelőre csak egy elvi kiegészítés. Megmagyarázza, hogy miért kell tartózkodni a fogamzástól. Ha nem születik gyerek, ezeknek nem lesz ki fölött uralkodniuk!

– Áhá!

– Ki kell nekünk halni, bozsó. Ne legyen neki népe. De később se legyünk. Mert rosszak vagyunk, illetve el vagyunk rontva. Még ha megszabadulnánk is ezektől, nem tudnánk mit kezdeni magunkkal. Ugyanolyanok lennénk, mint amilyenek ők neveltek bennünket. Nevelés zajlik itt, kísérlet, bozsó. Harmadízigen.

– Csak megzenésíted a szar kis óvszer-boltodat.

– Dolgozom is, nem? Kitaláltam az ellen-bugatóport. Férfiaknak kell beszedeniük. És akkor kész.

– Szerintem rém frusztráltak lesznek az impotenciától.

– Éppen ez lenne a rövid távú cél. Legyenek csak idegesek a tehetetlenségtől. Akkor akár még fegyvert is fognak. Gyerejük sincs, aki visszatartsa őket. Mire valók a gyerekek? Arra, hogy leszívják a vérüket, és átömlesszék ebbe a bohócba, s meghosszabbítsák az uralmát.

– Az impotensek forradalma, mi?

– Valahogy csak el kell élvezniük, bozsó! Te csak tudod.

Bemegy a hűtőpult mögé, fémdobozt húz elő az aljából: olyan, mint egy csúcsfegyver számára készült rakasz a filmekben. Tele van mozijeggyel. Minden mozijegyre egy gombostű szúrva.

– Egyelőre ennyit tehetek holnap. Mindig az ösztönöknél kell támadni, bozsó. Ma, az esti vetítés előtt minden férfi ilyen tús jegyet kap. Holnap a téren meg tudni fogják, mire jó, mit kezdjenek vele. Ezt elintézem. Hallottál róla, hogy a filmekbe be-bevágnak néhány rejtett kockát, általában reklám-céllal. A néző észre sem veszi, mitől kívánja meg, mondjuk az üdítőt, mitől fogja el egyszerre veszett szomjúság. Hát mert anélkül, hogy felfogná, rengetegszer látta a filmen az üdítőt, vagy valamilyen sós ételt, amire inni kell. Nem látszik, de ott van, még ha nem tudja is. Valóság, bozsó, létezik is, nem is! Csak elég sokszor kell ismétlődnie. Én huszonötször ragasztottam be a filmbe ugyanazt a három kockát. Az látszik rajtuk, hogy a férfiak gombostűvel szurkálják a nők farát. A többit elvégzik a nők. Visítozni fognak. Haza Bérce a hazát és magát élteti a tribünön, a nők meg visítanak, jajgatnak a téren.

– Ezt a mozit megnézem.

– Nem mozi lesz, bozsó, hanem valódi népfelkelés. Meglátod.

KOVÁCS ISTVÁN

13 haiku

*Sziromcirádás
napraforgó-körhinta.
Darázstekintet.*

*

*Kőzene a hegy.
A kotta bazaltsávján
zöld violinkulcs.*

*

*Páfrányszínekkel
álcázott sírkeresztek.
Rohamra készen.*

*

*A Szikla Atlasz
hegycsúcsot tart a hátán.
Mennyboltot a lomb.*

*

*Fény-monumentum;
a gyertya csonkig égett.
De ép a tartó.*

*

*Ó, Uramisten!
Fű, fa, nád, bokor, virág...
Futamnyi fények.*

*

*Sűrű barázdák.
Bivalycsorda a szántás
a messzeségből.*

*

*Hegy, hegyvonulat.
Tárt szárnyú sasóriás
a láthatáron.*

*

*Ó, lenge nádas!
felhőket bizsergető!
Pironkodó est...*

*

*Ezüst anyókák
járják a harcmezőket.
Könnny-aratóink.*

*

*Puhán a ködhöz,
a hegygerinchez érni.
Kisded a hajnal.*

*

*Annyi az élet,
mi a fotográfián;
tört fény, homály, csönd.*

*

*Győztesek a fák.
Csupa V minden águk:
ősz, tél, tavasz, nyár.*

PODMANICZKY SZILÁRD

Passió

A fodrásznál takarítottam, ahova hetente egyszer járok takarítani, amikor annyi vendég jött be, hogy nem tudtam takarítani, és leültem a sámlira a radiátorhoz, és elkezdtem olvasni valami újságot, márciusit, ez meg novemberben volt, hogy van az interneten egy cím, ahova írni kell vagy telefonálni, és akkor találnak az embernek egy munkát.

A takarítás is jó munka, mert haját söprögetni nem nehéz, vagy az üres padlót felmosni sem nehéz, és kapok két sört, dobozost, megihatom, néha fel kell melegíteni, olyan pincehideg, de ezt azért mégse nevezném rendes munkának, főleg hogy nehezen jövök ki belőle.

Az internetről már hallottam, és láttam is azt a házat, amiben internet van, de hogy mit kell ott mondani, azt képzelni se tudom. Törtem soká a fejem, hogy kihez forduljak, állítsak meg valakit, akiről azt gondolom, ért hozzá, ezt gondoltam, de rosszul, és féltem is, az az igazság, hogy olyanba keveredek, amibe nem szoktam.

Aztán megint takarítottam, és megint ültem a radiátornál a sörrel, és már megint azt a márciusi újságot olvastam, amikor már annyira ki volt olvasva az az újság, hogy mozgás nélkül kiesett belőle a lap, mintha direkt nekem járna ki, és szétnéztem, összehajtottam a lapot és elraktam zsebemre.

Gondoltam, hogy megiszok előtte pár pohárral, de örülni lehet, ha az internet ki tudom fizetni, úgyhogy önszántamból bementem a házba, ahol internet van, és olyan civil voltam, hogy az hétszentség. Odaadtam az embernek az újságlapot széthajtva, és mutattam, hogy ez érdekel, a cím, de nem értek az internethez, mielőtt odaküldene. Jól van, mondta, és segített nekem, csak még ki kell töltenie egy jelentkezési lapot, mondtam, megvárom, és leültem, jó volt nézni, ahogy a jelentkezési lapot töltötte, biztos sikerül majd neki, elég gyorsan kész lett, és már mentünk is az internethez. Nem voltam ott a tévé előtt tíz másodpercig, megnyomta a gombokat és már ki is írta a címet, felírta egy papírra és mehettem, és kérdeztem már állva, na, mibe kerül ez nekem. Tíz forint, mondta, és olyan jól esett ezt hallani, hogy nem ötszáz, hanem tíz. Kifizettem és mentem az utcára telefonálni a címre.

Elsőre eltévesztettem a számot, megevett száz forintomat, sokba kerül, ha hülye az ember, de a másodiknál már úgy koncentráltam, mintha célba lőnék. Föl is vette egy hang, nő volt, és kérdezte, miben segíthet. Olyan jó volt ezt is

hallani, hogy ilyen hang meg hogy nő, és azt mondja, hogy segít. Azt hittem, hogy ráolvad a fejemre a kagyló. Mondtam, hogy munkát keresek, és hogy végzettségem az nem nagyon van, de dolgozni tudok, és nem lopok semmit, tisztességes vagyok, és mindent megteszek. Megadta a címet, ami a fővárosban van, és hogy a jövő héten ráérek kettőkor a címre bemenni hozzá, és akkor válogatunk a kosárból. Úgy megörültem, olyan jó volt hallani, soha nem gondoltam, hogy ilyen sokat jelent a telefon. Persze, ott leszek, asszonyom, mondtam, és hogy kezeit csókolom. Ahogy letettem a kagylót, azt hittem, elájulok.

Másnap bementem a fodrászatba, hogy takarítanék ma is, mert kell egy kis pénz, de a fodrász azt mondta, hogy nála egy héten elég egyszer takarítani, és hogy mire kell a pénz. Mondtam, hogy sört még nem is kérek, elég a pénz, mert föl kell mennem a fővárosba. Minek mégis te a fővárosba, kérdezte a fodrász, és komoly volt meg röhögött is, soha nem tudtam elmenni rajta, hogy rendes hozzám vagy nem. Hívattak, csak ennyit mondtam, ne merüljön bele nekem, majd ha lesz valami, akkor legföljebb később elmondom. Hát jól van, most az egyszer takarítsál, és akkor takarítottam, sört nem kaptam.

Kimentem az állomásra, hogy megvegyem a jegyet, de már olyan régen utaztam, hogy nem számítottam ilyen drága jegyre. Kedvezmény valami, kérdeztem a pénztárost. Ugyan mire, kérdezte vissza. Hiányzott száz forint a jegyhez, nagyon bántott, most mehetek vissza szerezni, vagy ha a múltkor nem nyeli be a telefon.

Elkezdtem járni az utcát, hátha találok pénzt, de elkezdett esni a hó, a fene megeszi, meg besötétedett. Otthon se volt semmi, csak a sok vacak ruha, meg drótok, semminek semmi értéke most, és akkor honnan jött vagy hová ment, jött arra egy ember, és elszántam magam. De ahogy szólalnék meg, kiránt a zsebkenővel egy halom pénzt, és kiabálok neki, hogy uram, uram, az meg nehezen fordul, néznek, hogy inkább szedném föl magamnak, akkor ő megfordul és azt mondja, ú, az angyalát! Tudtam, hogy adni fog egy keveset.

Az utazásig volt még egy takarítás, amikor már sört is kaptam, ezrest is, ebből tettem félre a más költségekre hatszázat, napi százból megvolt a száraz kiflim, meg ami kétséges föl vágott.

Három napig feküdtem az öltönyön, de kár volt, nem lett kiegyenesedve, hanem a sodrony meglátszott a hátulján, az eleje az persze sima lett, de a háta... Na, mindegy, a kabát rajtam marad.

Olyan volt vonaton ülni, hogy vissza se jövök. Elmegyek valahova most már, de nagyon. Sok utas volt, csendesek, de mondok én valamit. A vasúton nem változott semmi. Húsz év az húsz év, de semmi. De azért a sebesség az sebesség.

Nem kellett félnem, hogy rossz helyen szállok le, mert a végállomásnál kellett leszállnom, és le is szálltam rendben, és kérdeztem, hogy hol van az az utca, ahova menni kell. Senki nem tudta. Senki. De hát hol a fenébe van az az utca, amiről senki nem tud. Mondta aztán egy korombeli, hogy itt meg itt meg itt van

egy térkép, és azon megtalálom. Jókor mondta, már éppen nem tudtam mihez kezdeni.

Akkora volt az térkép, hogy a hangyák is eltévesztik a járást rajta, már néztem vagy fél órája, mikorra az utcát eltaláltam. Láttam, ott jött el mellette a vonat, le kellett volna szállnom, és akkor most már ott lennék. De hát van időm, alig múlt tíz, van hatszáz forintom, vagy sétálhatok is.

Sokkal rendesebbek itt az emberek, az egyik megmutatta, hol a busz, ami ki-visz, és hol kapok jegyet.

Nem is csodálkozok, hogy az emberek nem kapnak munkát, nem olyan egyszerű valahova eljutni.

Már ahogy leszálltam a vonatról, nagyon piszkálgatta a szemem egy szendvics, háromszor visszamentem megnézni, de nem akartam minden pénzem mindjárt elkölteni.

Sétáltam a sok ember között, zúgtak az autók, olyan forgalmas volt az élet, hogy nálunk tíz év alatt nem megy el ennyi ember. Nagyon haladtak, munkába biztos, vagy haza, el voltak foglalva, aki meg nem, az nem sokat adott magára, látszott a szemükön, el vannak nagyon, azért idáig én soha nem sülyednék, levágják a lábukat meg koszosak. Jó volt visszagondolni a fodrászatra, a két doboz biztos sörre, a meleg fölmosóvízre, meg ahogy beszélnek mindenről hajvágás közben. Ott van az én otthonom, gondoltam, de akkor mi a fenét keresek itt. Megráztam magam, mint Krisztus a Vargát. A múltkor én is megráztam egy vendéget a fodrásznál, valahogy föltöltődtem azt mondták, ahogy söprögtem a műanyag padlót, aztán ahogy öltözködött az a katonatiszt, véletlenül hozzáértem, és véletlenül megráztam. Furcsa érzés volt, azt hiszem, a Varga is meglepődhetett.

De hát már itt vagyok, és azért a fodrászat se egy életcél, meghal a fodrász, aztán mi lesz velem. Éppen időben vagyok még, láttam én, hogy mostanában néha a szívét masszírozza. Elég egy rossz mozdulat, és infarktust kap. És arra is gondoltam, melegnek meleg, de milyen mocskos az a fölmosólé.

A busszal pont délre értem ki, tizenhárom megálló volt, ezt jó tudni visszafelé. Megkerestem az épületet, megnéztem, kettőkor ide bemenni. Csak eligazodni nem lesz egyszerű, teli van ablakkal, bárhova kilátni.

Kezdtém fájni, és hogy a dél elmúlt és csak a jegyre költöttem, most jött el a pillanat, hogy valami másra is költsek, egy meleg helyen.

Kinéztam az utcán egy étlapot, hú, milyen hagymaszag jött onnan ki, azt hittem, hogy kifordul a szemem. Kiszámoltam, hogy a tea lesz a legjobb.

Bementem a helyiségbe, nem voltak sokan, leültem az ablakhoz, mert ott volt világos. A kabátomat nem akartam levetni, nehogy ellopják, nem tudni, milyen itt a szokás. Teát kértem, ahogy terveztem, ültem a kabátban az ablaknál.

Az ablakkal szemben állt egy nagy ház, egy *pansió*. Volt rajta vagy negyven ablak, még a tetőn is, ott aztán lehet lakni, meg takarítani is. Gondoltam, hogy ellaknék itt, takarítanék, milyen jó lenne. A kéményből jött a füst, elképzeltem

magam a padláson, ahogy esténként lenézek az utcára, korán lefekszek, reggel hatkor már fönt vagyok, és ha jól dolgozom, megdicsérnek, kapok enni, és akkor még másra nem is gondolok.

A kislány kihozta a teát, egy nagy tubus cukrot, meg egy nagy tubus citromot. A fenébe, nem tudom kifizetni. Én csak teát kértem, mondtam mindjárt. A többi a teához jár, mondta a kislány, és elment a pult mögé. Az ilyen lehetőséget nem lehet kihagyni, az összes cukrot beleszórtam a teámba, a citromból is sokat, de nem annyit, mert az már marta ki a nyelőcsövet. Talán semmi helyismeretem nincs, de azért nagyon jól jártam ezzel a presszóval, szerintem el se fogják hinni, ha elmondom.

Jó édes volt a tea, nézgelődtem. Az út tele kocsikkal meg más járművekkel, szinte követni se bírtam őket. A helyiségben elég sok gép működött, azok villogtak, meg helyenként más is villogott, a pult az szép volt, teli üveggel. Rám se nézett senki, ennek örültem. Nem zavarnak a picsába a teámmal.

A pultnál két farmeres indián sörözött, cigiztek, és egy nagy táska volt náluk, tele mindenfélével, biztos eladni vitték, vagy vették valahol. Volt még egy dzsekis asszony, az nagyon gépezett, én csak háromszor láttam, hogy újra kellett indítani neki a gépet. Pont mellette, mintha rokon vagy apja lenne, egy idős férfi, de szürke öltönyben, és elég jól volt megnyírva is, úgy egy hete. Az is játszott, aztán bement a pult mögé, ivott egy icce szódát, elóvett valami telefont, és bebújt a függöny mögé telefonálni. Nem értettem, hogy miket mond, de nem is érdekelt. Vagyis egy kicsit érdekelt, de nem bántam, hogy nem hallom.

Ez a férfi lehetett a tulajdonos, nagyon otthonosan járt. Láttam, hogy a függöny mögött a vécé van biztosan, a citrom túl sok lett a teában, úgy átszaladt rajtam, alig bírtam tartani. A tulaj meg ott telefonált a függöny mögött, mondta, mondta, én meg alig bírtam tartani. Na, szép lesz, dobhatom ki az alsómat ha be-szalad, még megérezné a munkaközvetítő.

Végre kijött a főnök a függönyből, már álltam is föl, de szorítottam piszkosul. Beértem vele, a többit meg már el tudjuk képzelni.

Bob, bob, hallottam a vécén, a fenébe, visszajött a tulajdonos, és beszélt valamilyen nyelvet. Hát ebbe is beletelt vagy öt perc.

Az asztalon ott állt még a teám, nem nyúltak hozzá, a felét benne is hagytam. Volt még bőven időm, nézgelődtem a nagy ablakon, mintha mindig itt ülnék, olyan volt.

Láttam egyszerre hét munkást, az egyiknél egy nagy szál kolbász, a másikonál egy kenyér, a negyedik szalonnát lógatott a papírban, a hatodik meg vécépapírt, meg volt náluk zacskó is, majd' szétrepedt valamitől. Ha csak alma volt benne, már az is jó. Ez aztán az élet, mindegyiknek kék a ruhája, pántokkal, nagy zsebbel. Olyan jót szórakoztak, hogy majdnem elütötte mindegyiket egy autó.

Aztán mászkáltak csupa bundás asszonyok, vagy hát lehet, hogy férfi volt az, annyi bundából ki se látszott. El se tudtam képzelni, milyen élet lehet, vagy hogy

jutnak hozzá az ilyen bundához. Csak egyre gondoltam, hogy beleszületnek, ahogy én ilyenek születtem.

De nem akartam szomorú lenni, inkább vidám, mert azt mondják, azt megéri a munkaközvetítő, és akkor nem ad munkát, még ha van se.

A falon lógott egy óra, úgy számoltam tizenöt perc alatt odaérek, volt még hús, szóltam a pincérnek, fizetek. Kettőszázötven lesz, mondta, és már vitte is el az üres cukortartót. Kifizettem, maradt még száztíz forintom. A szendvicstre gondoltam, de tudtam, az már nem fér bele.

Kijöttem az eszpresszóból, megint megnéztem a *pansiót*, a szélső tetőablakot, és át is mentem az úton, leolvastam a házsámot, hogyha esetleg címmel mondják a munkát, akkor ha ezt mondják, egyből tudjam. De az se baj, ha másik házhoz, annyi ház van itt, nem igaz, hogy nem adnak munkát.

A közvetítő épület előtt keresztet akartam vetni, de gondoltam, nem bohócodok, még meglátnak, aztán elvisznek valahova. A portás egy vékony férfi volt, kék sapkába, mintha ebben a sötétségben a szemébe süthetne valami. Ismeri a járást, kérdezte, mire én azt mondtam, hogy sajnós nem, mert még nem jártam itt, de ha megmondja, biztosan odatalálok. Negyedik emelet négyszázharminckilences ajtó, mondta, és már fejtette is a rejtvényt tovább. Negyedik emelet, csodálkoztam magamban. Nem háromemeletes ez, kérdeztem. Nem, mondta a férfi, de már mérges volt, úgyhogy mentem a negyedikre.

A folyosó olyan sötét volt, hogy a számokat se láttam, nem még azt, melyik az az ajtó. De azért megtaláltam, éppen szemközt kijött egy nő a kartonokkal. Bekopogtam. Nem válaszoltak. Kopogtam megint, semmi. Na, már csak ez hiányzott, elfelejtették, hogy jövök. Szépen beszélnek, de hiába, ha elfelejtenek. Kopogtam azért még egyet, amikor meg kinyílt az ajtó. Ne kopogjon már, üljön le, mondta egy asszony, voltak még vagy húszan, de volt olyan bűdös, mint a patkánylukban. Nem akartam becsukni az ajtót, de mondták, hogy csukjam be. Becsuktam, gondoltam, majd kinyitom vagy megszokom.

Lassacskán szólították az embereket, engem persze nem hívott senki. Úgy jöttek ki, hogy nem láttam, kaptak-e munkát, vagy nem. Ha kaptak, azért nem, ha nem kaptak, azért nem.

Akkor egy másik asszony elővett egy akkora szendvicset, mint a karom, levette a papírját és megette mindet. Három akkora darab esett ki a kenyérből, meg kolbász is, hogy nem igaz. Akkor kezdtem nem bánni, hátha utoljára maradok. Ez a nő már elment, kicsit nyitva is hagytam az ajtót, mikor szóltak, hogy menjek.

Szép szobája volt a nőnek, ötször akkora, mint a kinti, asztal, szék, szekrény, virág az ablakban, fűtés, megvolt minden.

Milyen munkát keres, kérdezte. Hát, nyögtem, és gondoltam, hogy bemondom a *pansió* címét, de nem mertem ennyire direkt. Bármit, mondtam, én ren-

des ember vagyok, kevés az igényem, sok munkát bírok, és nem veszekszek, csendben vagyok általában.

Akkor kérdezte, merre lakom, mondtam, mire azt felelte, az elég messze van. Persze, mondtam, azért jöttem vasúttal. Láttam rajta, hogy ezzel a messzeséggel nem áll jól a szénám. De egy ágy nekem elég, nyugodtan tudok aludni, ha idevesznek bárhova. Elmondtam, hogy minden héten a fodrásznál takarítok, és ő elégedett velem, és sört is ad, ami a bizalom jele, ha érti. Haj, haj, mondogatta, nem lesz könnyű. De fölvette az adataimat, mikor születtem, hol, évszám, dátum, a végzettségemhez beírta, hogy semmi, gondoltam, ez is valami, ha más nem, támpont, a megjegyzésbe pedig egészen jót talált ki, hogy alkalmas mindenre. Ez egy kicsit visszahozta a reményt, és már láttam, összességben azért túl nagy várakozás volt bennem. A fejemben minden olyan szép, aztán meg tele lesz nem látható akadállyal. Ilyen az élet. Csak nem tudom, hogy másé is ilyen-e? De azért az jó, hogy már nem sok van hátra, és eddig még nem keveredtem semmibe, nem mondhatnak majd rám semmit.

Azért kedves volt, hogy kezet fogott velem, és biztosan látszott, mert mondta, hogy ne keseredjek el, tesz egy csillagot a papíromra, és megígéri, hogy nagyon figyelni fog rá, és ha lehet, akkor írni fog, hogy mi történt vagy mi lett.

Nem volt bennem mérgesség, meg sötét is lett kint, alig találtam meg a buszmegállót. Tizenhárom megálló, ismétellem magamban, hogy el ne felejtsem.

Jött a busz, fölszálltam, aztán a tizenharmadiknál le. Azért ilyenkor estére itt is elfáradnak, már nem rohannak annyira, pedig várja őket a vacsora, a család, aztán a tévé, és alszanak a fűtött szobában. De azért biztos nekik is megvan a maguk baja, csak nem mondják.

A szendvics már elfogyott a pályaudvaron, jobb is, kértem, mit adnak száz-tízért. Egy pofont, mondta az eladó. Azt nem kérek, mondtam, bementem a boltba, ott mégis olcsóbb egy kifli, vagy ilyesmi. Két kiflit vettem, a maradékot meg majd elosztom holnap, holnaputánra, aztán megyek csak a fodrászhoz.

Fölszálltam a vonatra, leültem és elaludtam. A kalauz ébresztett föl, hogy adjam oda a jegyem, de nem szoktak engem sehol fölébreszteni, most mégis, nem mindennapi ez a nap. Ha munkát nem is kapok, legalább megpróbáltam, voltam a fővárosban, és nem tévedtem el. Láttam, hogy nem halt még ki mindenki az emberség, hiába főváros. Majd járok a fodrászhoz, és kész. De egyet ott a vonaton megfogadtam, hogy mindenképpen szólok a fodrásznak, énám is gondoljon, ha infarktust akar kapni, jobban tenné, ha valamit sportolna, és ha az segít, én eljáró velem kocogni, csak ne haljon meg idő előtt, ha lehet. Főleg így, ha tudná, milyen jó dolga van.

NAGY KOPPÁNY ZSOLT

Az én emberem

Ímhol az ember. Az én emberem. Írásom tárgya. Együtt utazunk, buszon. Délután négy. Hazamennek a legények s a leányok.

Emberem mellettem áll. Frissen nyomott bulvár a kezében, szatyor a másikonban, epret visz benne.

Emberemnek illata van, érdekes, kellemes. Nyomtatott újság, eper, szesz és dohány keveréke, annyi izzadságszag után.

Gondolom, ő is hazamegy. Ruhája hétköznapi, ökle melós, tenyere is az, az újság sem utal másra. Pocakja van, arca borostás, nem árul el semmit, nem olvashatók fizimiskájáról. Olvasom az illatokat:

A reggel jól indult, kávé, cigaretta – a kellemes ürülés aznapra letudva. A gyárkapu előtt már nincsen ott a talponálló, de van két megállóval arrébb, egy kis késésből baj nem lehet. A cimborák ivósok, ismeri őket, talán beszélnek is kicsit, miről, na miről, nőkről, fociról, ez volt régebb, műszakról s főleg a műszak utániról, ez van most. Gyümölcsáros a kocsmá mellett, emberem rosszállóan csóválja a fejét, bár nem rosszalja a dolgot, de csak így lehet kimutatnia, ha csodálkozik. Mit keres itt, ki vesz tőle gyümölcsöt, melós vidék ez, csak a párlatokat fogyasztja.

Deci benn, munka kezdődhet, kezdődik, eltelik, nem történik semmi, még egy ujjá sem sérül senkinek, s a kollegák hajaszálát sem kapja be a gép, lustán működik az is, meleg van, meg lehet gebedni. Emberem időhúzási stratégiái nagy múltra néznek vissza, s ehhez méltóan működnek, a részlegvezető szerint egyike a legszorgalmasabbaknak.

Letelik a műszak, lassan kúszott a mutató, lassabban, mint tegnap. Visszasetálnak két megállót, meleg van, ilyenkor csak töményt szabad inni, bár a sör sem kutya, enyhíteni látszik az izzadás következtében kialakult vitaminhiány tüneteit: remegő kéz, remegő szempilla, remegés. Emberem filozófiája: mindegy, mi az, csak ártson. (Asszonyát hajdanában ezzel a férfias hozzáállással vette le a lábáról.)

A kedv egy árnyalattal jobb, de szó sincs duhajkodásról: csendes iszogatás, senki sem röhög, a mellét sem veri senki, húsz éve kialakultak az erőviszonyok s a ranglétra, minek hivalkodni. Emberem helye eme ranglétrán meglehetősen: napi egy-egy sört hoz ifjonti hévvel két kollega, s egy kör tömény is jár neki tőlük. Ezekből egyik a mesteré, a nagymesteré.

Az ivás akkurátus, a test megszabott időközönként kapja, ami neki jár: szesz, cigaretta, szesz, szesz, cigaretta, szesz, szesz, cigaretta, cigaretta, cigaretta.

Indulás haza, lemaradni nem szokás, nem is ildomos, emberünk mégis megáll a gyümölcsösnél. Asszonyára gondol. Epret vesz neki. Csak megint baj ne legyen. A szesz miatt, meg a cigaretta, a késés miatt.

Kis melegség a szatyorban, egész nap tűzött rá a nap, illata megtölti a buszt. Talán már rohadt is pár szem, azok illatoznak a legerősebben.

Mindenki szeretne enni belőle.

Vitéz lélek

Nem könnyű elmondani az ilyesmit, bár éppen ezt szeretném. Azóta is gyakran furcsán érzem magam, valahányszor eszembe jut. Így történik: még mielőtt agyamba tolna az emlék, a részletekkel együtt, egy – jobb szó híján – forró hullám érkezik, s alaposan bejárja minden porcikámat. Gyomrom összeszorul, emiatt erős hányingert érzek. Aztán kristálytisztán újra és újra látok mindent, a legapróbb részletekig. A gyomrom forog, meg kell támaszkodnom, mert összegörnyedek ezekben a pillanatokban. A forró hullám hihetetlen gyorsasággal és intenzitással jár át, rángat meg. Mindez négy-öt másodperc alatt zajlik le. (Fogalmam sincs, hogy van az lélektanilag, de főleg fizikailag, mármint a fizika tudományának szempontjából, hogy azt a legfeljebb tízpercnyi történetét négy-öt másodperc alatt ilyen teljesen és részletekbe menően újra tudom élni.) Naponta – átlagosan – ötvenszer. Negyven éve.

Ugyanakkor nem hallgathatom el, hogy az érzés negyven éve fokozatosan veszt az intenzitásából. Már megszoktam, azt hiszem. Minden alkalommal alig érezhetően ugyan, de kisebb és kisebb felindulást vált ki belőlem, egyre könnyebben megy a dolgok újra-végiggondolása – és egyre tisztábban emlékszem mindenre. Elmúlik... érthetetlenül múlik el, nem egyik napról a másikra, nem, még évek sem engesztelik meg – s a végén mégis elmúlik, pontosan úgy, mint az élet.

Azt hiszem, az élmény, ha mondhatom így, most érett meg arra, hogy beszélni is tudjak róla. Igaz ugyan, hogy jó ideje csiszolgotam már, de eddig csak magamnak mondtam el; hadd legyen tökéletes.

Ez történt: miután a falu védelmére felállított szánalmas, kaszákkal és kapákkal felszerelt parasztokból álló csapatot percek alatt szétvertük, s nagy részüket lelőttük vagy lekaszabtuk, seregünk vad ordítással (ilyen állandó jelzővel illethető minden csata utáni akciónk) rohant be a faluba.

Éhesek, dühösekké váltunk, asszonyt akartunk. Lángba borultak a zsúpfedeles házak, sikítások és fegyverdörrenések verték fel a csendet. (Így mesélem, valami rossz háborús regény stílusában – nem is hiszem, hogy lehet ezt másként.)

Én is ordítva rohantam, de valahány házba férfiasan be szerettem volna toppanni, már volt benn valaki, bajtársak, igen, ezért – lankadó hangerősséggel – ordítva továbbszaladtam, már vagy hatodik alkalommal. Egyre nevetségesebbnek éreztem magam, ugye, fosztogatni vérbeborult tekintettel és igaz meggyőződésből kell, lehet, nem olyan ímmel-ámmal, ahogyan nekem sikerült a hatodik továbbrohanás után, ha értik, mire gondolok.

Lassan le- és elmaradozott mindenki, az én léptem is lassult, ballagóra fogtam. Bandukoltam a havon, s észrevettem egy házat, külön a többitől, a falu vége felé. Akkor láttam azt is, hogy teljesen egyedül vagyok. Megörültem, hogy na végre, ez aztán most már tényleg enyém. Szigorú, marcona arcot vágtam, de azért gondolatban már engedményeket is tettem: ha elég alázatosan viselkednek, akkor csak eszem valamit, majd elfoglalom a legjobb ágyat. Nőt nem erőszakolok meg – csak ha nagyon, de nagyon szép lesz: egy hete a szabadban aludtunk, nem volt kedvünk erőszakolni, én legalábbis inkább pihenni akartam. De a szép nő, az más. Az még belefér. „A szép nő ellen örökre védtelen maradok”, ezt nemrég olvastam, és nagyon tetszett. A házat sem gyűjtöm fel – de csak akkor, ha jól viselkednek.

Amint berúgtam a kaput, egy hatalmas komondor rontott nekem. Egyetlen lövéssel leterítettem, így gondolok erre – büszkén – azóta is, ezekkel a szavakkal. A ház néma volt; ablakai az utcára néztek, egyetlen ajtaja a kapu mellett barnállott, attól olyan félméternyire. Csend volt; a legcsendesebb hely volt a faluban, bár ez még nem lett volna kunszt abban a nagy ordítózásban. Hanem ahogy a tornácra léptem, minden zaj elhalkult a hátam mögött, és ez volt az igazán döbbenetes. Ilyen élesen még sosem hallottam a csendet, és érzés is társult ehhez. Érezni a csendet – furcsának tűnhet, azóta sem történt meg velem. Felidézni sem tudom magamban. De tudok arra emlékezni, hogy mit éreztem akkor, amikor éreztem a csendet. Nyugodtságot, békét, mondhatnám ezeket a közhelyeket, mert elég közhelyesen éreztem a csendet, életemben először és utoljára. Nem volt félelmetes, sem veszélyt sejtető: egyszerű, kellemes érzés volt. Kissé meg is illetődtem: majdnem kopogtam, mielőtt beléptem.

De aztán észbe kaptam, méltóságom hangosan tiltakozott. Rúgni akartam, végül – nem tudom, miért – nem tettem, inkább a kilincset nyomtam le.

Az ajtó zárva volt.

Emlékszem, mennyire elképedtem, és arra is, hogyan tolt fel bennem egy nagy, most azt mondanám rá, vörös düh-hullám. Lekaptam a karabélyomat, és lőni kezdtem a zárat a kilincs fölött, alig maradt töltényem. Aztán berúgtam az ajtót, s beléptem. Egyszerű szoba, vagy inkább konyha volt, kemencével, asztallal, ágygal, nagyon rövid ágygal, mindig lenyűgöztek ezek a nagyon rövid falusi

ágyak, székekkel. Egyetlen szoba nyílt belőle. A kemencepadkán egy macska heverészett. Az asztalon kancsóban víz állott. Olyan volt az egész, mint egy csendélet. Egy giccses csendélet, ha van ilyen, ha értik, mire gondolok. Kiittam a korszót, majd megrémülve ejtettem el, hátha mérgezett a víz.

Hosszasan hánytattam magam a sarokban (érdekes, hogy illet tudóan a sarokban hánytam, nem a szoba közepén), szerencsére mind kijött, azóta is sokszor gondolok arra, hogy ha nem hánytam volna ki, és esetleg valóban mérgezett volt, talán másként alakult volna az életem, ha ott meghalok.

Megigazítottam a ruhám, előrszegeztem a karabélyomat, és magam jó egyenesre és magasra kihúzva lenyomtam a szoba kilincset. A szoba a konyhánál is kisebb volt, csak egy aprócska vetett ágy volt benne, asztal, virág, székek.

És ott ült, az asztal körül, a család: a vénasszony, a családfő, a felesége, két hajadon lánya s egy kisfiú. Az asztalon, kancsóban virág, mint azt az előbb is konstatáltam. (Honnan télen virág ezen a nyomorult vidéken? – azóta is gyakran gyötör ez a kérdés.)

Az egyik lány különösen szemrevaló volt. Blúzán feszültek a gombok, s mintha, tiszta szoknyája csipője érzéki körvonalait engedte látni, látni vélni. Látszott, mindannyian ünneplő ruhába öltöztek ezen a kivételes napon, bár nem tudtam róla, hogy azon a vidéken az a nap ünnep lett volna, s a népviseletet, az ünneplőt sem ismertem, főleg nem a tájegységre jellemzőt, mégis nyomban megéreztem ezt, megérzi az ember az ilyent, azt mondják, a mi falunkban is így néztek ki az emberek ünneplőben, bár persze másféle ruhákat viseltek.

Elcsodálkoztam, mikor nem láttam arcukon az áldozatok untig ismert és megszokott rettegését, de még csak egy szemernyi ijedséget sem. Csak a kisgyerekek szipogott, pedig az ilyeneket általában életben hagyjuk.

– Felállni! – harsogtam, a családfőre szegezve a fegyveremet.

Nem történt semmi: illetve ők tovább ültek, én tovább álltam. Aztán egyszerre csak elkezdtek nézni. Addig is néztek persze, de csak úgy, hétköznapi módon, most viszont ereje és célja lett a nézésüknek, s ez a cél én voltam. Mereven, pillantás nélkül néztek, mindannyian, a szememet bámulták, a belsejét. Belém mélyesztették a tekintetüket, mondhatni.

– Felállni! – most már üvöltöttem, de hangomban – úgy éreztem – bizonytalanság csengett, ha ez nem képzavar. Megráztam a karabélyt, hátha nem értik, mutattam, hogy fel.

De ők csak tovább néztek: mereven, pislogás nélkül, komoly, ünnepélyes arccal. Eléggé természetesek voltak mind, ezt ekkor vettem észre, ekkor tűnt fel. Következésképp – bár ez nem törvényszerű, mint utóbb utánajártam – szemeik is nagyok voltak. Először barnának tűntek, aztán egy idő után feketének.

– Le kéne lőnöm valamelyiket... – gondoltam, immár megnyugodva.

Gúnyos mosolyt szerkesztettem ajkamra, tettem egy lépést feléjük, és az atya fejére céloztam.

– Felállni! – suttogtam, nyugodt, kiegyensúlyozott hangon.

Ekkor felállt. Sosem láttam még ekkora embert. Egy óriás volt, betöltötte a szobát, és elvette az ablakon beszűrődő kevéske fényt is. Hatalmas volt mindene: keze, mint egy lapát, vállánál szélesebbet nem láttam többé, pedig minden erős emberről szóló képet kivágok azóta is, és már tíz mappát töltöttem meg velük; vastag nyaka bután és mereven tartotta hatalmas, bozontos hajzatú fejét. Fehér ingbe és gyolcsgatyába volt öltözve, asszonya szótte, nem tudom, ezt honnan tudtam.

A következő gondolatok villantak át az agyamon (persze, most más szavakkal mondom el őket): 1. Hogyhogya ilyen szegényes itt, ezen a vidéken az ünneplő ruházat, mikor minden népcsoport – bármilyen szegénység legyen is a tájon amúgy – nagyban ad viselete ünnepélyességére?; 2. Hogy fér el ez az ember ezekben a kicsiny ágyakban, vagy esetleg lehet, hogy nem is itt lakik, de akkor hol, nagyobb ágy nincs sehol, lehet, hogy a csűrben alszik, nade télen?!; 3. Miért nem volt kinn az ütközetnél egy ekkora állat, egyrészt miért nem védte ott a falu érdekeit, a családja érdekeiről nem is beszélve, s akkor ott mi szépen lelőttük volna, közösen, most mi az istenért kell pont nekem megküzdeni vele?!

Rettenetesen félni kezdtem.

Az óriás lépett egyet felém.

– Megállni! – sikítottam. A fegyver remegett a kezemben. Bármennyire igyekeztem is úrrá lenni rajta, remegett, a falnak dőltem, hogy ne remegjen, de csak tovább remegett, visszaegyenesedtem.

Az óriás még egyet lépett felém.

A gyomrom még jobban elszorult, kimondhatatlanul félttem.

– Lelőni, leelőni! – ordította valami bennem, de nem voltam rá képes.

Nem csak azért, mert remegett a kezem (hiszen azért egy sorozat golyó közül valamelyik biztosan eltalálta volna), hanem mert olyan nagyon ismerős lett a helyzet, és bizonyára önöknek is az, ha jól magukba néznek, mondom ezt anélkül, hogy magyarázatokat keresnék a magam számára, hogy magyarázkodnék.

Nekem például egészen – hogy úgy mondjam – konkrét gyermekkori élmény miatt ismerős. Mikor a juhászokhoz küldtek, sajtért, ordáért, beteg juh húsáért, mindig rettegve közeledtem az esztenához. Hatalmas, vad kutyák védték a nyáját, egy medvével is el tudtak banni. Én már napokkal azelőtt óriási botot vágtam és faragtam meg, azt vittem magammal, nehéz volt, mégis egész úton azt próbálgattam, hogy a bunkós végével hogyan loccsantom szét a kutyák fejét, de amelyik egy méternél jobban megközelít, azét biztosan. És mikor ott álltam, az őrjöngve felém rohanó kutyáktól pár méterre, ugyanazt éreztem, mint az óriás előtt állván: hogy nem tudok mozdulni, ütni. Pedig nem egyszerre értek oda, hanem sorban: egyenként könnyedén végezni tudtam volna velük. Mégsem voltam képes felemelni a botot, mely a világ legbiztosabb fegyvere amúgy. Így hát kilökték a botot a kezemből, letepertek, csuklómat, bokámat elkapták, és addig tartottak a földön,

amíg a juhász oda nem ért, s szét nem vert közöttük hatalmas, kacskaringós botjával.

Ezt éreztem most is: valami édes, egyenesen kéjes, perverz zsibbadást az ujjamban, amelyik a ravaszon nyugodott. Nem tudtam meghúzni, pedig minden őrvjögött bennem, és a félelemtől hisztérikusan sikoltozott. Mint mikor álomban lőnek rám, és én nem tudok elmenekülni, mert jégen állok, és mindegyre el esem, hogy felugorva újra menekülni próbáljak, és újra elessem, és így tovább. (Mielőtt eltalálnának, mindig felébredek ugyan, de egész nap borúsán járok-kelek ilyen éjszakák után.)

Az óriás közben még kettőt lépett, és – mivel, mint mondtam korábban, nagyon kicsi volt ez a szoba – máris ott magaslott előttem. Egészen közel jött, géppisztolyom a hasába fúródott, leheletét, melyből undorító és átható hagymabűz áradt (ezen a vidéken elsőrangú hagymát termesztettek), az arcomba fújta.

Aztán kissé hátralepett, én friss levegő után kapkodtam; ekkor elpofozott. Én ekkora pofont sosem kaptam még, túlzás nélkül mondhatom: majd' elájultam. Irtózatos ereje lehetett, mert megtántorodtam, de nem eshettem el, mert visszakézből nyomban érkezett a másik pofon, mondhatni kontra, és az megtartott. Az ujjamat továbbra sem tudtam mozdítani. A pofonok meg csak záporoztak. Összesen tizenhárom. Tizenhárom pofont kaptam, vallásos vidék volt ez. A tizenharmadik akkorára sikerült, hogy – mivel nem érkezett a kontra, hogy megtartson – megpördültem (a tengelyem körül, ahogy mondani szokták), s mikor ekként éppen háttal álltam az óriásnak, úgy hátbavágott, hogy a bejárati ajtóig bucskáztam. Hallottam, amint becsapja mögöttem a szobaajtót.

Felálltam, leporoltam magam, az arcom égett, lőttem párat a mennyezetbe, majd kiléptem a tornácra. Az arcom lassan hűlt le a jó hideg levegőn. Néhány bajtárs jött, kényelmesen lépkedve, szórakozást kerestek.

– Itt nincs senki – mondtam. – Elintéztem őket!

– Mindet?

– Igen.

Mikor végre továbbmentek (féltem kicsit, nehogy mégis bejöjjenek, és kiderüljön, hogy hazudtam, egy hadnagy is volt velük, háborús időkben pedig nem szabad hazudni), kihúztam a tetőből egy marék nádat, meggyújtottam egy szál gyufával, s visszadobtam a tetőre. Nem kellett sokáig várni: nemsokára az egész ház égett. Köhögve szaladt ki a vénasszony. Én időközben cigarettára gyújtottam, a favágó csutakra ültem, és sorban, ahogy sikítózva, egyenként kirohantak, lelőttem őket. Csak az óriás nem jött elő. Bennégett, vagy pedig volt a háznak valami másik kijárata, bár arra az építkezési stílusra, amelyik a környéken dívott, s melynek jegyében ez a házikó is épült, ez nem volt jellemző.

DOBAI PÉTER

Tiszavers

Ilia Mihálynak

*A régi, homokos csongorádi parton állok, ott,
ahol egykor-régen, ifjúságom kezdetén, ugyanott
A túlparton a napsugaraktól aranyló Körös-torok...
Katalin távol emléke egy évvel feledett akkort:
most ezer részlettel, ajkak mosolyával, szavakhoz
képzelt képekkel, több mint harminc év után visszahoz!
– annak a vén ladiknak már nyoma sincsen,
amely valaha, nagyon régen, ezerkilencszázhatvannégyben,
ott feküdt, partra vontan, mély fűben. Tiszára lejtő pipacsos,
kankalinos hullámtérben...
Végigsétálok a gáton, végig a ligetes füzesen,
végigmegyek a holtág világtalan lagúnapartján,
hirtelen madárraj riad magasba szabadító szárnyakon,
ösztönük megérzi, itt régi idegen jár,
aki meg-megáll emlék és képzelet immár nyomtalan
keresztútján...
Itt horgonyoztak valaha a híres, dolgos csongorádi
hajómalmok és a parti házakból a molnárleányok,
– kis ablakon kikönyökölve, bámulva a világot –
itt tékozták el az ifjúságot, a hajadonságot,
miközben lomhán húztak a hajómalmok mellé a búzás
bárkák és nem történt semmi más, semmi más,
csak vártak, csak vártak a szép leányok...
A hajómalmokból azóta tán egy maradt mutatóba:
őrli magát a Tiszát! És bizony eltűntek mind – ó! hová? –
a bámész leányzók...
Felsétálok fedélzetére egy megdőlt, félig süllyedt gőzhajónak,
alig tart meg a palló... Kapitányi hídjá még ép, de bordázatát,
erős gerinctőkéjét megtörte az idő, a folyó...
A törött timon-kerékhez állok, mint aki élő, éppen kifutó hajót
kormányoz, messze-vissza az években, névtelen kikötőbe,*

nádas-benőtte révbe... Parancsot adok a gépháznak, fűtsék fel a kazánokat, szóljon a hajókürt, vonják az árboccsúcsra a lobogókat, kifutunk, iránnyal délnek, egy soha el nem ért deltához! Fantáziálok, Katinka, csak képzelődök tudom én, hogy ez a vén bárka már sohasem indul el velünk, megtette már összes útját a Szamostól Titelig, ahogy mi sem kelünk, Katalin, többé soha útra, de maradásunk sem lesz már túl hosszú, itt, az elváltozott Tiszaparton... Nemsokára személyvonatra szállok, hogy minél lassabban hagyjam el Csongorádot, nagyságos emlékét az első szerelemnek! Utazom... el tőled... De nélküled ugyan kihez? Netán haza megyek? Haza, ha nem hozzád, akkor haza hova? A vonaton szeretnék maradni végleg, hogy honvágyam fájdalmához egyszer tényleg odaérjek!

Dunavers

BUDAPEST LEGSZEBB ÉPÜLETE A DUNA!

*Ósi, nagyságos Pannon folyam,
a régi római birodalmi limes határán!
Áradó áramodba ömlik a Lech, az Isar,
az Inn, az Ilz, a Traun, az Enns alpesi
vize, Melk patakja, a Krems, a Tulln,
a Russbach, a Lajta, a Rábca, a Rába,
a Cuhaj-Bakony-ér, és északról, a Felvidék
felől vized viszi tovább a Vág, a Nyitra,
a Garam, az Ipoly vizét... délebbre a baljós
Csele-patak áramlik beléd... A Délvidéken
a Dráva, a Vuka, s Titelnél szenved véget,
áradásait befejező, temető torkolatot az eltűnéshez:
Petőfi folyója, Juhász Gyula folyója, a „szőke” Tisza...
Belgrádnál a Száva sodrát ragadja erősebb sodrásba
a Duna! A Balkán vizeit is mind viszi délre, áramába
vész a Morava, a Mlava... Erdély felől a Temes,*

*a Zsil, az Olt, Galati és Braila között: a Szeret
hal bele és él tovább a Dunába, Bulgária
felől az Ogoszta, a Vit, Rusze alatt a Fehér-Lom
fut a hegyek felől, vele együtt délnek tartó, nagy
vized felé, amely egykor annyi bárkát, kétkéményű,
lapátkerekes gőzhajót hordozott hullámain,
amely annyi falu és város védgátját mosta el,
zúzta törmelékké, melybe hatalmas, ártéri ősfák
dőlnék, szakadnak bele s amelynek mélyén
annyi bárka, csónak, ladik, sajka, uszály és hajó roncsa
talált sírjára... és végül, hatalmas Duna, annyi ér, patak,
folyó: beléd-torkolló vizével együtt a te hullámaid is
eléri egyszer a temető tengert s emlő-deltád kiapad ott!
Eléred, el a tengert, nagyságos folyam, mely téged is
ismeretlen, végtelen végzetbe vonz, ártéri fáktól, ősi
városoktól kísért partjaid közül kiold, parttalan
messzeségekbe visz!*

Magunktól menekülni: ahhoz nincsen iránytű, se irány

*Szilárd s megszokott tárgyak (...)
A bútor emlék-rakományt cipel (...)
Húzd le a redőnyt és feküdj az ágyra
S zárd az órát egy szoba üvegébe (...)
S nézd inkább a hősök alkonyát (...)
...matróz-szem, tenger síkját figyelve,
Sötétlőn fényes íriszében őrzi, emlékezetében
(...) Szív-közelben óvja sorsától és az időkből
bátor bánattal visszaidézi a még egyre táncoló leányt...”
Stephen Spender*

*Elmenni szeretett, kedves helyekről,
nehéz, nagyon nehéz, hiába hozzá bármi
belső vagy külső készítés, hiába hozzá ráció,
netán holmi „misszió”, cél... akármi küldetés
vagy annak illúziója...*

*Távozni, eltávozni terhes tennivalóság,
még akkor is, ha – puszta honvágyunk okán –
végreleg megmaradni meghitt, biztos helyben,
immár biztos, hogy addigi életünkkel: lehetetlen – – –
Ó! Nem a házunkat, megszokott lakásunkat, bebútorozott
otthonunkat, könyvtárunkat fájdalmas odahagyni,
régem megszoktam én a költözködések... hanem
maga az elmenés, a távozás tudata elviselhetetlen,
a horror vacui érzését kelti és ólomsúlyú bánattal tetézi
a helyváltoztatás félelemtől ajzott szomorúságát...
... olyan ez, mint amikor este érezzük: megint elmúlt
egy nappalunk, mely akár szép volt, akár éppen semmilyen
mindenképpen nem lesz több napunk ilyen,
mert megismételhetetlen és csak kín az emlékezetben!
Könnyebb elhagyni kedves, szerelmes leányt vagy hű barátot,
ilyenkor csak bátran búcsút venni kell mellőzve a hazugságot.
De távozni szégyen. De nemtávozni szintén szégyen.
De elmenni félelem. De nemelmenni szintén félelem.
De maradni lehetetlen. De nemmaradni szintén lehetetlen.*

*P. S. Szerencsére vannak versek, amelyeket nem kell,
nem is illik befejezni: befejeződnek önmaguktól,
ha nem ma, akkor holnap vagy holnapután! Verdict!*

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Rajz Tandori Dezsőtől

*A címe: Érintőnövény – szerelem, rólad tudva
nekem dedikálva, évszámmal, de hónap és nap
nélkül, egymásba kanyarodnak a görbületek;
a pontos dátum a te leveleden található, amiben
este tíz órakor leírtad: megfogalmazódik bennünk
újra és újra az egymásba való visszakanyarodás.*

Telefon

*Fél éve még nem hittem volna, mint mágikus
tárgyat hurcolom magammal, a gondolatától is
irtóztam, hogy bárhol, bármikor megszólalhat;
azóta hányszor nyugtatgatott hangja, ha jelezte,
olvashatod izgatottan pötyögtetett mondataim,
s lett varázslat: mindig időben érkező üzeneted.*

Mondat Sulyok Gabriellától

*Álomjárók voltatok ott Budán – ezt a mondatot
ismételgeti a Körtérnél a negyvenhetes villamos,
amikor gyengéden kanyarodik az Eszék utca felé;
nap mint nap elhozza a piros hetes, éjszakáról
éjszakára fodrozódik a Feneketlen-tó vizén,
s reggelente rábólint a környék összes harangja*

A helyszín

*Évről évre, minden őszön, úgy ültem fel
piros biciklimre, mintha várt volna valaki
a folyónál, mániákusan tekertem a töltésen;
álltam az ártér fényeiben, akárha angyalok,
szálltak az ökörnyalak, tartottam tenyerem,
mint egy majdani májusban, arcodra várva.*

Válasz Lovas Ildikótól

*Nézem fiam és kedvese kezét, milyen finoman
felelgetnek ujjai, hasonlóan a mi ujjainkhoz,
s a másik fiammal ugyanúgy fülíg ér a szánk;
már mind a hárman szerelemben, újságolom,
így hát Bácskát is bejárja a hír, s rögtön jön a
válasz: meglehetősen hízelgő a női nemre nézve.*

Rózsa

*Istenem, ha ezt látnák osztálytársaim,
még így, harminchat éves késéssel is,
amint átölelsz iskolám kapuja előtt;
éneked a jól ismert folyosón, a hajdani
fiúhoz ér, s a szomszéd egykori kertjében
illatozni kezd a valaha nyílt összes rózsza.*

DOMOKOS MÁTYÁS

Egy uomo universale – Somogyból

Ha a nevét hallom (mostanában ritkábban), ha barátságosan mosolygó arca és biztatást sugárzó tekintete felém villan mélyemlékezetemből, mindig Fülep Lajos egyik kedvelt kifejezése jut eszembe nemzedéktársamról és félévszázadon át barátomról, amit közös mesterünk a mindentudás ígézetében élő és csillapíthatatlan szellemi szomjúságát tájékozódásával a szellem dolgaiban napról napra fáradhatatlanul kielégítő emberi jelenség jellemzésére használt: *uomo universale*.

Ennek a kifejezésnek ne az olasz szótárban keressük a mélyebb és teljesebb jelentését, mert az szűkebb és korántsem azonos azzal a művelődéstörténetileg és filozófiailag megalapozott életeszemlével, amire valójában vonatkozik. Annak az emberi jelenségnek a mibenlétére, amelyre Fülep Lajos használta a „teljes ember” reneszánsz kori kifejezését, a mi korunkban, „tilalmas nemzedékünk” életében, amikor éveken, évtizedeken át – az ő szavával – „közös mesgyén jártunk”, mint – egyik könyvének dedikációja szerint – „a sorstársak és jóban-rosszban felebarátok”, Fodor András személye és műve volt, lehetett az eleven példa. Kis-kamasz korától utolsó pillanataig az a szellemi teljességigény volt ösztönző sarkantyúja és ihlete, amit „a Múzsák testvériségének” hitt, s e testvériség önzetlen, de annál gazdagítóbb szolgálata nélkül nem képzelhető el az ókori görög, majd a reneszánsz emberideál sem. Ez a lényét meghatározó, személyiségét kiteljesítő igény, vagy ha tetszik: sóvárgás fordította „a somogyországi” szegény vasúti málházó ötödik gyermekét, a legkisebb fiút már Pusztaberényben a „szó, zene, kép” világa felé, s készítette később, a kaposvári vasutasgyerekek internátusában, a „szintyerben” arra, hogy füzetéibe kézzel átmásolja akkortájt megismert kedves költőinek: József Attilának és Illyés Gyulának a verseskönyveit, vagy hogy arról a világról, amelyben él és mozog, a maga számára nyomot hagyjon naplóiban.

Az eredet, a származás körülményeivel és következményeivel foglalkozni, annak megvilágítása érdekében, hogy milyen mélyről nőnek a fölemelkedés vágyának a gyökerei, újabban nem illik, mert nagy tapintatlanságnak minősül, akár csak egy irodalomtörténeti eszmefuttatás erejéig is szembesíteni az emberi társadalom orvosolhatatlan esélyegyenlőtlenségeinek a szakadékaival azokat, akik fölül vannak, „költői szintjén a világnak.” (Illyés Gyula) pedig enélkül nem érthető meg az ő útját jellemző erőfeszítés. Fodor András ugyanis nem feledte el a „lucokban forgó, görnyedő testek, / izzadva fénylő, meztelen karok” világát

(*Napszámosok*), ahonnan jött, mert „ez az én örökségem, / e két megyényi föld, / anyám, apám és őseink világa” (*Baranyából Somogyba*), ahogyan egyik kései versében vallotta, változatlan hűséggel, de veleszületett tehetségének az iránytűje, attól a pillanattól kezdve, hogy „a leendő sógortól” kapott Petőfi összes verseit a kezébe fogta, abba az irányba vezette, amelyben csak az érdem számít. A lelkes önképzés megbűvöltjeként törte át a születés vak predestinációját, s a modern zene, líra és piktúra fölényesen birtokolt ismeretében lépett át szűkebb hazájából, Somogyból a Ménesi úti Eötvös kollégiumba, ahol nemcsak azt tapasztalhatták meg egykori társai, milyen fesztelenül mozog a kollégium könyvtárának „szentélyében”, ahogyan ő nevezte, amelynek „bármelyik zugában bármeddig dolgozhattunk”, de a minőségigényt felizzító iskola falai közt neki is, mint mindannyiunknak, a megszerzhető tudás maximuma jelentette a minimumot. Ez volt az elemi evidencia, ellentétben az újabb időknek a kontraszelekció diadalmas ellenforradalmát kiteljesítő gyakorlatával, amikor is a minimum vált a maximummá, amivel meg lehet úszni a lefokozott életet. Annak a nemes utópiának, amely Magyarország megújulását és Európához való visszazárkózását szorgalmazó írók, költők – ifjúságunk közös eszméletői – dolgoztak ki a két világháború között, hogy az új értelmiségi nemesség jövőbeli tagjainak nem kis részt a lenti világból kell jönniük, az olyan első generációs ifjak jelentették az aranyalapját, mint barátunk, Fodor András.

A lenti világhoz való hűségét tehát mindvégig megőrizte, mert jól tudta, hogy „a szegények sorsáról, a társadalmi igazságtalanságokról sokféleképpen lehet szólni... de más dolog valamit elvileg vállalni, és más azonosulni vele.” – De még inkább tudta, hogy a származás, az indulása idején konjunkturális kiváltságokkal fénylő káderlap egymagában nem erkölcsi bizonyítvány és nem szellemi teljesítmény. – A kor, amelyben felnőttünk és java férfikorunkat töltöttük, mindenkit megfosztott attól a szabadságtól, amely a természetjog szerint is megillet minden embert. Szellemi vasfüggönnyel korlátozta a művelődés szabad lehetőségének a jogát is. S az államrezonná minősített terrorizmus, amely magát a nagy francia forradalom eszméinek a megvalósítójaként és kiteljesítőjeként ünneplelte, a szabadsághiánytól fuldokló társadalom előtt folyamatosan lobogtatta a kor talán legcinikusabb szlogenjét, hogy próbáljunk élni az ajándékba kapott szabadsággal. De azokra sújtott le a legkíméletlenebbül, akik – ahogy lehet – megőrizni próbálták egyéniségük kiteljesítéséhez és valódi értéktiszteletükhöz elengedhetetlenül szükséges belső szabadságukat. Az állandó lelki és szellemi, egyszersmind erkölcsi készenléti állapot jellemzi ezt a belső szabadságot, amit ugyan nem lehet elvben senkitől elkobozni, de megőrzése nem egyszer a legnagyobb tisztánlátást és erőfeszítést követeli meg a rossz idők sodrába vetett írástudóktól. Egy rossz kor hamis magatartásmintáinak az elutasítása a belső autonómia megőrzéséhez kereszttel, de egymagában nem elegendő. A pusztá tagadásból ugyanis nem lehet

morálisan és szellemileg megélni, ahogyan erre már a múlt század harmincas éveiben időtlen érvényű példázatával figyelmeztetett *Mario és a varázsló* című novellájában Thomas Mann. „Meddő erő a némák tisztasága”, vagyis az önsorvasztó nonkonformizmus és a züllesztő opportunizmus, „az álarc alatt lapító sanda érdek” és „a hazugság fegyelme” megkerülhetetlennek tetsző alternatívája szorításában Fodor Andrásnak mégis sikerült megtalálnia a maga harmadik útját – az értékeket hordozó és mentő szellemi magatartás napról napra fáradhatatlanul megújuló gyakorlásában. – S ez a harmadik út nem ér véget az ötvenes évekkel, aminek a leghívebb tükre Fodor András legendás naplója. „Meglepő, hogy a Fodor-féle alulnézetből milyen kevés a különbség az 1956-os forradalom előtti és utáni évek között. Némileg változnak a nevek. De a cenzúrázó, öncenzúrára kényszerítő, kéziratórló masina alapjában ugyanazon a módon működik”, jegyzi meg ezzel kapcsolatban, még 1987-ben, „szabad földön”, Bécsben egy emigráns pszichiáter. „A napló egyik központi témája Fodornak és író-, művésztársainak küzdelme a kulturális bürokráciával. A magyar értelmiség fejére ültetett Királyokkal és cárokkal. Szívós harc folyik verssorokért, címekért, kifejezésekért, egy-egy rövidebb vagy hosszabb vers megjelentetéséért, először az irodalmi lapokban, aztán kötetek elfogadtatásáért, az ideológiai kifogások leszereléséért, a rágalmak szétosztatásáért, és – taktikai okokból, kénytelenségből – nemegyszer a kényelmetlen igazság elleplezéséért... évről évre, évtizedről évtizedre a kerékben ugráló mókus vagy a köveket görgető Sziszifusz kitartásával harcolni a lehetőleg minél kevesebb kihagyás, átírás árán történő megjelenésért.” (Harmat Pál) Bizony, ez is része volt ennek a harmadik útnak.

*

„Az élet, ha úgy tetszik, kozmikus szabadsága is csak addig otthonos a magamfajta számára – írta egyik önvallomásában Fodor András –, amíg képpel, hanggal, betűvel van bélelve.” Ő ezt a humán kultúrával és művészettel bélelt szabadságot meg akarta osztani mindenkivel. Pontosabban: azokkal, akiket erre érdemesnek tartott, mert úgy gondolta, hogy az életnek a kultúra adományában rejlő szabadság-lehetősége annál hatalmasabb, minél többen részesednek benne. Élete és munkássága egyik fő törekvése volt ez, hiszen szellemi értékeket közvetítő futárpostásnak tekintette magát, aki egyéniségének a kiteljesedését is a Múzsák testvériségének a hitében osztozó baráti szellemek testvériesülésével együtt tudta csak elképzelni. Számára – láttuk, tapasztaltuk – alapigazság volt, hogy minden szellemi ember felelős minden szellemi emberért, s az elridegülő világ ezt a meggyőződését sértette folyamatosan és talán a legfájdalmasabban. „Mindig megdöbbsent, mint ahogy mindig megdöbbsent, érdemes pályatársak egymás iránti részvétlensége”, vallotta, s a maga módján cselekvően tett is érte, hogy ez ne így legyen. Mintegy *mellékállásban*, amire felelősségtudata kötelezte, több

mint száz fiatalabb pályatársának teremtett bemutatkozó fórumot, s nem fordított hátat ezeknek az általa istápoltt alkotóknak akkor sem, amikor önzetlen fáradásaiért többször is elnyerte jól megérdemelt – büntetését...

Akikkel „egykor vakmerő / dalok lándzsáit dobtam a sötétbe... Ne mondjátok, hogy tán igaz se volt! / Ne mondjátok, hogy nincs értelme többé, / hogy szétesett a közös ifjúság.” (*Hűség*) E sorok költője nem indokolatlanul tekintette magát a „lelkek szanitécének”; haláláig abban a hitben élt, hogy igenis „lehet az emberek és dolgok szeretete esztétikai tényező, művészi stimuláns.”

Költészetének jellemző és rávalló kettőssége, hogy a verseit is fűtő naiv ösbizalom jeges józansággal társul a jelenségek lírai értelmezése során. „Az örült szépség örökre józanná vakít” (*Józan reggel*), s ezzel a dermesztő tárgyilagossággal regisztrálja a világ fokozódó elsilányulását. „Baj van, ha elkezdik magyarázni / a rosszról, nekünk az a jó!”, írta egyik versében, pontosan megjelölve ezzel korunk lelki pestisének egyik fő okozóját, a legveszedelmesebb narkomániát, a tömeges erkölcsi nihilizmust, ami az eszményekhez ragaszkodó hűség embereire kirója a keserű leckét: „Tanuld meg, milyen lesz hazátlanként / tiblábolni saját hazádban.” (*Bekerítve*) A kötet, amelyből az idézett sorok származnak, hús esztendővel ezelőtt látott napvilágot, és *Reményfutam* volt a címe. Fodor András a következő dedikációt írta bele e sorok szerzőjének a példányába: „abban a reményben, hogy sorsunk mégse lesz érvénytelen, hogy nemcsak a »kiolvadt megszégyenülés«, nemcsak »indulatok elmorzsoltsága« lesz osztályrészünk.” – 1985. április 11-e, a dedikáció dátuma óta eltelt idő, amikor már nincs hitele semminek, minden túlélő számára kétségtelenné tette, milyen eredménnyel zárult a történelmi reményfutam.

A költő illúziótlanságára jellemző, hogy eszményeit ugyan nem adta föl, de az általános és gyorsuló erkölcsi inflációban volt ereje szembenézni tulajdon szerepének leértékelődésével, azoknak a szemében is, akikért önzetlenül vállalta ezt az áldozatot. „Két kinyújtott karral meddig tarthatom még meredek hídként magamat...”, kérdezte önmagától csüggedten, versben, a pálya vége felé. S leírta azt is, szintén versben, hogy „érezem, nem tudom tovább szétosztogatni magam” ebben az egyre táguló és távolodó kis magyar mikrokozmoszban. – Ha valaki figyelmesen elolvassa Fodor Andrásnak *Sziszifusz az időben* című versét, amelyben „státáriális fegyelemmel / bemérem önmagamnak / az erőn túli vállalást”, az bizonyára megérti, hogy a költő panaszát nem a megsebzett hiúság váltja ki, hanem az a „nyomorult öntisztulás”, aminek a közös emlékezetvesztés a fájdalmas velejárója. Mintha egy önmegsemmisítő programot működtetne bennünk „az alattomban száguldó idő”, s azáltal, hogy elfeledjük, észrevétlenül föléljük életünk feledhetetlennek és öröknek hitt értékeit. – Reményeiből kifosztva, mi maradt végül a költő számára? Bizonyosan csak az, amit *A Múzsák szövetségéhez* adresszált szonettjében mint utolsó reményt, így fogalmazott meg: „Játszó kezét

nyújtva a szenvedésnek, / hitesd el, hogy a líra logika, / hitesd el, addig értelmes az élet, / ameddig él a művészet maga.” S ez nem kevés, mert ebben van, csakis ebben található meg Fodor András tehetségének kezdettől fogva első mozgatója, életművének létrehozója és igen korán, már 1952-ben, történelmi telünk leg-sötétebb időszakában fölismert végoka: „az ember elveszett világa.”

KASS JÁNOS

Európa kapujában

Olvasom az interneten „Szeged város napja” ünnepi programját. Az ünnepek befejezésésként a meghívott nagykövetek, az angol, a német, az osztrák, a francia a belga és az olasz, elültetnek egy-egy facsetetét az Európa-ligetben, azaz a Stefánia kertben. Így azok az országok, akik a nagy szegedi árvíz után segítettek a város újjáépítésében, és egykor a körút egy-egy részét kapták meg emlékezésül, ma e látványos gesztussal újra nyomot hagynak Szeged város történetében.

Fontos, jelentőségeltjes esemény lesz ez, hiszen Európa e rongyos szélén minden pozitív tett sokkal többet ér, mint másutt, mert Szeged, ez a félrelökött város évtizedek óta partra vetett halként kapkod az oxigén, a tőke, a lehetőségek után. Az eddig elkötött M 5-ös köldökszinór csak nem akart a köz akaratából idáig elérni, s az AKA elképesztő uzsora-módszerei, impertinenciája és zsarolása vált oly mértékig elviselhetetlenné, hogy a hivatal, a tetetlen bürokrácia végül is kénytelen-kelletlen lépni kényszerült.

De milyen áron!

Ezt pontosan senki sem tudhatja, mert titkos záradékok keretezik azt a tényt, hogy a gyűrődészka simaságú alföldi tájon egy autópálya félszáz kilométerre miért jelentkezik óriási terheként a költségvetésben.

Szlovénia és Horvátország jó példa arra, hogy nem megoldhatatlan feladat a sztrádaépítés, sőt, a hegyes-völgyes Balkánon, az Adria partján az idegenforgalom része az autópálya. Ott magától értetődik, hogy viaduktokat, alagutakat építeni kell. Jó befektetés a turizmusba.

Szegednek már nincs ipara sem, chilei paprikát importálunk a kolbászhoz. Hol a híres makói hagyma? A szalámi? A tejért, a borért pedig nem

fizetnek. Évtizedekig senkit nem érdekelt az ötös úton dübörgő kamioncsorda, a városra rászabadított forgalom, az állandó életveszély az ökrösszekerekre méretezett úton.

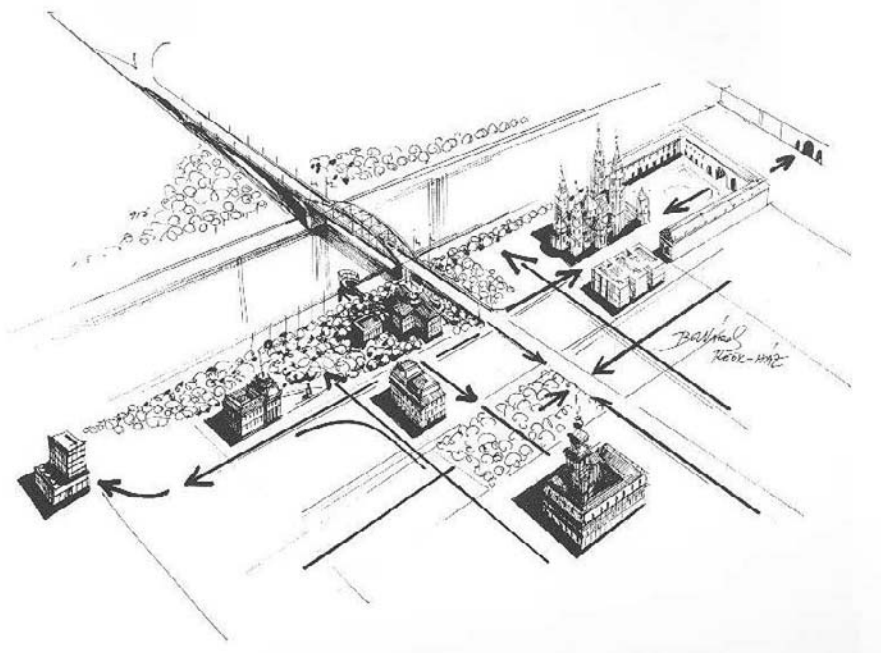
Most, az M5-ös reménye, hogy elkészül a határig, megmozgatta a kreatív agyakat és egyszerre kiderült az is, hogy van pénz a Kass szálló rendbehozatalára. Jobb híján rájöttek arra, hogy mégis szálloda lehet az eddig rommezőként kezelt épületből. A nagyköveteit, akik fákat ületnek majd a Stefánián, úgy kell majd kalauzolni, hogy ne vegyék észre az elhanyagolt, kifosztott épületet, a lepusztult polgárság, a tehetetlenség és a fantáziahiány eme emlékét.

Szeged bűnös városként létezett a szocializmusban, Horthy darutollas fehér tisztjeinek jóvoltából, majd a létező szocializmus komócsini helytartói, valamint a határ közelsége, az örökös gyanakvás légköre mérgezte, rontotta a levegőt. A „Rokonok” Móricz Zsigmond által megírt rémtörténete Szegeden „Porlód” formájában nyilatkozott meg, és a tizennégy éve deklarált demokrácia friss levegő, gazdasági fellendülés helyett egyhelyben topogást, acsarkodást hozott. Ennek a kornak emlékműve, szimbóluma a lepusztult Kass szálló.

Az 5-ös út itt végződik a Tisza-parton, a Stefánia kertbe fut.

A magyar utak, hidak sorsa, hogy hirtelen érnek véget (Lánchíd, Erzsébet-híd, Margit-híd Pesten) ez is emlékeztet a tervezők felelősségére, hiszen az M7-es utat is a Gellért-hegynek, a Belvárosnak vezették, az M3-ast a Milleneumi emlékműnek és a világörökség Andrássy útnak, és senki sem csodálkozik...

Mondják: „tipikus magyar sors”, itt minden így végződik, végül zsákutcába futva. Ha szegedi példa kell, íme, a belvárosi liftes-emeletes garázs sorsa. Ugyan ki engedélyezte, s ha már valaki megtervezte, ki mérte fel a hasznosságát és ki számolta ki a jövedelmezőségét? Ki volt a befektető, aki a pénzét erre a vállalkozásra tette fel?

Az „Octogon” építészeti folyóirat rendszeresen szondázza Budapest új épületeit. Higgadtan, tárgyilagosan elemzi a főváros újonnan elkészült középületeit. Nagy szükség van erre, mert a hozzáértés hiánya és az erőszakos profithajszja vadkeleti állapotokat teremtett.

Szeged megérdemli figyelmünket, a lokálpatrióta óvó, figyelmeztető szavait. A város utolsó 150 éves történetének óriási szerencséje, hogy két nagyszerű, kreatív, európai léptékű férfi, Lechner Ödön és Klebelsberg Kunó viselte a szívén a város sorsát, jövőjét. A nagy árvíz után Lechner adott európai arculatot a városnak, a katasztrófális trianoni döntés után Klebelsberg emelte ki Szegedet a stagnálásból. Klebelsberg tudta, hogy a feltételek hiányát ésszel, álmokkal, megvalósítható, okos tervekkel kell pótolni. Széchenyi alapvető tézise vezérelte, a kiművelt emberfők sokasága. A Széchenyi által kijelölt út lehet Szeged számára továbbra is a jövő útja.

SÁNDOR IVÁN

*Daniellával a vonaton (3.)**

EGY (TÖRTÉNELMI) REGÉNY MŰHELYNAPLÓJA

Gyáni Gábornak

Figyeld, ami előtted van.

A kávécsészét.

A tollaidat.

Az ablakon túl a kerti fákat.

A fákon túl a...

A látható képek mögött kibontakoznak azok, amelyek mindaddig láthatatlanok, amíg az érzések elő nem hívják őket.

Az ilyen képek nem ismerik a horizontális-vertikális dimenziókat. Virtuális időtérben formálódnak. A látható mögötti szövésmintában a Sors motívumai jelennek meg.

Az írói „látásmód annak az általunk látott egyedi univerzumnak a feltárulása, amit mások nem látnak”. (Proust)

Vajon nem ennek, a mások által nem láthatónak a megpillantása vezet – más utakon – a történészt is? Annak a vágya, hogy a sokszor – a források, a narratívák tekintetében is, még a teoretikus összegezésekben is – elkerülhetetlenül személyiség-függő eredmények mögött feltárja a Sorsot?

Amikor a vonat elérte a Balatont, Daniella feltette az ezerkilencszáznegyvennégyes évről azokat a kérdéseket, amelyekre sem a szüleitől, sem a nagyszüleitől nem kapott választ. Családja feleletképtelensége-felelettitkolása üressé tette számára a múltat. Nem akart ebbe belenyugodni. Fogalma sem lehetett róla, hogy az ezredfordulón a tudomány egyik kérdésfeltevése: van-e még történelem?

„... a történelem, mint esemény felhígult, mert bekerült a médiába, és mindenütt túláradóan láthatóvá vált... az emberiség kilencven százaléka napjainkban is kívül van a történelmen, kívül egy olyan interpretációs és leíró rendszeren, amely a modern időkkal született, és hamarosan eltűnik... ez a mi szempontunkból persze szomorú, de mégiscsak így válik lehetővé, hogy átadja helyét a sorsnak”. (Jean Baudrillard)

* *A tetthely megközelítése (Egy nyomozás krónikája)* című 1944 novemberében-decemberében Budapesten játszódó regényem első fejezeteit már megírtam, amikor a húszéves Daniellával egy vonatúton véletlenül összetalálkoztam. (Műhelynapló 1.: *Forrás* 2004/1; Műhelynapló 2.: *Kritika* 2004/2.)

„Eljött az idő, hogy a ténybeliséggel hitelesíteni szokott *igaz* fogalmát felcseréljük végre a *valószerű* kategóriájával. Hiszen megfontolásra érdemes érvek szólnak amellett, hogy a tény konstruált, és nem pedig eleve adott entitás.” (Gyáni Gábor)

Elmondtam Daniellának, hogy azokra a kérdésekre, amelyeket feltett, egy regénnyel volnék csak képes válaszolni, s talán nem merő véletlen, hogy egy ilyen regényen dolgozom.

Közismert, hogy Croce háromnegyed évszázad előtti megközelítésétől, (miszerint a történelem az élő szellem önismerete), a tudomány eljutott Hayden White és mások dialógusaihoz, (miszerint, ha nem találjuk a történelem belső értelmét, szakítanunk kell az álommal, hogy elbeszélhető.) Figyelembe veszi Koselleck meditációit is arról, hogy a történelemről kialakult tudások, még a tanúsodó forrásokból sem vezethetőek le maradéktalanul. A teória újabb innovatív módon önkorrekciós ajánlatai visszaigazolják a históriának a közgondolkodásban megmutatkozó átláthatatlanságát, illetőleg az ennek nyomán megmutatkozó közönyt. A személyes-családtörténeti emlékezéstudatok és a „hivatalos” történelem ellentétbe kerülése, a források vitathatósága napirendre tűzték a történelem „elveszésének” realitását. De az „elveszés”, miközben pontosságra törekvő terminus, ugyanolyan ködös, mint amire próbál rámutatni. Megközelítésében a történelem forrásainak kérdésessé válását, a stabilnak tekintett tények, a megkérdőjelezhetetlen értékek-értelmezések megrendülését, a támpontok felszívódását jelenti.

A történelmi regény írója évszázadokkal ezelőtt a tudós összegeзések nyomán kialakított „álló” múlt alapján formálta meg művét. Ma ez egészen másképpen van. Ugyanakkor a művészi megközelítések egyre radikálisabban felkeltik a tudomány figyelmét. Találhatóak párhuzamosságok. Miközben a trend az irodalomtudományban változik a tekintetben, hogy a műveknek a teória „rácsain” át való szemléletét felváltják a művek vizsgálatából kiinduló értelmezéstanok, mintha a történettudomány is érvényesítené a következtetések levonását azokból a lét-sorshelyzetekből, amelyekkel szembetalálkozik a múltat kutatva.

Történelem és fikció kapcsolata, mint vitakérdés átadja a helyét a fikciónak a tudományra gyakorolt hatásvizsgálatának. Ugyanakkor a fikció metafizikai dimenzióként szerez magának érvényességet, sorssá rendezi át a korábban kontinuusnak tekintett struktúrákat, és a történelmet regényalapozásként imaginatív poétikai időtérnek tekinti.

Gyáni Gábor is hivatkozik kitűnő írásában arra, hogy Jauss a történelem és fikció elválásának okát a fikciós beszédmódnak a mimezis korábban követett ideáljától való eltávolodásával magyarázta, és azt mondta, hogy az eltávolodás következményeként az olvasóban tudatosodik a fikció és realitás közötti szakadék.

A szakadék vitathatatlan, azonban kérdéses a történelmi tény és a realitás fogalmának megbonthatatlan entitásként való felfogása. A regényműhely felől ezen a ponton érzem „bejátszhatónak” Baudrillard már említett megjegyzését, miszerint a történelem, mint felhígult, medializált esemény „átadja a helyét a sorsnak”. Erről a pontról gondolandó tovább – Gyáni joggal tartja ezt fontosnak –, a fikció és tény közkeletű fogalom párosa. Valóban: a történész nézőpontjából az újragondolás az *igaz* fogalmának a *valószerűvel* való felváltásának irányába mozdulhat el. „Fikció és realitás”, mintha közeledne egymáshoz

a tekintetben, hogy mindkettő a lehetőségek színtere. De további kérdés az, hogy miképpen tekinti a történelmet a *lehetőségek színtérének* ki-ki a maga mesterségében.

A mai történelmi regény korántsem a múltról beszél. Sokkal inkább a folyamatos emberi helyzetről, mint létezésformáról. Metafizikai dimenzióba emeli a legkülönbözőbb poétikák szerint „szervezett” regényelemeket. *A tudós az igaz fogalmának a valószerűvel való felcserélését keresi. Az író a valószerűt kívánja igazzá formálni.*

Olvasom a jelentős költői- és líraelemzői életművel rendelkező Ferencz Győző figyelmes recenzióját legutóbbi esszékötetéről. Arról, amit több fejezetben mint *utániség* próbáltam megközelíteni, ezt mondja: ha valóban az utániség korába jutunk, akkor az alkotó „akit hírsége beágyaz kultúrájába... el kell, hogy szenvedje személyiségének redukcióját.”

De hiszen ez, a posztmodern nézőpontjának-nyelvének, redukciós-önredukciós poétikájának ugyan egyik, ám már nem csak szerintem, hanem a legkitűnőbb posztmoderneknél újabb munkái szerint is meghaladott dilemmája. Ferencz Győző azon töpreng, hogy az önmaga redukciójának *nem* kitett alkotó (teszem hozzá, tudós) művei, (értelmezései) mire lehetnek elegendőek. Vagyis azon: lehetséges-e a megingott alapzatú kultúrában, a veszendő történelemben az alkotói én egybentartottságából érvényesen megszólalni?; miképpen néz szembe a regényíró azzal, hogy a változó Ént, mint új, még ismeretlen feltételek közé szorított entitást kívánja ábrázolni? Mennyiben módosul az a határ, amely a redukciónak kitett, fikcionált létvilágot, és a redukcióval szemben identitását stabilizáló írói Ént szétválasztja-összekapcsolja?

Idéztem már máshol Ingeborg Bachmann idekapcsolható gondolatát arról, hogy nem foglalhatunk helyet a világon kívül; az író, mint egyben metafizikai szubjektum úgy része a világnak, hogy ő maga a határ. Más példa: Saramago *Vakság* című regénye nemcsak tematikusan, hanem létmetaforaként is használja a vakság-fogalmat. Ehhez alá kellett merülnie abba a (redukciónak kitett) korhelyzetbe, amelyen kívül nem foglalhatunk helyet. Önmaga alkotói Énjét ugyanakkor abban a határhelyzetben kellett stabilizálnia, ahonnan rálát arra, amiben megmerítkezett. A kérdés: a redukált emberi helyzetet bemutató poétika, a nyelvi-formai arzenál kidolgozása és használata.

Adornó már félévszázada a posztmodern regény kérdéskörére is érvényes gondolatokat fogalmazott meg Schönbergről szóló írásában.

„A tizenkét fokú technika *teherbírása* (kiemelés S. I.) mindmáig nyitott kérdés.” Az ilyen technika lehetővé tenné a teljesen szabad és egészen szigorú komponálás szintézisét – írja a továbbiakban. Feltételezi, hogy a tizenkét fokú sorok nagyformákat tudnak megalapozni. De, amire a tonalitás egykor képes volt, azt az atonalitás nem produkálja, mondja, ugyanis „ha a tizenkét fokú sorok és relációk egy nagyobb formában éppoly evidensek lennének, mint a hangnemi rokonság volt a hagyományos zenében, akkor a forma mechanikus zakatolássá válna” (Ami különben nemegyszer stíluskategóriát is képezve bekövetkezett.) „Schönberg variálós fantáziája ezért is rejtette a sorokat magától értetődően a zene folyamata mögé...” Számos nagyszabású tizenkét fokúságra alapozott kompozíciója meggyőző, – mondja – a legjobbak azonban, (e konklúziót gondolom a mai regényre leg-

inkább fontosnak), „nem tizenkét fokú sorokon és nem is hagyományos típusokon alapulnak”, a forma logikája akkor szilárd, amikor elfogulatlanul használja a kompozitorikus eszközök arzenálját, és különböző modellek közé rendezett tematikus zenei síkokat rétegeztet egymás mellé.

Idetartozóan érdekes az, amit Bartók Menuhinnak mondott: „Meg akartam mutatni Schönbergnek, hogy lehet mind a tizenkét hangot használni úgy, hogy az ember tonális maradjon.”

„Fogjuk kézbe” a fogalmakat is. Közelebb jutunk így hozzájuk. A történelem „elveszése” például úgy megy végbe, hogy a huszadik század eseményei az újabb nemzedékek számára érthetetlenek, megközelíthetetlenek, álarccukat mutatják. A Horthy-rendszer is, a második világháborús részvétel is, a Don-kanyari (ön)elpusztítás is, a holokauszt is, az ötvenhatos forradalom is, már a rendszerváltás is.

A hamis élethelyzetek: nemzedékek (világkorszakfüggő) mindennapjai. Azonban az „elvesztett történelemben” megbújó „semmi” bizony életnyüzgéssel teli „valami”. A mai regény, ennek a *semmi-valaminek* történelmi időtérként való felfogásához talán nyújthat segítséget a tudomány számára is. Gyáni is körültekintően beépíti az imagináriusnak – a regényre utaló – fogalmát gondolatmenetébe.

További kérdés: mit jelent viszont a regény számára az, hogy van egy magyar történelem, amelyről a köztudatban hamis képek (felfogások) sorozata él, és van egy másik, egy „valóságos”, amit mondjuk Bibó István és a mai történettudomány legjobbjai tártak-tárnak fel.

Megint további kérdés: összefügg-e vajon ezzel a „kettős tudattal” az, hogy a huszadik századi magyar történelemről nincs-alig van történelmi regényünk? Miért nem volt a magyar történelmi regénynek mondjuk *Pármai kolostora*, vagy *Vörös és feketéje*? (Az egyikben a történelmi kelepében a saját helyzetét fel sem ismerő ember téblábolása, a másikban annak a története, hogy egy korszak mentalitására való ráhangolódás hogyan erodálja a személyiséget). Miért „menekül” a magyar történelmi regény annyiszor a török korba? A huszadik század elkerüléséhez, vajon nem kapcsolódik-e például a *Sorstalanság* oly keservesen nehéz befogadása?

Harminc év alatt, amikor történelmi regényt írtam, mindig különböző poétikai formákat, nyelveket-eszközöket kerestem. A negyvennyolc-negyvenkilencben játszódó *A futárban* (1976), két dokumentumokból megismert esemény indítja-zárja a fikciót. Az egyik 1848 márciusában a temesvári zsidóellenes pogrom, a másik Kossuth 1849 augusztusában Tregováról küldött búcsúlevele. A fikció egy kvázi-nevelődéstörténet praemodern regényszervező elvei szerint tart kapcsolatot, a más pontokon is bedolgozott dokumentumokkal.

A *Ködlovas* (1983) két főalakja (apa és fiú) valóságos sorsokból „elcsúsztatott”, a fikció regényalakzataiban mozgó figura. (Volt tanulmányíró, aki az apa alakjában felismerte „ősként”, a nagy neurológus professzort, Sántha Kálmánt.) A sorsnyomozás, mint poétikai forma itt megkívánta a valódi és a fiktív dokumentumok egymásbajátsztatását.

A *Századvégi történet* (1987) mindvégig áldokumentumokkal fedi a valóságosakat, fikcióvariációkat rétegeztet rá a „mintha történelemre”, hogy a tizennyolcadik-századvégi séget – szándékában – egy átfogó századvégiségtudatnak-alkonyérzésnek mutassa be.

A *szefforiszi ösvény* (1998) a három főalak háromféle kelepcehelyzetében a létezés-dilemmák hosszabbtávú tapasztalatai számára imaginációs síkban keres formát, miközben a fikcióban is korabeli valóságghűségben vonultatja fel az időszámítás utáni harmadik század eseményeit-rekvizitumait.

A *Drága Liv* (2002) poétikai centrumában az áll, hogy tény-e az, amit ténynek tekintünk, emlék-e az, amit annak érzünk, van-e valóságos múlt, hányféleképpen lehetnek az emlékezetek. A regény kódjában a városon átvezető valóságos utazás, egyben a valóság mögötti létutazás kíván lenni.

Azt álmodtam, hogy állok a gulácsi öregház előtt. De más a ház, mint amilyen valójában, más a szőlődomb, más a tőkék között a házig vezető út.

Mióta az 1944 végén játszódó regényen dolgozom, többet álmodom. Újabban vannak az álomban olyan pillanataim, amikor azt álmodom, hogy tudom: álmodom. Ezúttal is így volt.

S. ötven éve barátom, lépeget felém az úton. A kezében újság. Mutatja. A címlapon a nevem. A rólam szóló írás alatt egy fénykép.

Néhány hónapja az ötvenötödik érettségi találkozónkra az egyik volt osztálytársam elhozott egy régi csoportképet. 1943-ban készült, iskolai kiránduláson. Nem ismertem fel magamat a fotón. Néhány volt osztálytársam azonnal rámismert. Néztem azt a tizenhárom éves fiút: én volnék?

Ennek a fiúnak a fotója volt az álombeli újság címlapján. A barátom hitetlenkedve nézte. Tizenhárom éves koromban ő még nem ismert, a fotóról azonban az álomban rámismert. És megrettent attól, amit látott. Ugyanis SS-egyenruhában voltam látható az újságban közölt álombeli fotón.

A hajdani osztálycsoportkép készülése után egy évvel különben megjelentek az SS-katonák az otthonunkban.

A készülő regény poétikai centruma is kép. Nem fotó. A szavak rendjével megcélzott írói kép. Lábnyomokat mutat ez a kép. Miközben a jelenben bejárom az 1944-es sorsom útvonalait valójában a saját, azóta milliónyi lábnyommal lefedett egykori lábnyomaimban lépkedek.

A *valóságos lábnyomokat, és az érzékek segítségével előhívott emléknymokat* a fikció egymásba rétegezteti.

Ezenközben az imaginatív regénytér magába szívhatja a dokumentumok és a történelmi időtér referencialitásait és olyan áldokumentumokat is teremthet, amelyek „hamiságukban” igazabbak a valóságosnál.

Mindezek mögött nem csakis az Én összerakhatóságának-összerakhatatlanságának kérdései lappanganak, de a történelmi idő reanimizációjának-reanimizálhatatlanságának kérdései is.

Proustnál az Idő (élet-élmény-mű együttesében), még telített, nála még *teljes Időről* beszélhetünk. Borgesnél az Idő már álom-másolat fenoménként, *virtuális Időként* jelenik meg. Beckett-nél, ahol az Én már elveszett, ama „semmivel” való azonossága okán *üres Idővel* találkozunk.

A mai (történelmi) regény vajon miféle Időfogalommal dolgozik?

Az ilyen kérdések, számomra előhívják az *Időn áthatoló* pillantás munkálkodását. Számomra a kormaszkok, álarcok, hamisítások alakítják ki az Időt, mint olyan sűrű közeget, szigetelő entitást, torlaszt, amelyen a tekintetnek át kell jutni, hogy „tárgyát” megláthassa.

A tekintet előtt képek jelennek meg.

Mindegy volna, hogy múlt képei, vagy a jelen képei? Nem mindegy. A képek múltidejűek is, jelenidejűek is. *Közösen* formálják egymást.

Az írói kép természete szerint megmozdul. Ez a mobilitás egyben az Időpólusok mobilitása. Az ilyen imagináció alkalmas (lehet) az Idő olyan „felhasználására”, amely közben áthatolhatunk a múltat-jelent elválasztó hordalékon; a „hamis valóság” mögé pillanthatunk, megszerezziük a reményt arra, hogy e közben az emberi helyzet igazságának közelébe férközzünk. A fikció/valóságreferencia, dokumentum/kvázidokumentum, a történeti/áltörténeti regényelemek *együtteséből* alakul: a Sors. Az író munkája a történeti forrásnak tekintett is, akár az álmot is regénytérre vizionálja.

Ily módon az Időnek, mint Térnek a kérdéséhez jutunk közelebb. Az „adott” történelmi Térnek, (mint régióspecifikumnak), illetőleg a regény-Térnek, mint regényszínhelynek a képekben való „egymásbacúsztatásához.”

Tudja kisasszony, az emléknyomok imaginációja, az 1944-es, illetőleg 2003-as lépésnyomok egymásbarétegező referencialitása közös képekben alakítja a regény terét, – mondhatnám Daniellának, ha ő nem arra volna kíváncsi, hogy mi történhetett a nagyszüleiével 1944-ben.

Ámde!

Mai kultúránk egyik kérdése éppen ez: lehet-e még bármi után „nyomozni”?

Még nem nyugszunk bele a történelem elveszésébe. Még forrásokkal, tényekkel, metaforákkal, magántörténetek szembesítésével kísérletezünk.

Még a nem felejtendőről, a felejtés vétkéről gondolkozunk, arról, hogy a megőrzendő, az okulást nyújtó tűnik el nyomtalanul.

Miközben látjuk, hogy a história feloldódik az információáradatban, medializált voltában önmagát tagadja meg, úgy nyel el bennünket, hogy észre sem vesszük, és a megérthetetlenség rémálmként öröklődik.

Minden kártya a kezünkben a feltárás játszójában, de egyik lapnak sincs értéke. Az egyik értéknélküliség üti felül a másikat.

A regény, mint Sorssal, ezzel néz szembe.

OLASZ SÁNDOR

Köznapi fikció és műfajpoétikai nyitottság

MÁRAI SÁNDOR TÖRTÉNELMI REGÉNYEI

Márai Sándor – Magyarországon először 2002-ben, *Történelmi regények* összefoglaló címmel kiadott – művei¹ történelmi regények-e egyáltalán? Hagyományos értelemben bizonyára nem. Ám ezek a regények különféle prózaolvasási elvárások számára is megnyílnak, s talán még a klasszikus történelmi regényként való olvasat is lehetséges, mint-hogy az elbeszélés – történelem és képzelet összjátékaként – *látszólag* a megtapasztalható történelem lényegének létrehozását szolgálja. Márai történelminek tetsző regényei kétségtelenül a régmúltat idézik föl. A *Rómában történt valami* olvasója Julius Caesar meggyilkolásának idejébe csöppen, a *Harminc ezüstpénz* bibliai időkbe vezet, az *Erősítő* énelbeszélője 1598-ban érkezik Rómába. Az *Ítélet Canudosban* visszatekintő narrációja 1897 történéseire emlékezik vissza. A hozzánk legközelebbi regényidő is több mint egy évszázados. A régi világ dimenziói megnyílnak, a referenciális illúzió (Riffaterre) is körvonalazódik, a történelmi színtereken azonban a történelem folyamatos értékvesztése kap epikai formát. A kompozíció ugyan történelmi tények köré épül, de az írói módszer mégsem a történelmi tények megjelenítésére vállalkozik. A múlttól való eltávolodást és a folyamatoságot egyszerre érzékeltető regények múlt és jelen elválaszthatatlanságában eleve eltérnek a műfaj romantikus hagyományától. Márai azzal is szakít a történelmi regény diskurzussal, hogy a történelmet nem a kivételesre alapozza, nem a méltatlanul vesztesek sorsában rejlő végzetszerűséget látta. Márai úgynevezett történelmi regényei egyfelől fölülbírálják a hagyományt, másfelől olyan műfajpoétikai nyitottságról tanúskodnak, ami sokféle tradíció (fejlődésregény, parabola stb.) metamorfózisára alkalmas.

Márai a nagyepika elidőző formájával szemben a fabuláris folyamatosságot lényegében széttörő epikus képzelőerőt működtet. Mégsem a szaggatottság, töredékesség posztmodern koncepciója érvényesül. A négy regény sem a megírásuk idején, sem a kilencvenes években divatozó történelmi regénytípusba nem illik. A hatvanas-hetvenes évek történelmi regénye a félmúltat kutatta (Sánta, Cseres, Dobai), az újabb hullám pedig archaizáló imaginációjában a régmúlt fantasztikus, legendás-mesei felidezésére vállalkozott (Szilágyi, Darvasi, Háy). Mégis, Márai igen nagy késéssel érkező regényei a posztmodern utáni átrendeződés folyamatába kapcsolódnak bele. Hasonló dialógus alakulhatott ki az újrafelfedezett *Sorstalanság* és az ezredforduló (erőit átcsoportosító) prózája között. A hazai posztmodern bő két évtizedig úgy vélte, megtalálta a formáját, s épp azt nem vette

¹ Márai Sándor: *Történelmi regények I-II*. Bp. 2002. *Ítélet Canudosban* (Toronto, 1970), *Rómában történt valami* (Toronto, 1972), *Erősítő* (az író kiadása, 1975), *Harminc ezüstpénz* (München, 1983).

észre, hogy a nyugalom e pillanatától kezdődően el is vesztette a megtalált formát. Pontosan beszél erről a jelenségről Adorno egy 1952-ben írt tanulmányában: „A művek modellek lesznek. Csakhogy azáltal, hogy lemondanak az önrendelkezésről, és mozdulatlanul egy helyben állnak, valami halotti vonás ül ki rájuk, s éppen azok az impulzusok bénulnak meg, amelyek korábban a rendszer kialakulását mozdították elő. Nincs középút, amelyen elkerülhetővé válna ez az alternatíva. A rendszerben leülepedett felismeréseket ignorálni: ez nem jelent mást, mint tehetetlenül olyasmibe kapaszkodni, ami túlhaladott. Maga a rendszer viszont rögeszmévé és egyetemes receptté válik. Nem maga a módszer hibás..., hanem a módszer hiposztazálása elhibázott, a másfélének, a módszerben nem analitikusan bennefoglaltak az elhárítása.”² A mágikus elemekkel telített, historiográfiai metafikciók, történelmi persziflázatok – a maguk módján – ugyancsak az Adorno emlegette „egyetemes receptek” ellen lázadtak. Ezzel a legújabb jelenséggel azonban Márai legföljebb annyiban rokon, hogy őt sem a történelmi kontextus érdekli igazán, inkább a történetiség, a történelem mibenléte, a történelemhez való hozzáférés és annak elbeszélhetősége fontos számára.

Mi a történelem létmódja? Az *Ítélet Canudosban* félszázaddal későbbi emlékezője azt az erőt látja, „amiből később történelem lesz”. A megközelítésekre azonban a történelem „a többi némaság” hamleti döbbenetével felel. „Jó lenne tudni végre, igazában mi az a történelem?” – olvasható a *Rómában történt valami* c. regényben. „És talán igazában nem is az a történelem, amit az emberek úgy neveznek, a háborúk meg a sok hűhó a szenátusban, a szájálás...” A valós történelem helyébe itt egy álarcos történelmi komédia lép: „Mint a színész, amikor a pantomimban álarcot vált, felcseréli a barna és a fehér maszkát.” A kiadó és a történetíró beszélgetésében is az fogalmazódik meg, hogy a történelem nem az ütközetek, hódítások és triumfusok történetében ragadható meg, hanem a mai napban, a kártyás ügyvéd huncut feleségével való séta pillanatában. „– Írjam meg a diktátorról az igazat? – Úgy írd meg, hogy ne is említsd a diktátor nevét. Úgy írd, hogy az olvasók megértsék, a történelem nem a háborúk, nem a szájálás a szenátusban... Írd meg a másik történelmet, az igazit. [...] Írj egy könyvet arról, hogy a történelem nem a rendkívüli események sorozata, hanem valami állandó és unalmas.” A *Harminc ezüstpénz* a szerepére rátaláló Jézus és Júdás személyes és személyen túli végzetében a történelembe bekerülő emberre kíváncsi. „Az emberek – akkor is, ha nem írnak, nem olvasnak – tudják azt, ami személyes sorsukon túl időtlen esemény, tehát »történelem«. És a város ezen az éjszakán (az árulás éjszakáján – O. S.) együtt lélegzett a történelemmel.”

A hosszan folytatható idézetekből legalább két dolog következik. Az egyik az, hogy Márai a francia Annales-kör (Fernand Braudel, Marc Bloch) nézeteivel összhangban a mikrotörténelemre helyezi a hangsúlyt. Igaz, erre biztatta a regényírókat Lukács György is.³ Ám a műfajelméleti kérdésekhez is politikai szándékkal közeledő gondolkodó valójában az antifasiszta népfront irodalomtörténeti testet öltésére volt kíváncsi doktriner eszmefuttatásában. A 20. századi történettudományt alaposan fölforgató francia iskola mintegy visszamenőleg igazolja azt a felfogást, amely nem akar általános törvényeket földeríteni, s úgy látja, hogy a történelemből hiányzik a természettudományokból ismert kauza-

² Theodor W. Adorno: Arnold Schönberg. In: A művészet és a művészetek. Bp. 1998. 252–253.

³ Lukács György: A történelmi regény. Bp. 1947.

litás.⁴ Márai történetiszemlélete ugyanakkor rokon azokkal a fölismerésekkel is, amelyek az elbeszélő fikció és a történetírás narratívái közötti hasonlóságot állapítják meg. Hayden White *Metahistory* c. könyvétől az újhistorizmusig felfokozott érdeklődés mutatkozik a történelmi eseményekhez kapcsolódó apró részletek iránt. „A »nagy elbeszélésekről« való lemondás következtében ez (tudniillik a kis dolgok frekventálása) gyakran együtt jár azzal, hogy »a maga nemében páratlan részlet« visszaírja a diszkurzusba a totalizáló történeti narratívát, amennyiben az epizód sokkal inkább lesz valamely rejtve maradó egység reprezentációja vagy lenyomata, mint inszignifikánsan önmaga.”⁵ A rankei „úgy, ahogy valójában történt” igényével szembeesegülő történetírás és a 20. századi történelmi regény közötti termékeny kapcsolat egyfelől a történetírás objektivitását, másfelől a 19. századi regény realizmusát kérdőjelezi meg. Hayden White 1973-ban megjelent könyve visszamenőleg és előre is legalizál minden olyan elképzelést, amely a történelemben mindig jelen lévő fikcionális elemnek jelentőséget tulajdonít. Igen, „fattyú műfaj” jön létre, „a történelem és költészet istentelen, de nem természetellenes egyesülésének gyümölcse”. Egyszerre lehet valami a múlt eseményeinek modellje, reprodukálása és metaforikus kijelentések, jelképkomplexumok tárháza. A valóságreferenciákkal való összhang mellett a megtörtént eseményeket azonban nagyon sokféleképpen lehet cselekményesíteni. Az ironikus tagadás – mondja Hayden White – egészen odáig vezethet, hogy a narratív beszámoló nézőpontja szerint a történéseknek nincs különösebb jelentőségük, s még abban sem lehetünk biztosak, hogy körülhatárolható kezdettel, középpel és befejezéssel rendelkeznek.⁶

Történész és regényíró e fölismerések tükrében (Mészöly Miklós szavaival) a „kiszínezés többletével” él, s ez „mégsem a megmásítás rokona”, „a valóság úgy perverz, hogy csak akkor meztelen, ha felöltöztetjük”. „Felöltöztet” Márai is: az antik történetíróktól a szentírásig sokféle helyen megtalálható tényeket átrendezi, elbeszélői, az elbeszélésben megszólalók mindig csak egy bizonyos részleges nézőpontból tekintenek az eseményekre, melyek „önmagukban egy kocka vagy egy gúla módjára léteznek: egy kockát azonban soha nem látunk egyszerre minden oldalról...”⁷ Márai csaknem mindegyik regényében ragaszkodik a nézőpontok pluralitásához. Az elbeszélő sohasem egyetlen nézőpont nevében érvel, legjobban talán a *Rómában történt valami* megszámlálhatatlanul sok látószöge érzékelteti a részleges igazságok sokféleségét. Ha egy nézőpont érvényesül, mint a *Harminc ezüstpénz* első százhusz oldalán, akkor valójában esszéprózáat olvasunk. (Fontos, hogy még itt sem esszéregényt. A *Rómában történt valami* egyik jegyzetében Márai fulmináns megjegyzést tesz „az esszéregény ösvér-zsenijeire”.) Ám akármelyik pólust szemléljük, Márai olyan elbeszélést hoz létre, amely nem csupán egymás utáni eseményekkel és ezen események szereplőinek szándékaival foglalkozik, hanem struktúrákkal, olykor kiismerhetetlennek tetsző masinériákkal, gondolkodásmódokkal. Mintha osztaná Braudelnek az események jelentéktelenségével kapcsolatos álláspontját. Hiszen néhány köznap ember

⁴ Vekerdi László: Az Annales történetiszemléletéről. In: Befejezetlen jelen. Bp. 1971. 9–32.

⁵ Dobos István: A szöveg történetisége – a történelem textualitása. Az újhistorizmus. In: Az irodalomértés formái. Debrecen, 2002. 58–103.

⁶ Hayden White: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás. In: Testes könyv I. Szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor S. K., Odorics Ferenc. Szeged, 1996. 334–347.

⁷ Paul Veyne: Sem tények, sem geometriai létező, hanem események. A történelem poétikája. In: Narratívák 4. Szerk. Thomka Beáta. Bp. 2000. 71.

sorsán keresztül fő strukturális változásokat képes megmutatni. Nem mintha korábban erre nem lett volna példa: a *Háború és békét* író Tolsztoj apró események elképesztő halmozában forgatja meg hőseit. Ám a mozgások mögött a mindent fölemésztő nagy történelem sejlik föl, melyben egyén és történelem szükségszerűen sűrölja, csiszolja egymást. Márai a mindent fölemésztő, kiismerhetetlen kis történelmet, az ismétlődések kisszerű mechanizmusát mutatja meg. Még Márai Jézusa és Júdása is hétköznapi ember. Olyan, a 20. századi regényben egyébként nem ritka elbeszélésmodell jelenik meg Márai regényeiben, amely a hétköznapi eseményeket, a mindennapi élet szerkezetét jeleníti meg. Történelem alulnézetben – de úgy, hogy a fölülnézeti történelem sem vész el. Már csak ezért sem lehet gond nélkül az áltörténelmi narratívához sorolni Márai műveit.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a történelmi érdeklődés útját a 20. századi történelmi tapasztalat és imagináció alakítja. Mindez szorosan összefügg Márai történelem-víziójának azzal a vonásával, hogy ő valójában Nietzsche és Spengler felől szemléli a történelmet. „Előbbi az »örök visszatérés« – Márai számára mindig is fontos – gondolatával, utóbbi pedig a kultúrák civilizációjának satnyulásának, illetve az »egyidejűségnek«-nek a koncepciójával” – írja Lőrinczy Huba.⁸ Spengler világtörténelmi víziójának a többi műben is megvan a lenyomata. A *Harminc ezüstpénz*ben például ez olvasható: „Minden ember, zsidó és pogány, aki ebben az időben a szellemtájon élt, amelynek földrajzi és népi térképvonalai között a csodálatos élmény, a görög műveltség megszületett, tudta, hogy egy civilizáció befejezte magát. A görögök mint földi hatalom, már eltűntek az időben, csak magasztos bosszújuk árnya terült el a Birodalom fölött, a legyőzöttek örök bosszújának árnyéka, az egyetlen elégtétel: átadták szellemüket egy győzedelmes barbárnak, Rómának és ez a szellem megfertőzte a hódítókat. És mert egy civilizáció alkonyati pillanatát nem lehet homokórával, sem olimpiakonok időmértékével méricskélni, még sokáig derengett ez a műveltség, azzal a titokzatos, meleg fényvel, ahogy napszállat után júliusi estéken fénylik az érett táj, valamilyen földalatti, tellúrikus fényforrás erejéből.” Akármilyen kort idéz meg Márai, Spengler gigantikus világtörténelmi víziójában tűnik föl minden. Növekedés után hanyatlás: a rend rendszerré válása. Az *Erősítő* kis karmelita inkvizitora ezért érzi úgy, hogy az örök visszatérés és körforgás mókuskerekéből ki kell lépni: „Nemcsak Rómából kellett elsietni, hanem kilépni mindenből, ami eddig számomra ismerős úti cél...” Kérdés, megfelelő hely-e Svájc kálvini ridegsége. Egy-két máglya még ott is ég, a lelkek azonban végleg kialudtak. Fordított exodusnak vagyunk tanúi az *Ítélet Canudosban* c. regényben. Canudos annak jelképe, amikor az emberek kilépnek államból, társadalomból. Az inkvizitor a józanság és rend sáncai mögé menekül, Canudos a romantikától örökölt „*évasion hors du monde*” jelképes helye. „...aki megérkezett Canudosba, hamar megértette, hogy nem egy új társadalomba érkezett, hanem egy másik életbe. Egy világba, ahol az életnek is, a halálnak is más értelme van, mint máshol...” A 19. századi brazil történet így módon jellegzetesen 20. századi létélményekkel telítődik, s ez a történelmi kinövés léttan az egyik legfontosabb jellemzője Márai regényeinek. Az *Erősítő* (személyiségét még a máglyán is megőrző) Giordano Brunója „úgy nézett maga elé, mint aki nem a mennybe néz, nem is a pokolba, hanem a Semmibe – mint aki megértette, hogy a Semmi az egyetlen valóság, minden más csak képzelgés.” Michelangelo firenzei Pietájának öregember-

⁸ Lőrinczy Huba: Sok mondat a zsarnokról és a zsarnokságról. Márai Sándor: Rómában történt valami. Műhely, 2003. 6. sz. 54.

arca pedig „olyan közömbösen néz a mélybe, mint aki már nem vár választ az Istentől.” Válság, kiüresedés, felbomlás ismétlődő, de különösen a mögöttünk lévő századra érvényes élményével néznek szembe ezek a múltbeli, legújabb poklaink skáláját ismerő tekintetek. A szerzőnek valójában ezen a mélyen egzisztenciális érdekeltségű ponton meg kellett volna állnia. A *Rómában történt valami* azonban nem elégedett meg a történelmi vákuumban elbizonytalanodó ember ábrázolásával, a (Fried István szavaival) „az addig érvényes beszédet” megtagadók „ön-átértékeléseinek” modellhelyzetével.⁹ „...micsoda aljas és gyalázatos színjáték a történelem” – mindez pletykák és rágalmak felől is megjeleníthető, s ez tökéletesen beleillik a „másik”, az adat nélküli, a névtelen történelem látomásába. Cassius és Demetrius könnyen megfejthető kulcsfiguraként való beléptetése azonban olyan vélt vagy valós sérelmek, nem titkolt elfogultságok, közvetlen megfeleltetések irányába viszi el a regényt, ami egyértelműen a művészi érték rovására megy. A fölösleges aktualizálás az *Erősítőnek* sem tesz jót. A mindenkori diktatúrák rajzába beleillik ugyan a padre képzelgése a másként gondolkodókat táborokba gyűjtő erőszakról. 20. századi tudás birtokában gondolható el a 16. század végéről az a jövő, amikor majd egyszerre több száz embert lehet a túlvilágra segíteni. A jegyzetek azonban elmaradhattak volna. („Padre Alessandro víziója a közelmúlt és a jelenkori történelemben plasztikusan megvalósult.” A jegyzetek írója a prágai tavaszt, az észak-írországi katolikus-protestáns nézeteltéréseket, a Gulagot emlegeti – lehetséges párhuzamként persze teljes joggal, az olvasó számára viszont kínosan publicisztikusan.) A *Harminc ezüstpénz* mentes marad ezektől a kiszólásoktól, noha a téma (az árulás természetrajza, a kollaboráció) hasonlóképpen csábító. Márai a kétféle kollaboránsról (az egyik kiszolgálja a kommunistákat, a másik kiszolgáltatja magát a kommunistákkal) szerencsére nem a regényben, hanem egy 1961-es naplójegyzetben elmélkedik.¹⁰ Napló és regény között rendszerint mindig fölfedezhető az átjárás. Az élet eleven, természetes rendjéből kivált rendszer gondolata például számtalan naplórészletben megfogalmazódik. Legszebben talán egy 1965-ös bejegyzésben: „Minden, ami Rendszer – vallásos, politikai, gazdasági, szellemi Rendszer –, halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen. Azt hiszem, ezt akartam elmondani, amikor »írtam«.”¹¹

Ha a külső és belső világokat még összekapcsoló nagytörténet felől közelítünk, a négy regény valóban nem történelmi regény. Ám a történelmi és nem történelmi regény között roppant nehéz különbséget tenni. Hiszen a befogadás oldaláról jóformán mindegy, hogy a regény a kortárs jelen ismeretlenjeit vagy a megtörténtek regényes arcát fedezi föl. Termékenyebb szempont, ha nemcsak a történelmi regény (antikvitástól meglévő és nem zárólag a romantikától „hivatalosan” is elfogadott) hagyományára nézünk. Márai művei olyan műfajpoétikai nyitottságra vallanak, amely többféle műfaji örökség revíziójára ad alkalmat. Szegedy-Maszák Mihály azt mondja, hogy „Márai kései regényei mind példázatosak, ám nagyon különböző mértékben. Legkevésbé az *Ítélet Canudosban* tanító jellegű. Úgy állítja szembe a rajongó szenvedélyt az értelemmel, hogy mindkettő egyformán romboló erőnek látszik. Még a *Harminc ezüstpénz* sem egyszerűen tanmese, hiszen Júdás

⁹ Fried István: Az őrzés könyvei. Márai Sándor emigrációs regényei. In: „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba”. Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról. Bp. 1998. 193–194.

¹⁰ Márai Sándor: Napló 1958–1967. Bp. 1992. 125.

¹¹ Márai Sándor: Napló 1958–1967. Bp. 1992. 250.

nemcsak áruló, de egyúttal hinni képtelen ember, bár a célzatosság itt feltűnőbb, mint az *Erősítőben*...¹² A példázatos jelleget azonban alássa a kivétel nélkül minden regényből áradó bizalmatlanság az ésszerűen elrendezhető történelmi tények iránt. A *Rómában történt valami* a sorsdöntő eseményekkel együtt járó káoszt érzékelteti. Az *Erősítő* hőse nemcsak az inkvizícióban csalódik, minden (idővel rendszerré váló) dogma ellen tiltakozik. Mészöly Miklós *Saulus*-ra emlékeztető személyiség transzformáció nyomán ismeri föl a hős a sokféle fanatizmus hiábavalóságát. A *Harminc ezüstpénz* sem morális ítékezés az áruló fölött. Márai stigmatizált Júdása többféleképpen idegen: keríti a galileaiak, művelt a műveletlenek, gondolkodik a vakbuzgók között. A regény zárlatában úgy tűnik el, mint aki nélkül nem teljes a Történet. Az *Ítélet Canudosban* pedig éppen a civilizáció erkölcsi és anyagi fölényével szembe forduló rögeszme, örületet, ösztönvilág „másságát” villantja föl – tanító példázathoz egyáltalán nem illő módon. Ezekben a regényekben nem egyetlen igazság, nem erkölcsi tanítás fogalmazódik meg, Márai a történelmet nem okulásunkra bármikor előrángatható példázatgyűjteménynek tartja. Modern paraboláiban tükröződik ugyan a megértésről alkotott felfogás, de hiányzik a megismerés magabiztossága, egyértelműsége, morális igazsága.

Lőrinczy Huba krízisregényeknek nevezi Márai diktátor- és eretnektörténeteit.¹³ (Az erős egyéniség számára Márai szerint „két létezési lehetőség maradt”: „az eretnek vagy a diktátor életformája”).¹⁴ Igaz, hogy „valamely határhelyzet elevenül meg bennük, s bár elütnek egymástól, különbözősükben is hasonlítanak; érzékelhető, hogy egyazon alapképlet, egyazon – Máraitól fölötte kedvelt – epikai modell változatai.” (Lőrinczy Huba) Igaz, hogy a regények katasztrófák, krízisek feszültségével telnek meg, s tagadhatatlan, hogy a Márai-regényekben olykor valóban kompozícióformáló szerepük van a krízisszerűen bekövetkező eseményeknek. De a fogalom csak részlegesen jelöli a folyamat poétikai karakterét. A krízis mozzanatai nem coup de foudre-szerű megvilágosodáshoz vezetnek (*Erősítő*), és a totális értékvesztést és perspektívátlanságot illusztrálják (*Rómában történt valami*). Készséggel elfogadható a *Rómában történt valami* történelmi parabola besorolása, kiegészítve azzal, hogy a Márai-regényekre olyannyira jellemző nagydialogusokban (például a kiadó és a történész között) olyan fikciós esszével van dolgunk, amely ugyanolyan emberi viszonyokból, külső és belső történésekből, impulzusokból, felismerésekből, vallomásokból és helyzetjelentésekből meríti tárgyát, mint a regény, s nehezen eldönthető kérdés, hogy az esszé növekszik regénnyé vagy a regényen uralkodik el az esszészzerű elgondolás. Márai – mint utaltunk rá – idegenkedett az esszéregény „vértelen” módszerétől, a tárgy esszéisztikus megközelítése azonban nem állt távol tőle. A gondolati tartalom persze eltávolodik a fogalmi logikától, s az elbeszélés első szintjén a gondolat és a róla való elmélkedés izgalmas történésként jelenik meg. Ez az esszéisztikus megközelítés az *Erősítő*nek is elhanyagolhatatlan jellemzője. Ezért elégtelen holmi „stílusimitációs szatíráként” való emlegetése: „szatirikus parafrázis”, „levélregény”, „tökéletes persziflázs. Naplószerű benyomást kelt...”, „voltaképpen levél- s naplószerű beszámoló” – Németh G. Béla sokféle

¹² Szegedy-Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp. 1991. 141–142.

¹³ Lőrinczy Huba: Sok mondat a zsarnokról és a zsarnokságról. Márai Sándor: *Rómában történt valami*. Műhely, 2003. 6. sz. 51.

¹⁴ Márai Sándor: *Napló 1945–1957*. Bp. 1990. 138.

megnevezése eleve bizonytalanságról árulkodik.¹⁵ Lőrinczy Huba ezt a művet is a krízis-regény változatának tekinti, s a fejlődésregénnyel, vallomással, esszével, útirajzzal való rokonságot hangsúlyozza.¹⁶ Csupán a fejlődésregényhez hasonlítás tűnik problematikusnak. Hiszen hiányzik a nevelődés, tudatos önépítés, művelődés, a tradíció fejleszthetőségébe vetett hit. A hősben a kétely hatalmasodik el, belátja a fanatizmus értelmetlenségét, s fölismeri a másféle, a szabálytalan, a nem irányított élet lehetőségét. Egy inkvizítor pályáján jelentős fordulatok ezek, a fejlődésregény hőisében nem.

A *Harminc ezüstpénz* írásakor Márai Sándor számára kihívást jelentett a mítosz regényformájú felidézése és meghaladása, Júdás bonyolult jelleme és a bibliai példázat utalásos narratívus módusza. Megidézi a mitológiai, bibliai, pszichológiai, történelmi regénytípust, de el is veti. A bibliai példázat nyomán Márai bölcséleti parabolaregényt teremtett, a legteljesebb mértékben nyitott regényt, minthogy a regény hősei – miután betöltötték szerepüket – észrevétlenül kilépnek a térből és időből. A történetnek nincs vége, de mégsem vész el, mivel bennünk, a jézusi és júdási magatartáson töprengőkben folytatódik. A műfaj különösségét jól érzékeli Szabó Ferenc: Jézus-esszé és Júdás-novella együtt. A könyv „nem sorolható a szokványos értelemben vett »regény« műfajába, hanem inkább »előtanulmány«, legalábbis az első fele; amolyan hosszabb naplójegyzet-sorozatnak is tekinthető.”¹⁷ A háttérben egyfelől klasszikus Jézus-feldolgozások (Renan) sejlenek föl, másfelől olyan művek, amelyek (Rónay László kifejezésével) „az ámulás természetrajzával”¹⁸ foglalkoznak. Mindazonáltal meggondolandó Szigeti Jenő észrevétele, mely szerint a regény „nem az események kibomló drámáját követi nyomon, hanem egy különös szépségű, képekben gazdag, filozófiai gondolatoktól terhes, új Krisztus-legendát teremt. A könyv – nem szokványos értelemben regény, hanem – egy nagy, epikus, filozofikus tabló, történelmi, vallástörténelmi gondolatokkal teli vallomás, amiben a naplói Márai vall Jézus-élményéről.”¹⁹ Am aligha helytálló az a vélekedés, mely szerint a naplóíró „fölfalta” a regényíró. A modern magyar irodalomban számtalan „szabálytalan” műről tudunk. Kosztolányi *Barkochbája* például esszével indul, az esszét szubjektív vallomás követi, s majd csak ezután olvasható a tulajdonképpeni novella.

A négy történelmi regény közül a legjobb, legegységesebb kétségtelenül az *Ítélet Canudosban*. Minden a helyén van. A félszázaddal későbbi retrospektív narráció a 20. századi létértelmezés pozíciójából kérdőjelezi meg a nagy korok érlelte nagy szerkezetet. A belső szórtság, a széttartó irányok mind arra vallanak, hogy a regény lemondott az összefogottság birtoklásáról. Két világ, mentalitás, részgazságokat mindkét oldalon fölvonultató életstratégia ütközik a műben, melynek legfontosabb jelentéseit itt is egy nagy beszélgetés, a Canudost megélt nő és a tábornok dialógusa fogja össze. Egyik oldalon a fölöslegesnek is helyet adó, a természet felismert törvényeivel harmonizáló szemlélet, a másikon a civilizált ember intelligenciája, látókört szűkítő egyoldalúsága. Ami Euclides da Cunha brazil

¹⁵ Németh G. Béla: Márai stílusimitációs szatírája: az Erősítő. In: „Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya. Szombathely, 2000. 89–90.

¹⁶ Lőrinczy Huba: Az inkvizítor és az eretnek. Márai Sándor: erősítő. Forrás, 2003. 11. sz. 63.

¹⁷ Szabó Ferenc SJ: Vallomás a kassai Ulyssesről. Márai megváltás-keresése. Új Írás, 1990. 5. sz. 89.

¹⁸ Rónay László: Az ámulás természetrajza. Új Írás, 1990. 5. sz. 114–118.

¹⁹ Szigeti Jenő: A Harminc ezüstpénz. (A Biblia és egy Márai-regény). In: „Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya. Szombathely, 2000. 99.

író *A vadon* c. művében krónikás beszámoló, a rajongók elleni háború társadalmi, szociológiai, természetrajzi, antropológiai elemzése, az Márainál léttani problémaként jelenik meg. Érdekes komparatiztikai vizsgálat lehet az *Ítélet Canudosban* összevetése Mario Vargas Llosa *Háború a világ végén* (1981) c. regényével. Ugyanaz a történet – azzal a különbséggel, hogy Vargas Llosa El Consejero, „A Tanácsadó” alakját és lázadását kíséri végig (Márai regényében csak beszélnek róla), s a realista, naturalista hagyományt is felhasználva inkább a külső eseményekre, harci jelenetekre koncentrált. Jóllehet a megtörtént dolgokról az a világhírű regény is a jelen nézőpontjából beszél.

NÉMETH ZOLTÁN

A történeti narratíva jelentése

Az elbeszélés természete című, 1966-ban kiadott munkájukban a Robert Scholes–Robert Kellogg páros a narratív irodalmat empirikus és fiktív típusokra osztották. Eszerint az empirikus típusra a valóságtól való függés utal, s a szerzők ezen belül megkülönböztették a historikus (amelynek a valóságos történelmi múlt adja kiindulópontját) és a mimetikus (a múlt valósága helyett főként a jelen valóságára, pszichológiai aspektusaira utal) narratív prózát. A narratív irodalom fikciós ága az ideálist keresi, retorikus természetű, és szintén két részre osztható: a romantikus irány a szépség szolgálatába állítódik vagy a jószág uralkodik benne, míg a didaktikust morális és intellektuális impulzusok irányítják. „Ahogy már a narratív irodalom két ágának megnevezése is mutatja, oppozíciók irodalmi formájáról van szó, amely a végső igazság felé vezető tudományos és a művészi megközelítés ellentétére utal.”¹ A formalista-technicista attitűd pozicionálásának vázolt kísérlete a posztmodernitásban mint az értelmezés problémája áll elénk, s oldódik fel a szöveg pragmatikájában. A történet státusának ez a megbillentése úgy írja felül a formalista elképzeléseket, hogy közben a korszakhatár tételezése felől a történet státusának episztemológiai aspektusai eltűnnek az ontológiai interpretáció primátusában. Innét tekintve válik a történelmi hitelesség fikcióvá, s beszélhetünk a történetiség elbeszélésének műfaji transzgressziójáról, a fantasztikum szerepének átértelmezéséről². Illúzió és realitás az egyéni pszichográfia részlegességének tapasztalataivá válnak, és nemcsak a hagyományos történeti műfajok konvencióit forgatják fel, de magát az értelmezést is a történet médiuma felé utasítják.

Bartis Attila regényének (*A séta*. Magvető, Bp., 1995, 2. kiadás) narrátora életének egy szakaszát eleveníti fel. A többszörösen árva lány egy olyan korban szocializálódik, amelyben diktatúrák és a rehabilitáció időszakai, háborúk és forradalmak követik egymást. A regény kronotopozsának különlegessége, hogy a történelem nem konkrét időintervallumként tűnik fel benne, hanem évszámok, adatok, személyek nélküli megállíthatatlan időfolyamként. Az idő van, nincs mit tenni vele, állítja Bartis regénye, még értelmezése is felesleges. Az egyetlen lehetőség az időfolyam megtapasztalására a belévetett egyéni sorsok, pontosabban a marginalizált egyéni tapasztalat interpretációja. Bartis Attila szövege több nehézséggel néz szembe ennek kapcsán. Az első probléma a narrátor monologjának öszegegyeztetése saját élettörténetének uralhatatlanságával. Az elbeszélés ugyanis egy 7–8 éves kislány első emlékeinek felidézésével kezdődik. Miközben a felnőtt narrátor teszi közzé emlékeit, s így értelmezi is saját életét, aközben szemléltetni próbálja a gyermeki nézőpont korlátoltságát – vagyis bizonyos események elbeszélése közben két – egy korlátolt, gyermeki és egy felnőtt, értelmezői – nézőpont keveredik. Ennek legérdekesebb esete a kislányt nevelő Eberhart halálának és az azt követő eseményeknek a leírása: „A konyha

és szoba közti ajtó félig nyitva, s a lábos körüli legyek beköltöztek. Többen voltak, mint rendesen. Javuk vendéglégység, vadak. Elárasztották partot, és fénylő abroncs forgott Eberhart fölött is, miképp a nyomaton. Kapujuk volt a húsba. Néha rászálltak a szájára, s azon közlekedtek ki-be.

Még két nap telt el így. Akkor kénytelen voltam kinyitni az ajtót. A szagra jöttek a szomszédok, zsebkendőt fogtak orruk elé, leskelődtek. Káromkodtak és azt mondták, máskor szólni kell, ha meghal a nagyapám.” (15.)

Egy másik elbeszéléstechnikai probléma az elbeszélő pszichobiográfiája felől tételődik. Míg a narrátor egy későbbi, egységes, megállapodott, tehát statikus nézőpont felől meséli a történetet, addig az elbeszélésben szereplő „én”, létfeltételei és környezete folyton változnak. A kezdetben Eberhart halálát sem tudatosító kislány intézetbe kerül, megismerkedik Adállal, majd a forradalom napjaiban el is veszíti Benjáminnal együtt, egyedül kel útra, hogy Eberhart testvére, Engelhard nevelje fel egy fürdőtelepen, itt válik felnőtté a szüzesség elvesztésének és egy abortusznak az emlékével. Az egyes történetdarabok egója azonban nem egyezik azzal a végsővel, amelyet meg sem ismerhetünk, hiszen A séta nem jut el saját története végéhez, nem ismerjük meg azt a nőt, aki tollat vesz kezébe, hogy megírja élettörténetét (a regény utolsó sorai egyetlen utalást tesznek a hiányzó évekre: „nem sírok három éve” (154.).

Bartis regénye a múltat talán azért próbálja történetekként szemlélni, hogy önmaga jelen idejét értelmezze, azaz a történelem McHale által ismertetett posztmodern felfogását követi. A történeti narratíva jelentései az egyéni pszichobiográfia illuzórikus világát úgy teremtik meg, hogy közben a regény kronotoposza a kelet-közép-európai térséget és a XX. század eseményeit jeleníti meg. Scholes–kelloggi értelemben nagyon is empirikus a regény nyelve, s ez még akkor is így van, ha a fikció egyetlen pillanatra sem függeszti fel érvényességét. A kérdés tehát az, hogy a történeti narratíva segítségével hogyan jut el a szöveg olyan jelentésekhez, amelyek név nélkül is mozgásba hozzák a szöveget. (Nem mellékes azt sem megjegyezni, hogy a főhős élettörténete, pszichobiográfiája szintén nem a név által idéződik fel, hiszen nem ismerjük meg a történetből a nevét.)

Bartis regényében nem arról van szó, hogy valóságos szereplők kapnak fiktív karaktereket vagy kerülnek fiktív helyzetekbe, hanem hogy egy valóságos történelmi-politikai szövegteret teljesen fiktív szereplők hoznak létre az időn túli narrációt imitálva. Ebben a történetben nem a szereplők nevei biztosítanak tág lehetőséget a referenciális asszociációs technikák felelesztésére, hanem a lehetséges világ szövegtényei, a múlt kulturális-mentális szokásrendjének felelevenítései. Bartis szövege olyan történelmi regény, amely a történelmi karakterek, szereplők hiánya felől, egy paranoiássá tett, túlérzékeny tudat monológjában láttatja a történelmi időt. Nem nyújtja az idő egyetlen verzióját, a történet terei egymásnak ellentmondó interpretációkat építenek fel a korról. Miért történt ez a világgal? A válasz egy sérült tudat vízióiból több lehetséges és egyúttal lehetetlen értelmezést tesz lehetővé.

A séta a történelem interpretálhatatlanságának képzetét a korlátolt egyéni tudat ki-terjesztése révén éri el. Azt a véleményt erősíti, hogy a múlt csak szövegekből hozzáférhető, és ezért nem az válik lényeges kérdéssé, hogy az adott szöveg nyelve milyen, múltban létezett objektumra referál, hanem hogy melyik diszkurzív kontextus része, azaz a referencia diszkurzív természetére, feltételezettségére utal³. Ugyanez azonban fordítva is ér-

vényes, vagyis egyetlen szöveg sem tekinthet el önmaga történeti feltételezettségétől. Bartis regénye ezt a belátást úgy tágítja, hogy a történeti narratíva jelentése révén a történelem autobiográfiai meghatározottságaira irányítja a figyelmet a narrátor személyén keresztül, ezáltal a szépirodalom történeti kondicionáltságának posztmodern tapasztalatát erősíti. A séta narrátora szemlélője és résztvevője is a történelmi folyamatnak. Nem állíthatjuk, hogy érti a körülötte zajló eseményeket, de értelmezi, hiszen saját identitásává az idő válik, maga a történelem. A történelem tehát nem más ebben a regényben, mint egy név nélküli narrátor élettörténete; a szövegen keresztül, amely ő maga, válik történelemmé, azaz ő lesz a történelem ennek a szövegnek az erejéig.

A hivatalos történelem csak egy lehetséges formája fikciónak. A posztmodern regényben megváltozik a történeti fikció státusa: „történelem és fikció helyet cserélnek, a történelem fikcióvá, míg a fikció „igaz” történelemmé válik”⁴. Empirikus és fiktív közös játék, határainak feloldása azonban nem azzal jár együtt, hogy az empirikust véglegesen a fiktívben oldjuk fel. Ha „A narratív nyelvhasználatban a valóság és a nyelv közötti viszony szisztematikusan »destabilizált«⁵, úgy ez a megállapítás empirikus és fiktív viszonyára is érvényesnek fogadható el. És mivelhogy határaik destabilizálódtak, voltaképpen lehetetlen és anakronisztikus feladattá is vált annak kiderítése, miként is lenne lehetséges egy felismerhetetlen fenomént eltüntetni...

Célravezetőbb tehát Ankersmit egy másik állításából kiindulni, amely szerint „A történeti narratíva egy meghosszabbított metafora”⁶. Azaz valóságos/empirikus és nyelvi/fiktív elszakíthatóságát egy közös funkcióban szemlélni. Ricoeur ezt a helyettesítő funkciót reprezentációnak nevezi, s ezzel megkönnyíti érvelésünk menetét: „a reprezentáció funkciója és a korrelátumát alkotó viszonyító között még egy adóviszonyt is felfedeztünk, amely a jelen embereire azt a feladatot rója, hogy megadják a múltbelieknek – a halottaknak –, ami nekik jár. Azt, hogy a reprezentációnak vagy helyettesítésnek ez a funkciója – az adósság érzésével megerősítve – végső soron visszavezethetetlen a referencia kategóriájára, ahogyan az a megfigyelés nyelvezetében és az extenzionális logikában működik, azt a reprezentáció alapvetően dialektikus struktúrája bizonyítja: a reprezentáció, mint mondtuk, egyaránt jelenti az Önmagába való visszavezetést, a más-mivolt elismerését, az analízis megközelítést.”⁷ Bartis Attila regényének nyelvi tere a valóság és nyelv, illetve az empirikus és fiktív metaforikus helyettesítéseinek a nézőpont felőli meghatározottságára irányítja a figyelmet. A metafora jelentésgeneráló funkciójának perszónális feltételezettségét állítja, amikor egy név nélküli, de a narrátor tudatán keresztül önmagát reprezentáló társadalom képét állítja olvasója elé. Azt a Chris Lorenz által képviselt gondolatot teszi meg kijelentései alapjává, miszerint „Nem létezik olyasmi, mint „a *semmiből eredő nézőpont*”⁸. Ebből pedig az következik, hogy a történeti narratíva metaforikus jelentésgeneráló eseményét az a személy viszi véghez, aki megteremti a helyettesítés feltételeit önmaga érdekein, vágyain, kiszolgáltatottságán keresztül. A történeti narratíva perszónális kódja magyarázhatja azt, miért állíthatók ugyanazon tapasztalati elemek más és más fiktív elbeszélésbe. A perszónális elem a nézőpontok fiktív sokaságát jelenti, miközben a történeti narratíva létrehozásába a test tapasztalata (élmény) a szöveg tapasztalatával (olvasás) elválaszthatatlanul szól bele. A séta egyik lehetséges történetsémája éppen ezen keresztül építi fel az elbeszélést, ugyanis a regény elején megjelenő 7–8 éves főszereplő még sem írni, sem olvasni nem tud. A kolostorban „napok alatt” (19.) sajátítja el, de a szöveg mint

az írás és olvasás tárgya csak a regény vége felé kezd döntő funkcióra szert tenni. Ezt ellenpontozza aztán a regény végén a szüzesség elvesztésének testi élménye, amelyet naplójának a főszereplő nem képes a nyelv által átadni, s ezért abba a Baár Andor noteszéből már megismert idézetet jegyzi be: „BASZTAM” (115., 146.) A szöveg a szövegben, illetve az írás mint probléma a narrátor személyének egységét az időfolyamatban bontja fel, hiszen a naplóba írt szó helyett a regény meglehetősen részletességgel tárgyalja a testi folyamatokat (a szüzesség elvesztése mellett az abortuszt is). A két, naplóba írt tőmondat azonossága ironikusan úgy is értelmezhető, hogy férfi és női tapasztalat a nyelv szintjén egybeesik ugyan és elkülöníthetetlen, miközben teljesen eltérő testi és pszichikai pozíciókat helyettesít, s így tulajdonképpen a nyelv tehetetlenségére utal. Másrészt a testi fájdalom, a kisebbségség, a másság interpretációja nemcsak a narrátor társadalmi pozíciójától és nemétől, hanem a történeti narratíva metaforikus helyettesítésfunkciójába belehelyezkedő empirikus szerző érdekeitől függő esemény.

A regénynek ezért van egy olyan rétege, amely minduntalan kimutat, kilóg a szövegből. A hatás nyelvi feltételeinek eltúlzása arról tanúskodik, hogy Bartis szövegében nem történt meg empirikus és fiktív, tapasztalat és nyelv határainak optimális destabilizálása, vagyis hogy gyakran túl egyértelműen választható szét a két funkció. Míg a tapasztalati-empirikus elemek feloldódnak a fiktívben, s ez adja a regény izgalmasan felépített kronotopozsát, addig a szöveg a rosszul értelmezett hatás érdekében olyan nyelvi fogásokat alkalmaz, amelyek metaforikussága megkérdőjelezhető, s a naiv romantika (lányregények) dikciójába illeszthető. Efféle mondatokról van szó: „– Látod ezt a hét színt a csuklómon? A szerelmemnek nem piros, hanem ilyen szivárványszínű volt a vére.” (22.) Vagy: „Pontosan érzem, hogy Isten aknavetővel alkalmilag kilótható. És ha alkalmilag, akkor bármikor.” (52.) Vagy: „Még egy napig tartott a forradalom. Hát ez volt ama része az életemnek, amikor azt gondoltam, Istennek három aranyfoga van, és úgy vigyorog.” (55.)

A metaforikus történeti narratíva tapasztalati és nyelvi feltételeinek perszonális irányítottasága végső soron az irányítás módozatait leplezi le. Az interpretáció megállíthatatlan folyamataiba kerülő szöveg a személyt (korszak, nem stb.) reprezentálja, a személy bizonyos stratégiákat, a stratégiák a történeti meghatározottságot („transworld identity”⁹), a történeti meghatározottságok az esetleges referenciáról („A tény, hogy a referencia nem magától értetődő, nem lehet érv a nyelv referenciális jellegével szemben, mivel a referencia *sosem* eleve adott.”¹⁰) tudósítanak, míg a referenciákról a szöveg tudósít („A múltbeli megfigyelés múlt-mivolta maga nem figyelhető meg, pusztán emlékezetbe idézhető.”¹¹), amely egy interpretáció részeként jelenik meg, amely a személyt reprezentálja, amely a stratégiákat... Kilépni a Másik helyébe, és onnan nézni a világot.

JEGYZETEK

1. ROBERT SCHOLES–ROBERT KELLOGG: *Povaha vyprávění*. Host, Brno, 2002. 17–18.
2. Vö. BRIAN MCHALE: *Postmodernist fiction*. 17.
3. HUTCHEON: *A poetics of postmodernism*. Routledge, New York and London, 1988. 119.
4. McHale, i. m. 96.

5. FRANK R. ANKERSMIT: *Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról*. In: szerk. Thomka Beáta: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2000. 114.
6. Uo.117.
7. PAUL RICOEUR: *A szöveg világa és az olvasó világa*. In: szerk. Thomka Beáta: *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat kiadó, Budapest, 1998. 9.
8. CHRIS LORENZ: *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitivizmus és a „metaforikus fordulat”*. In: szerk. Thomka, i. m. 141.
9. McHale, i. m. 85.
10. Lorenz, i. m. 140.
11. Uo. 140.

TANDORI DEZSŐ

A feladhatatlan lecke

A TÖRTÉNELMI REGÉNYRŐL, S HOGY MIÉRT NEM?

Bevezetés

Szót se, mindezt a történelmi regényről fogom elmondani, rút kifejezéssel: annak kapcsán. Érdekes-e, hogy ikertanulmányra is van kérés, azaz hogy magam ajánlkoztam „valami mai félig-szociológiai esszé” felkérésre a dolog személyesebbik, így esztétikai-befogadási-historikumi elemzésre; ellenben jól jön egymásnak a két dolgozat.

Ha könyvespolcom rendjét (megszokott, csudás rendetlenségét) végképp össze akarom bolygatni, nemcsak féltucat könyvet kellene még (haszon nélkül csak: kipipálandó) ideemelgetnem. De miket hoztam? Sánta Gábor összegyűjtésében a Budapest-irodalmat (egy szegletét, szegmensét), a nagyon Hézagpótló, kitűnő „Minden nemzetnek van egy szent városa” címűt, így, idézve, s a századforduló Budapestje (durva meghatározás) mind a nőírók, mind a klasszikus-félék kuriózumai jegyében ott van, meg Budapest, mint történeti konglomerátum, de sem várostörténetre alapozódó historikus regénynek nyomára, sem ily leheletnyi kezdeményre sem bukkanunk. Kellér Andor és Illyés Endre (gyengéim, főleg Kellér, *nagyon* főleg!) remekművű, különböző szorzatú (amott 4×7, emitt 7×4 az esztétikum-igazság-viszony, igazságon értsd: mélyebb s eredeti igazság feltárása), kihagyhatatlan esszégyűjteményeiben, Bródy Sándor és Hunyady Sándor irályának lényegében, érdemien gyönyörűségei részében, de *Krúdynál* sincs semmi igazi történelem, vagyis van „történet” – ahogy Petőfi a historikumot „történet”-nek nevezi megrendítő politikumú versében, mindjárt megkeresem; s Móricz Virág remekműve, *Apám regénye*, a XX. század kimagasló regényírójáról (hiába Ottlik egyik könyve az etalon; nem a *regény* etalonja az „Iskola”, s ettől még majd itt! és a Buda történeties címnél megmaradásáról!), a Móricz-nagyéletrajzi természetesen feldolgozgatja a *Tündérkert* (nálam: „Tündérke Rt.”, tréfa Karinthy Frigyesnek hódolva) dolgait, de itt, sajnos, az a két tényező botlik össze, hogy:

1. a *Tündérkert* kb. az utolsó magyar nyelvű történelmi regény, leszámítva

a) Kellér Andor itt elemzendő könyvét,

b) Illyés Gyula „Petőfi”-jét (most az Illyés-féle, máig hatalmas értékű, szociografikus regényekre nem térek ki, Déry Tibor munkáiról kb., más értékrendben, de szintén a súlyos dolgok klassziséban – s nem a G. A. úrról, nem is a titkon célzatos, érdemben stilizált történelemismertető regényekről van s ó! hanem mint a „Felelet”, ilyenekről, és a zsánerregények körül a máig mostoha sorsú, fakopogású Nagy Lajos egy könyvéről –, szólhatnánk tehát, de szintén csak annak nem oly érdekes bizonyosságaképpen, miért nem lehet ma oly könnyen történelmi regényt írni;

2. a *Tündérkert*-(féle Móricz-világ) nekem kevésbé kedves, mindenképp máshová sorolódik, mint a géniuszian jó *Rokonok*; az *Úri muri*, a *Sárary*, ezek azonban korfestő,

történelem-adalékos regények – a *Rózsa Sándor* meg pastiche, és ami novella, az novella, de szintén inkább parabola, magyar-kafkai... és a boldogemberes korfestést már jellemeztem is így; ergo Móricz Virág híven szép könyvét is félreahagyom; s ahogy Móriczot a XX. század legnagyobb magyar regényírójának, Szentkuthyt legnagyobb esszéistájának, Illyést hajdani legcsodálatosabb szociográfiai-írójának tartom, mindezeknek semmi köze a mai magyar történelmi-regény-lehetőség-lehetetlenség kérdésköréhez. Márai Sándor nemcsak azért nem példa ide, de végképp nem, mert jómagam mintegy (bocsánat!) Lin-Yutanggal együtt olvastam „Vendégjáték Bolzsnóban c. bestsellerét, elismerem, az „Angyali Gigi” sem jellemzi Szentkuthyt, vannak ezek a kétfelé-lengő írók (Mándy színdarabokkal oldotta meg a kérdést, Ottlik végig hú maradt, Mészöly is, és ő a *Saulus* révén valóban írt történelmi-regényt, csak ismét a parabola-hiperbola-ellipszis etc. dolog hat, ha nem is oly nagyon megnézzük) mondom, a legkiválóbb (engem nem sokban érdeklő) Márai-szint minden elismerése mellett, s természetesen „polgárias” (nem a marxizmus által ocsmányul lepolgárizott kategóriájú, beckett-i, egyéb nagy irodalom jelével) esztétikumú hangulatfestéses, a maga nem maximumot vállaló művészi kategóriái szerint prima sokat elmondanak Kassáról, a budai jobb-világról, a középosztály megválthatatlanul maradi életegyütteséről, tehát megannyi – számomra – érdektelenségről, ám...

Ám hagyjuk.

Olyan történelmi regényt a XX. században még a világirodalomból is keveset tudnék fölemlíteni, hogy ne parabola legyen, ne inkább karrier-rajz, korrajz. Ha Ambrose Bierce novelláit regénynek olvassuk, az az amerikai polgárháború regénye; Mark Twain némely könyve igazi nagyregény; a Márainál sokkal jobb Upton Sinclair s társai is történelmi-regény-írók; Hemingwaynek kétszer sikerült ez, az I. világháborúról (gyengécskén), a spanyol polgárháborúról (elég jól), s komoly vita robbanhat ki, hogy az angol érdekeket jószerén többpróbázóként képviselő Graham Greene-nek „A csendes amerikai” c. zsánerremeklésén túl van-e történelmi regénye, azt hiszem, nincs; ám nekünk a magyar lehetőségeket kellene itt feszegetnünk.

Rettegek, cinikusnak ne hasson, ha azt mondom: ahol a kérdéseket nem fogják fel radikálisan, ahol kimondásukhoz gyávák valakik (félénkek vagyunk), ahol a kimondás nem lehetséges, ott jön nagy súllyal (fősodorban, ah!) a humor. Nem lennének olyan büszke – Karinthy Frigyesen kívül – a magyar irodalom általam kívülről át- és belátható humortermelésére ily igazságszempontúan; tehát ahol a kérdések ilyenek: a humor. Ahol azonban vagy

1. nem lehet azt mondani, „a kérdés pontos, a válasz bizonytalan”, netán
2. alighanem negatív eredményre jutunk („megtaláltuk a lehetőséget: nincs!”),

ott a jó öreg szociológiát, a közönségtant, az esztétikumos szociológiát vesszük elő, s más fa tárgyak vasával gurigázunk; oknyomozásba kezdünk (melyet aztán szintén nem végezhetünk sosem, s nem – ma nem – politikai okoknál fogva, hanem alapismereteink hiánya miatt, lévén hogy ki a csuda lát a vesébe, meg mindenki előítéletes és így elfogult egy fokig), miért nem lehet, ha megfeszülünk se, történelmi regényt írni ma. (Miért, hogy alighanem lehetetlen. Kocsmárosom, akinek Virginia Woolf-fordításaimról, „eszméletlen”, de történelmietlenül nagy anyagukról és nehézségi fokaikról beszámoltam, s aki Salinger- és Fitzgerald-olvasó, kereken, bátran, másfél literes „kristály” flakonomat feltöltötte, mondta: „Nem lehet írni történelmi regényt itt és ma”, s fejét is rázta, netán rá-

bólintott.) Mondhatni, vagy egy bizonyos vélemény, amely szerint mai történelmi regényt nem lehet írni itt. Nem tartoznak ide oly elbűvölő könyvek, mint Hász Róbert, Háy János kitűnő stilizációi, s nem parabolásságuk okán, hanem mert ha az olyan „jóigazi” történelmi regény jegyeiben vizsgáljuk szövegtüket, kiderül, hogy értékeiket épp ez adja: nem estek bele abba a hiába, hogy elhitték (volna), valódi történelmi regény (főleg aztán képzelt múltbeliségekből és másunnétiságokból) írható itt ma nálunk.

Közbevetés: Balzac

Nem állítottam, hogy – kisebb művein kívül – Móricztól úgy egyhamar bármi mást, mint a *Rokonok*-at olvasni időm s módom volna; nem tételezem fel, hogy *A csendes amerikai* minden, máig érvényes világértékelési bravúrja ellenére; tehát hogy a régi-régi Byron-Don-Juan-idézet szellemében, csupa tiszta szándék jegyében kényszerűen elkövetett amerikai balkörműségek és az angol „kiégettség”... már el ne nagyoljunk!... szembenállása, mindez egy franciáknak-befuccsolt terepen etc., a vietnámiak mögött a ruszkit, a vörös kínaiakat” odaképező jómagam és magamfélék képzetei... egy ilyen viszonylag tágas történelmi perspektíva-legyezőben lengetett sztori (sic) komoly össz-világtörténelem-elemzésnek számítana. Igen bonyolult ügy lenne egy mai igazi történelmi regény a „fehér ember és az arabok” szembekerüléséről (amennyiben!), s hogy nagy tömbök még így a kínaiak, a japánok, a dél-ázsiaiak, gazdasági gyengeségük okán (na tessék! szempontok zagyvasága) nem annyira a dél-amerikaiak, tehát hogy egy nem szép-kis-ferdeszemű és egy (elaggott) Omar Sharif (kedves, balga ember, lóértő) szerelmi története többet adhatna, mint ahogy a Zsivago-tönkretevéssel a film sokat elmondott, hogyan tovább. Igen, Paszternák és Szolzsenyicin írtak, igenis írtak nemrég történelmi regényeket. Hrabalék már mások etc. Eltolódik a hangsúly a belvilágra. Kétségkívül erős kísérletek Nádas Péter ily tárgyú munkái. Esterházy jószerén zseniális „Termelési”-je messze nem történelmi regény, a „Harmonia...” nem regény, ne folytassuk. S Ottlik hatyúdala talán felsorakoztatja mind az okokat, melyek miatt nem ígérkezik mai magyar történelmi regény egy szint felett.

Rövid a tényleges Balzac-érdemlegesség. A világirodalom történetének még a Tolsztoj-féle (H.é.B.) pillanatánál is kedvezőbb volt az a nagy forduló. Tudjuk, Balzac kettős... jó, royalista, mit tudom én, ezt sokáig elloptam tőle, értsd „verébroyalista”, vicc volt... és a burzsoázia nagy ábrázolója... jaj, ellenben, hogy igaz. Akinek van türelme, hogy elolvasson egy Balzac-regényt, s magam, úgy 90 éves korom körül, mikor Móriczot olvasok újra, Balzactól hármat is előveszek, dehát ha megélem, s aki tudja, Balzac miről nevezetes, őrzítő élességgel látja még azokat a párizsi sikátorokat, készülő bulvárokat etc., a kapuk kilincseit, a romlott és csudás szereplőket, minden magánkipárolgásukkal egyetemben azonnal és meggyőzően történelmieknak, a vállalkozást történelminek. Victor Hugóról tanulhatunk, még a XX. sz. 20-as éveiben is azt lehetett hallani róla – félek, konzervatív ajakról –, hogy „sajnos mindmostanáig ő a legnagyobb francia költő”, jó, kívánnék ma sok ilyet, de hogy történelmi regényírónak messze inkább mesemondó, s nem Balzac II., erre egy epsomi Derby-nap versenysorozatát megfogadom végig, de favoritokra, ami a vesztes biztos záloga. Igaz, ha Victor Hugo „Nyomorult”-as könyve nem igazi történelmi nagyregény, hát... jó, Móricz „Tündér”-ese az, csak eléggé elment felette az idő, míg „A nyomo-

rultak” felett, ha nem olvasható is minden sora (az élet rövid, Victor Hugo hosszú!), nem ment el. Tehát nekem a legmagasabb kategóriákban a novellista Ambrose Bierce, Balzac és bizony Dosztojevszkij (Ördögök stb.) nagyon nagy történelmi regényíró; s minálunk olvasható minor, ezekhez képest minor tényezők közül a Kellér Andorét és az Illyés Gyulát tudnám elemezni jó szívvel.

Még egyszer: félmúlt és régmúlt

Persze, a *Zöld gyep, zöld asztal* és a *Petőfi* már csak félmúlt; s ha időosztásoknál tartunk, tegyük: a mi Jókaink a történelmi regényeivel világírdatlan! E szóval. Kimagasló, Bár komolyan alig vehető. De a legjobb történelmi regényei mind ilyenek. Még a *Politikai divatok* is. Holott kibírhatatlan (nekem) az olvasásuk, de az emlék meg, amit róluk őrzök, kikezdehetetlen. „Uram/hölgyem, semmiért az ég világán nem ajánlanám Kegyednek Jókaink olvasását, mert Kegyednek ez érdektelen, de olyan szórakoztató... bár hamar összezecsukja, tudom, mert nem találja érdekesnek, ám annyira tökéletes abban a nemben, hogy...” Nos, Balzacról visszatérve még: ami Balzacnak sikerülhetett; az idők egybeesése okán sikerült. Rövidre fogva: Balzac korában a kapitalizmusnak az a „csavar-fordulata” klassz volt, s miénk snassz.

Elképzelhetetlen, hogy... nem akarok, régi „kormányzósértő” apától származván (ami egy nagy marhaság volt!) senki jelességet megbántani, de kinek jutna eszébe ép ésszel mai vagy volt államhivatali nagyságokról, netán csak a ráismerhetőség jegyében is, regényt írni, s hogyan sikerülne nagyregénnyé gyúrni egy korrupciós botrányt? Ezek a szociológia szintje alá süllyedtek; napilapok népszerű-tudósi (különben korrekt), óvatoskodó v. radikális fejtegetéseinek hasznos tárgyai maradnak csak a mi nagyobb összefüggéseink (is). Ennyit a vendéglátós uram tömör véleményéhez. Evidenciaként vágta ki: ma nem lehet magyar történelmi regényt írni. Nem lehet történelmi regény tárgya egy magyar érdekelért rutén földön, letorgén érdekekért cucori földön harcoló államférfi, kortes, szép nejjel, link unokaöccsel, kábszercsempész leánnyal, titkon szép lélekkel. S a többi.

A történelem eseményei manapság: leginkább: történelmi, politikai, gazdasági szükségyszerűségek, melyeket állítólag (vagy nem állítólag) ugyanúgy tudomásul kell vennünk, mint az influenzajárványt vagy az időjárás. Dánia, Anglia, Svédország; Norvégia, Svájc példái alkalmasint csak népszerűsítő szociológiai írásokban tematizálódhatnak. S mire megyünk velük? Sapienti sat. A „sat” meg 3sat, Viasat, Sat 1 etc. Vendéglátósom nem néz tévét. Kategorikusan. Hetekig nem olvasok ma én se mást a lapból, mint a sportrovatot. S a sport is túl van dimenzionálva. Nem része a történelemnek a sport. Az alagútépítés. Az autópálya. A belépés az Unióba. A fürdőruhadvat. A könyvek piaca. A táncdal. A brutalitás. Képtelenség azonban még egy közelmúltú témájú, igazán tisztességes német történelmi regényt elképzelni is; hogy minimum a korrektkedő sokra-tekintés ne manipulálja. Egyetlen történelmi jellegű megjegyzésem: szerencsések leszünk, ha további gazdasági nehézségek s némi okádások árán megússzuk az előző (átéltem!) háború fő vétkeseinek mai irányított népességét. Hadd ne nevezem meg az I. háború végén „jeleskedő” nemzetekig az országokat. Történelmi regényhez azonban ez viccként is kevés.

Bankárházak, autómárkák története, az olaj története, akár a palesztin–izraeli konfliktus egy elűzött család és egy telepes család sorsán „át” tekintve; vagy akár egy kibombázott

magyar család története, sok gyerek, unokatestvér stb., széles paletta, disszidensekkel – esetleg Kelet-Magyarországról menekültek... megírhatatlan. Nem az, hogy nem szabad; szabad. Csak kinek kell, mert hogy mit fejez ki? Sajnos a „bármilyen-fejez-kinek-kell” motívuma a legerősebb. Semmiféle mai politikai alakot, alakzatot nem érzek történelmi regényre méltónak, érdekesnek; s visszamenve 80 évet, úgy se találok senkit. Már legalább én nem. Akkor meg? Ha nem, találunk?

A két kicsi–nagy példa

Kellér Andor „a mi Szemere Miklósunkat” (érdemes a rövidke regényt elolvasni, nem bocsátkozom tartalmi ismertetésekbe) a nemesi gondolkodás és a liberalizmus, a jellegzetes magyar gondolkodási hibák, a már-már mikszáthi „nosztalgia” hajdani pénzen sokszázmilliók kategóriákban ágáló figurájaként, megtestesítőjeként úgy tudja ábrázolni, hogy a Monarchia, a hanyatló – de sajnos, nem eléggé lehanyatló – magyar feudalizmus, egy érdekes sport, megannyi közérdekű magánélet tarka összképét nagyonis hordozhatta. Ez az egy szem külön Szemere Miklós. *A Zöld gyep...* egy fél Jókai-életművel ér fel. Minden nagy távlatba kerül, s kerülhet, mert a (nagy, főleg azért kártyás, lótenyésztő etc., de bizarr, lassú-gyors, nemesi-józan-gondolkodó) nagyról a közbotrány és a könnyes érzékenység határain *a kort magát, a történelem erőterét járta meg*. S nem csupán, mert Ferenc Józseffel direkt, inkább indirekt kapcsolatban állt (Erzsébet királynő, ám főleg Schratt Katalin révén, mondani sem kell, csak három lépéses galantériával – elolvasni!), mert a mágnás-világ (a Klub!) beltagja, ugyanakkor szélvidéki csellengője volt... mert komoran cinikus öniróniája valamiképp saját életének megszentelését is jelentette, ugyanakkor mélységesen boldogtalan volt, nővel csak alig-barátsága, rajta anyja árnya... ellenben Budapestről kitiltották operaházbeli kuruc viselkedés miatt, Bécsből a császár elzavarta, „megint ezek a magyar nagyurak” jelígre, igen, mert Szemere, ha valaki, pusztán a maga lovas-emberi személyével utolsó tesztet tette meg a... mindjárt mondom, a történelmi Magyarország egy változatát, a monarchiabelit, ahol csak az 1901. évi Magyar Turfkrónika – másutt is írtam –, saját gyűjtésem, nem Kellér, íme, ennyi lószínteret értékel, ismert: Alag (tavaszi meeting), Bécs (tavaszi meeting,) ezeket nem jelölöm tovább), Debreczen, Pozsony, Sopron, Kassa, Kottlingbrunn, Krakkó (! TD), Tata, Sarajevo (! TD) Karlsbad, Lemberg (! TD), Siófok (haha ! nagy gátversenyek), Tátra-Lomnicz (lóverseny ott! mint ma a német Bad Harzburgban etc.), Czegléd, Arad (...), Pardubitz (még ez is mi voltunk!) Szabadka (családi fészek nekem), Maros-Vásárhely (...), Zedsizów (?), Kolozsvár (...), Kis-Várda, Zombor (TD !), Nagy-Kikinda, Szatmár. De ez lényegtelen. S az is, ahogy egyszer, mikszáthian, azt mondja rokonának: „Te, Dinkó, nem furcsa ez? Lovas nemzet lennénk, s mi ketten semmit se értünk a lóhoz.” S kártyázni is úgy tudott csak, mint egy csónakházgondnok a Rómain, mégis mai tízmilliárdoknak megfelelő (!) nyert egy lengyel hipergróftól, aki végül... de tessék elolvasni... És cs. és kir. kamarás volt, diplomata, és örökké állig gombolt felöltőt, sálát viselt, sétálni nem járt... nem folytatom. Része volt a magyar századforduló legnagyobb történelmi-szellemi mozgalmának, inkább mozgásainak. S mindez bánatban, lóban, nagy-nagy különység látszatában elbeszélve. A Monarchia széthulltával halt meg. Irdatlan vagyonát egyetlen örökös, aki nem volt bohém, aki kispolgár volt, baleksággal úgy szétszórta, hogy ő maga – e rokon – a II. háború után a jó is-

merősök kegyéből kertész lett New York-ban, s ott lett elégedett. (Hol lenne altiszt, azt kutatja.)

Kellér Andor azt a Szemere Miklóst írta meg az egyik legérvényesebb történelmi regényben, aki a magyar történelem utolsó igazi történelmi-regényalakja volt. Utána nem volt ily történelmi alakunk, s ma sincs.

Hogy Illyés a csodálatos Petőfi-regényben mivel érte el sikerét (terjeszteni kellene híret, s hogy olvassák, igenis! érthetőek benne a versek!)? Hogy Petőfit történelmi-nagy alakká tette! Különbül, mint Baradlay Stb.-éket Jókai. Nagy regényírónk itt Illyés Gyula. Ezzel az egy könyvével.

Egy kis Ausztria

Musil nagy regényének legeslegnagyobb csattanója, hogy Ulrich, a főalak, mikor már tényleg nem tudja megoldani életét, s mert nincsenek hozzá praktikus partikularitásai („tulajdonságai”), egy év szabadságra szeretne menni az életből, a világból, békesség vágyából – akkor tör ki az I. világháború, amit akaratlanul is a szellem nagy mozgalma, az Ulrichot is érintő Párhuzam Akció készített elő köznevetségesen. S Heimito von Doberer, a XX. század ausztriai regényirodalmának többi fényes alakja közül az egyik legjelesebb, talán saját II. világháborús, talán ebben-abbán kifogásolható múltjának okán is, majdnem-főművében (*A Strudlhof-lépcső*) tudatosan, akarva, teljesen és teljes sikerrel kikapcsolta a történelmet, holott leendő diplomaták, régi és későbbi katonatisztek, exponált politikai figurák is a szereplői, Doberer a másik véglet.

Ezzel lett az ötvenes évek Ausztriájának (máig maradandóan) tövig-fejbűbig elismert nagy alakja. Teljes bocsánat, sőt, pardon ezért. Zseniális író, mellesleg. Karl Kraus pamflelista csak.

Hogyan állunk hát a történelemmel, miután a Monarchia nincs?

Leccsengetés

Ha mondtam olyat, hogy az én szegény *Zabkeselyű* regényem történelmies, csak azért, mert mutatványnak van benne történelem, s mulatságos, hogy ezek a történelmi dolgok gyökeresen meghatározzák az események alakulását. Mivel a közönség nem nagyon ismerheti, a szak-kritikára bízom ennek eldöntését. Manapság sem lehet történelemmel, csak szociokritikával foglalkozni. „Radikálisnak” lenni = normálisnak lenni.

Az író manapság, kapitalizmuskezdeményünkben – mint gondolkodó – az átlagember normalitásában jár. Azzal egyenlő. S ezt nevezik vagy altiszttségkutatónak, vagy (mint nálam) radikalizmusnak. Vicc. Nevetséges alaphelyzet, de mert a Monarchia visszhangtere hiányzik, jelentéktelen a kacaj (s eredménye). Persze, hogy más történelmi körülmények között vagyunk ma, mint amikor pl. Kosztolányi egyetlen jól fizető drámafordításból hosszan élédegélhetett, házat vehetett Budán. S ez nem is fontos. (Fontos.) Más körülmények közt, amikor végig kellett ülni és udvariaskodni, képmutatni ugyan a politikai gazdaságtan szemináriumot a magyar írónak (50-es évek), a műfordításból pompásan megélt. Hiába fenyegettek nagy történelmi drámák (Berlin, Kuba etc.), valaki játszhatott eleve kontrát (úgyse jönnek be); viszkethetett a fenéke, tehetett olyan kijelentéseket, melyekből már

nem volt visszaút etc.; lehetett olyan hajlandóságú ember, aki, mint a vándorfű, görgetegségben jól megél, itt köt meg, amott. Ám ők ugyanúgy nem lettek „a” történelem, ah, még hogy „rendszer váltás”! összeomlott „a szovjet”, és kész! a többi már csak rossz variáció egy témára, szereposztásbeli változás, mások fokozottabb érvényesülésével; nem egy Racine-dráma tisztos honoráriumáról van szó, mondjuk, három hónapig rövid ital, jó kávé, szép virág, hanem Porschékról, tengeri yachtról, én nem is tudom... nekem még taxizásról sincs szó. Tehát a történelemnek még csak szereplői sem vagyunk, kapaszkodunk az uniós villamoson, „tujázunk”, netán kalauzskodunk is, ülünk, állunk, ki-hogy. De a történelem-csinálásnak az a nemes indulata, mely világbirodalmakkal dacol, amiből akár történelmi regények is születhetnének: kifújt. Ottlik nagy regénye alól kiszaladt a történelmi talaj. Ma nincs ez az említett összetartás (a hatalmasok hülye parancsainak hős-innen-parti magyarságunk regénye, végső soron egy bridzs-zseniségbe átlandoló nagy magyar író összeábdált kötete lett. József Attila, aki ma – sajnos – a kor legaktuálisabb magyar költője e tájon, bár Kosztolányi poétikailag, Szép Ernő világemberileg általánosabb, J. A. tehát... én nem is tudom. Ál-Petőfi-szobrával az én mostani legkedvesebb piacom (Lágymányos, BEAC-piac) sarkán áll, s bizony, ez a piac is bezár, mert valami hiperépületbe költözik (az ócska épület helyett) vissza. Ez a fejlődés menete.

S abból nehéz történelmi regényt írni, hogy a szegény/gazdag árusoknak tényleg jobb, ha nem fagy le a kezük künn; a piacot így is tervezték, legyen meg télre. Komoly haladás fokán állunk; s mi jön még! (*Erre* a legnagyobb költő ma J. A.)

A legnagyobb történelmi regényíró

A legnagyobb történelmi regényíró pedig Dosztojevszkij Mihajlovics Tódor volt. Például *Ördögök*. „Holtak háza”. Etc. Mögötte egy nagy nemzet (őrült, „igvijot”, csodás, bármilyen) sorsa állt, eljött az akasztófa alól, volt ennyi ökonómiája az oroszországnak; s ő még pánszlávizmussal stb. is, démonaival úgy tudta áthatni a gondolkodást, hogy ahhoz képest Stendhal legvirtuózabb kis hősei is tanapródok.

Örülünk, ha nálunk ma egyáltalán elfogadható *regényt* lehet írni. Félek, nem lehet; viszont a kisebb zsánerek kora szépen adva van.

Az olvasótól, én azért nem mennék odáig, nem függetlenül.

Különben meg – miért ne bizakodnánk. Ez a legnagyobb léhaság, amit mondani lehet.

Vissza is szívom.

Ez (mégis) a feladhatatlan lecke.

Dante magyarországi utóélete a XX. században*

Balassi Kiadó
Budapest, 2003
256 oldal, 2000 Ft

Szerencsére már jó ideje a Dante-kutatás szerves és megbecsült, nyilvántartott részét képezi a költő fortúnájának kutatása az egyes európai, sőt Európán kívüli nemzeti irodalmakban, és tágabb értelemben vett irodalmi és kritikai életben vagy a legtágabban értelmezett kultúrában. Mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy Barbi a maga kis terjedelmű, de alapvető jelentőségű Dante-életrajzának jegyzetei között helyet szorított a magyarországi Dante-recepció regisztrálásának is. (Pedig még az angol, német, francia és amerikai recepción kívül csupán a lengyel, skandináv és japán utóéletet vette számba.) Ez a kitüntető figyelem annak volt köszönhető, hogy a nagy magyar dantista, Kaposi József 1911-ben írott könyvét – amelynek címe Dante Magyarországon – a költő halálának 600 éves évfordulójára 1921-ben sűrített formában olaszul is közzé tette több folytatásban a Corvina című folyóiratban. Még egy olyan közismert és hozzáférhető szövegre hivatkozhatom, amely a magyarországi Dante-kutatás eredményeit olaszul a nagyvilág elé tárta: ez pedig Kardos Tibor címszava, a Dante-enciklopédiában (1976); ez pedig körülbelül a születés 700 éves évfordulójáig 1965-ig megjelent műveket regisztrálja.

Azért kezdtem ennek a két bibliográfiai adatnak az említésével, mert kellő súllyal érzékeltetik, hogy milyen nagy hiányt tölt be Szabó Tibor most megjelent könyve, a Megkezdett öröklét (Dante a XX. századi Magyarországon) a magyar és a nemzetközi kutatás számára. Ezt az utóbbi jelzöt az a remény előlegezteti meg velem, hogy a könyv – ha talán nem is teljes formájában, hanem legalább mintegy magyarázatos és jegyzetelt bibliográfiafént csakhamar olaszul is megjelenhetik, és ezáltal ugyanolyan szilárdan beépülhet a nemzetközi dantisztikába, mint elődeinek publikációi.

Ugyanis, mintegy a sors fintoraként, éppen Kaposi József nagy könyvének lezárulta után jelent meg az egyik legnagyobb XX. századi magyar költő Dante-fordításának első része, vagyis a Pokol; Babits Mihály azután tovább folytatta a fordítást, amelyet később kommentárokkal is kísért, valamint tanulmányokkal gazdagított, ezért a fordításért nyerte

* Szörényi László írása eredetileg a római Magyar Akadémián rendezett Dante-konferencián hangzott el 2004. január 23-án.

el ezután nem sokkal halála előtt a San Remo-díjat és így a Babits-féle magyar Dante már az ő életében és azóta egyre fokozódó mértékben, mintegy magyar nemzeti klasszikussá is avatta az olvasók előtt Dantét; ez a kiváltság előtte csupán Shakespeare-nek és Aristophanésznek jutott ki Arany János fordításainak jóvoltából. Éppen ezért természetesen Szabó Tibor könyvének egy jelentős részében Babits fordításának és Dantéval kapcsolatos írásainak fogadtatásával és értékelésével foglalkozik. Erről a kérdésről azonban most nem beszélnek hosszabban, mivel az egész problematikával kapcsolatban Sárközy Péter kitűnő tanulmányokat publikált, ezek magyarul és olaszul egyaránt közismertek.

A másik rendkívül összetett és nagy utóélettel rendelkező alakja a magyar dantisztikának a kiváló művészettudós és művészettörténész Fülep Lajos, aki esszéisztikájával beletartozik a két világháború közötti magyar szellemi élet leghatásosabb alakítói közé. (Egyébként Papini híres bonmot-jának legalább egy tekintetben részlegesen eleget tett, nem volt ugyan katolikus, hanem református teológus, nem volt ugyan költő, de a költészet egyik legmélyebb értője volt és a XX. század elejének vátesz-költői közül Ady legműbarátja, de legalább évekig élt Firenzében.) Az ő nagy Dante-portróját igen tragikomikus sors sújtotta: ez a kisebb könyvnyi terjedelmű portré ugyanis fejezetként készült egy Pogány József által szerkesztett világirodalom-történetbe, amely azonban az I. világháború kitörése miatt sohasem jelent meg, és a csodálatos véletlen folytán megmaradt kefelevonatot csak az utóbbi évtizedekben találták meg a tudós hagyatékában, és tették végre közzé. Kisebb Dante-tanulmányai, amelyek szintén ragyogóan érvelnek, megjelentek ugyan, de ha maga a nagy tanulmány is megjelent volna, az bizonyára a maga gondolati igényességével, valamint azzal, hogy naprakészen ismerte és hasznosította az olasz és a nemzetközi Dante-szakirodalmat, bizonyára üdvösen hatott volna a rákövetkező évtizedek Dantéről szóló írásainak színvonalára is.

Tommaso Di Salvo: Dante nella critica című igen tanulságos szöveggyűjteményében (Firenze 1965) igen szellemesen abban látja a maga korában újnak és modernnek számító áttörést a Dante-kritikában, hogy végre legyőzte azt a sokáig tartó makacs kettősséget, amely szemben álló két táborra osztotta fel a Dante-értelmezők seregét, ahogyan ő nevezi guelfekre és ghibellinekre. Szabó Tibor anélkül, hogy használná ezt a terminológiát tulajdonképpen hasonló kettősséget állapít meg az általa tárgyalt magyarországi anyaggal kapcsolatban is. Ez a kettősséget az ő terminológiájában leginkább a „laikus” vagy „realista” illetve a „misztikus” vagy „vallásos” értelmezés ellentétpárja jeleníti meg. Ez mindenesetre végigkíséri szinte az egész tárgyalt korszakot, vagyis egy szűken vett évszázadot; azt azonban mindenképp hangsúlyoznunk kell, hogy ezt a kettősséget – ha jókora késéssel is – meghaladta a magyarországi italianisztika fejlődése, hiszen az ezredforduló körül megjelentek olyan művek, amelyek újra bekapcsolták a magyarországi fejleményeket az olasz és nemzetközi tudományos diskurzusba, illetve kontextusba.

Rendkívül tanulságos szemügyre venni, ha tallózunk a Szabó Tibor által felkínált adatok végtelen gazdagságában, hogy Magyarországon is megjelentek, ha ugyan csak legtöbbször halvány kísértet gyanánt azok a szélsőséges interpretációk, amelyek koronként meg szokták bolydítani a szélesebb és szenzációs éhes közvéleményt Dantéval kapcsolatban. Csak két példát hozok: Málly Ferenc az 1920-as években lelkes hívévé szegődik az ezoterikus Dante-értelmezésnek; ebben ugyan nem érdemes követni, de abban feltétlenül, hogy igen korán észreveszi a nagy spanyol tudós Miguel Asín Palacios felfedezését, amely Dante

túlvilági utazásának arab forrásait vagy párhuzamait illeti. A másik példa: a XX. század második felének egyik legnagyobb filozófiai gondolkodója és írója Hamvas Béla volt, akit a kommunista pártállam kultúrpolitikája a negyvenes évek végétől teljesen kizárt a magyar szellemi életből; az író sokáig segéd munkásként élt, és még halála után is jó sok időnek kellett eltelnie, amíg egy rajongó ezoterikus szekta tagjain kívül a szélesebb olvasóközönység is megismerkedhetett műveivel, illetve az irodalomtörténeti szakma is hozzáláthatott műveinek feldolgozásához és értékeléséhez. Hatása óriási a rákövetkező nemzedékekre nemcsak Magyarországon, hanem például Szerbiában és Vietnamban is, hogy két extrém példát hozsak arra, hogy az ő sajátos tradicionizmusa, amely magába ölelte a hagyományos európai kultúrán kívül nem csupán az ortodox keletet, hanem az ősi antik és középkori keleti filozófiákat is, milyen mértékben tudta megtermékenyíteni a posztmodern gondolkodást. Hamvas az ezoterikus Dante-interpretáció apostolát, Guénont tekintette mértékadónak a maga Dante-felfogásának kialakításakor. Ez mutatja, hogy – noha mint erről legalaposabban Kelemen János értekezett – Guénon ezoterizmusa filológiailag tartathatatlant, ugyanakkor az irodalmi hatás szempontjából kiiktathatatlant. Bizonyítja ezt még az is, hogy az a másik költőóriás, aki Babits után hozzáfogott – végül is sajnos töredékben maradt – Dante-fordításához, vagyis Weöres Sándor szintén Hamvas Béla és az ezoterizmus másik magyarországi főképviselője, a sokáig szintén a cenzúra által sutba dobott Várkonyi Nándor tanítványa és követője volt sok mindenben, így a Dantéhoz való viszonyában is.

Míg a misztikus értelmezéseknek ilyen tanulságos szellemtörténeti és irodalomtörténeti elágazásai vannak, addig az úgynevezett realista, vagy laikus értelmezésnek is vannak egészen váratlan változatai. Most nem csupán arra gondolok, hogy még Kardos Tibor is, akinek halhatatlan érdeme, hogy 1965-ben kiadta a legjobb magyar költők és műfordítók közreműködésével Dante összes műveit (csupán az *Il Fiore* maradt ki, nyilván azért, mert Kardos ezt még nem tekintette hitelesnek), és aki hozzálátott egy nagy Dante-kommentár kidolgozásához is, aki bizonyíthatóan ismerte a maga koráig megjelent vezető és lényeges szakirodalmat, tehát még ő is képes volt általánosító értelmezéseiben a legbárgyúbb és legegyszerűsítőbb ideológiai mellébeszélésre Dante „népiségével” és hasonlókkal kapcsolatban, hogy megfeleljen a szocialista realizmus elvárásainak és a szovjet szakirodalom (például Dzsigevelovra gondolok) bornirt következtetéseinek. Természetesen itt a kommunista kultúrpolitika vastörvénye érvényesült Kardos Tibor és a józan ész fölött. Éppen az ilyen politikai kényszerek ismeretében tudjuk nagyra becsülni munkásságát, amely ezen kényszerek ellenére mégis csak létrejött, és itt elsősorban a fordításköteten kívül vezető magyar és olasz tudósokkal együtt szerkesztett és írt nagy tanulmánykötetere gondolok (Dante a középkor és a renaissance között, Budapest, 1966.) Hozok még egy példát, ezúttal nem a műfordítás vagy a filológia, hanem a színpadi utóélet köréből. Szabó Tibor könyvéből részletesen megismerhetjük azt a rendhagyó vállalkozást is, amelyet Kazimír Károly dramatisztált és különböző színházakban sokáig játszott Dante-dramatisztálása jelentett. Ez ugyan egyrészt a legteljesebb mértékben megfelelt a szélsőséges értelemben vett „realista” azaz gibellin felfogásnak, amennyiben lenyeste az összes teológiai asszociációt, azaz a műből az egész Paradicsomot ki is hagyta, másrészt azonban felhasználta a fentebb említett és a maga részéről egyértelműen „misztikus” hagyományhoz csatlakozó magyar költőnek, Weöres Sándornak a szakértelmét a dramatisztálásban és a színpadra ál-

lításban. Ez volt az a korszak a magyar színháztörténetben, amikor a legnagyobb nemzeti klasszikusnak, Madáchnak fő művét, *Az ember tragédiáját* vagy nem vihették színpadra, vagy csak képtelen módon csonkítva és átdolgozva; noha Magyarországon még a szocialista kultúrpolitika sem ment olyan messze, mint a Szovjetunióban, ahol a Madách remekét játszották úgy, hogy kihagyták belőle az Úristent és az angyalokat. (Az Ördög természetesen maradt...) Szabó Tibor figyelme és gyűjtése kiterjedt – rendkívül szerencsés módon – arra a szerepre is, amelyet Dante művének szereplői és színhelyei játszottak a magyar képzőművészet nagy alkotóinak ihletforrásai között. Itt is csak két híres festőre szeretnék utalni: az egyik a Velencében meghalt szerencsétlen sorsú Gulácsy Lajos, aki a maga életművében központi szerepet juttatott Danténak és Beatricénak (egyik híres ilyen tárgyú képe szerepel méltán a nagy magyar Dante-kutató Bán Imre tanulmánykötetének címlapján is; Bán Imre elsősorban Dante joachimizmusával kapcsolatban ért el maradandó eredményeket). A másik festő itt él közöttünk, Hajnal János ő, akinek egyik Dante-illusztrációja szerepel konferenciánk meghívóján.

Ezen a ponton térhetünk át a konferenciánkhoz kapcsolódó mai könyvbemutatónk másik tárgyára, vagyis a *Helikon* című folyóirat Dante-különszámára, amely vaskosabb könyvterjedelmű és 2001-ben jelent meg. A *Helikon*ról csak annyit szeretnék mondani, hogy ez a magyar irodalomtudomány vezető irodalomelméleti folyóirata, az MTA Irodalomtudományi Intézete adja ki, főszerkesztője Varga László. Jellegéből kifolyólag ritkán szentel – pláne ilyen terjedelemben – egy-egy írónak különszámot, hiszen feladata inkább a különböző interpretációs iskolák stílusok és műfajok világirodalmi alapozású és kitekintésű bemutatása. Dante esetében azonban méltán és sikeresen tett kivételt, mivel a XX. századi Dante-interpretáció változatainak és iskoláinak bemutatása felér egy sűrített irodalomelméleti kézikönyvvel. A kötetet Kelemen János szerkesztette, aki egyébként immár két, Danténak szentelt könyvével maga is tárgya Szabó Tibor könyve utolsó fejezetének, amely a legfrissebb kortárs Dante-recepcióval foglalkozik. (Ez gyakorlatilag Kelemen Jánoson kívül még két szerzőt foglal magába, vagyis Pál József és Madarász Imre Dante-könyveiről referál, illetve örömmel regisztrálja, hogy egy újabb költő, Baranyi Ferenc is hozzáfogott a *Színjáték* fordításához.) Azt lehet mondani, hogy a különszám terjedelmes bevezető tanulmánya természetesen hasznosítja Kelemen János első könyvének tanulságait, amelynek címe *A Szentlélek poétája*, (Budapest, 1999), de egyúttal már bizonyos fókig előlegezi második könyvének tematikáját és szempontjait is, amelynek címe *A filozófus Dante* (Budapest, 2002). A jelenlegi értékelésnek nem külön kijelölt tárgya e két könyv értékelése, de annyit mindenképpen szeretnék leszögezni, hiszen ez összefügg a *Helikon*-szám értékelésével, hogy e könyvek hosszú szünet után olyan eredményeket produkáltak, mind Dante allegorizmusával és az olvasóval kapcsolatban kialakított szempontjaival kapcsolatban, mind pedig a költő és értekező nyelvfilozófiájáról, amelyek nem csupán hasznosítják a kritikailag megszürt és bölcsen felhasznált sokrétű nemzetközi szakirodalmat – benne például svájci, vagy orosz szerzőket is felhasználva, akiket pedig többnyire ki szoktak felejtetni –, hanem új és jelentős eredményeket is produkálnak, amelyek nyilván (hiszen legalább is részben már olaszul megjelentek, vagy megjelenés előtt állnak olaszul vagy angolul) be is fognak kerülni a nemzetközi dantisztika vérkeringésébe.

Közelebről megvizsgálván a *Helikon*-számot elmondhatjuk, hogy a beleválogatott régebbi tanulmányok vagy tanulmányrészletek részben évtizedes adósságokat pótolnak

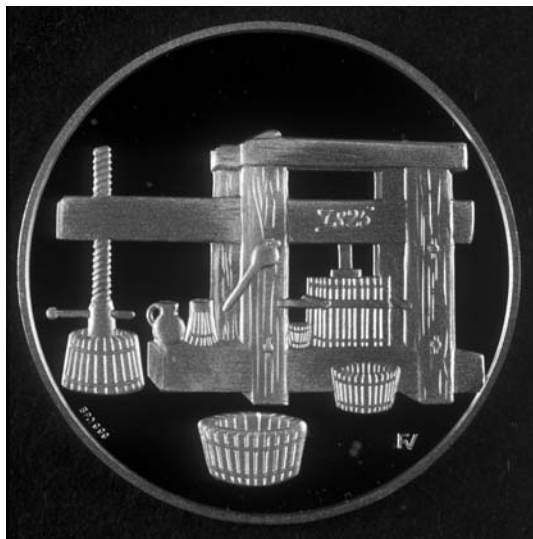
a magyar olvasók számára. (Ideszámolhatjuk Vossler, Gentile, Croce, Ungaretti és Contini műveit.) Másrészt egészen újkeletűek, hiszen a kutatás mai állását például Umberto Eco, Palma di Cesnola, a már említett Pál József és a jelenleg Magyarországon élő és tanító Luigi Tassoni tanulmányai szemléltetik. Természetesen a külön műfajnak számító *lectura Dantis* bemutatása sem maradhatott ki a folyóiratból: itt olyan éneket választott a szerkesztő Kelemen János, amelyben az Ulyxes-epizód szerepel; nemcsak azért, mert e választás kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy önmagukban egészen kiváló és mégis homlokegyenest ellenkező eredményekhez jutó kutatókat mutathassunk be (Nardi, Padoan és Freccero), hanem egy magyar kutató, Hoffmann Béla új interpretációját is, amely szinte azért nevezhető magyar specialitásnak, mert visszautalhat az ötvenes évek híres Ulyxes-interpretációjára, amelynek szerzője a jelenleg élő magyar Dante-kutatók nesztora, Sallay Géza. A kritikai rovat szokatlanul bőséges, és ezért még tágabbra tudta nyitni az érdeklődést, így kerülhetett be például mind az akkor legfrissebb Dante-monográfiának, Malato könyvének kiváló recenziója Király Erzsébettől, mind például Vigh Éva igen széles körű áttekintése Dante klasszicitásáról a klasszicizmus évszázadaiban.

Szerkesztési intimitás, amit most elárulok: Kelemen János olyan gazdag anyagot gyűjtött össze, hogy a Helikon még ilyen dupla számban sem tudta mind elhelyezni a szövegeket. Ezért a Világosság című folyóirat vállalkozott arra, még ugyanaz évben, 2001-ben, hogy ő maga is különszámot szenteljen Danténak, ennek címe: Dante az örökhyagó. A szerkesztő és a bevezetés írója itt is Kelemen János, és a folyóirat gazdag anyagából négy tételt emelnék ki: Király Erzsébet tanulmányát (Bűn és szabad akarat: Dante a Földi Paradicsomban), amely mintaszerűen elegyíti az etika- és teológiatörténeti vizsgálati módot a *lectura Dantis* szabályaival, azután a kutatók fiatalabb nemzedékéhez tartozó Nagy József tanulmányát: Marsilius és Dante a világi hatalom két kora modern apológétája; a szerző ebben a cambridge-i eszmetörténeti iskola eredményeit applikálja elsősorban, azután ismét Vigh Éva következik, aki ezúttal Asín Palacios könyvének és téziseinek olasz kritikái utóéletét írta meg; végül Bakonyi Géza szegedi italianista professzor foglalta össze a digitális szövegfeldolgozás Dantéval kapcsolatos eddigi eredményeit. Egészen röviden – hiszen ennek bemutatása is részben már megtörtént egy éve a Római Magyar Akadémián, részben pedig röviden ír róla Szabó Tibor könyve is –, de nyomatékosan beszélnem kell a piliscesabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem folyóiratának kettős Dante-számáról (*Verbum, Analecta Neolatina*, III/2001/1, IV/2002/1). Ebben a két folyóiratszámban jelent meg és vált ismertté nemcsak olasz nyelvűsége, hanem amiatt is, hogy az Akadémiai Kiadó adja ki és terjeszti Európa, illetve világszerte, annak a Dante-konferenciának az anyaga, amelyet az Egyetem a Milánói Katolikus Egyetemmel együtt szervezett 2000-ben. Közülük egy-két tanulmány magyar változata olvasható a Helikon-számban, így tehát e két vállalkozás szorosan összefügg.

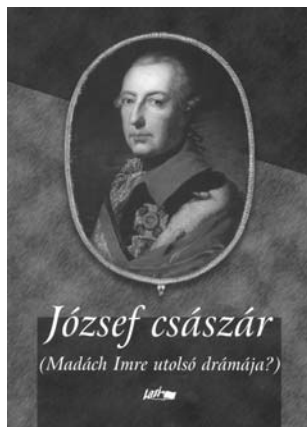
Rövidre szabott beszámolómmal végén szeretném kifejezni reményemet, hogy a magyarországi dantisztika fellendülése folytatódni fog, és a remélhetőleg egyre nagyobb számban megjelenő tanulmányok és könyvek mellett létrejön még két egyelőre igencsak hiányzó mű, illetve vállalkozás is. Az egyik a most már a hiteles művek között bizvást nyilvántartható Il Fiore első magyar fordítása, amelyet már készít is a jelenleg élő magyarországi költők közül legkiválóbb olasz műfordító Lator László. A másik pedig egy alapos, bőséges és korszerű Dante-kommentár, amelynek létrehozására vonatkozólag már annyi felszólí-

tás hangzott el eddig, de remélhetőleg a most beinduló új összefogás, amelynek fő kezdeményezője ismét csak Kelemen János, belátható időn belül fogható és lényeges eredményhez vezet. És mivel ma sok szó esett a dolog természeténél fogva arról a hatásról is, amelyet Dante a magyar szépirodalomra gyakorolt, hadd közöljek a tisztelt olvasókkal egy örömhírt is a tovább is tartó és nyilván kimeríthetetlen Dante-ihletettséggel kapcsolatban: a részben Hollandiában, részben Magyarországon élő kiváló költő és komparatista irodalomtudós Kemenes Géfin László nemrég jelentette meg rendhagyó és hallatlanul izgalmas könyvét (Versek Jolantához, Magyar Műhely Kiadó 2002), amelyben könyvének alapötletéhez és felépítéséhez nem csupán a Vita Nuova és a Színjáték szerkezetét és műfaját használja fel egy nagy és meghatározó szerelem dicsőítéséhez és analíziséhez, hanem teljességgel a Vita Nuova és a Convivio módján, egyúttal a legfrissebb Dante-szakirodalmat használva, megírja önmaga szerelmi ciklusának tudós kommentárját és négyféle értelmezését. A könyv túlnő a keretétől szolgáló szerelmi tematikán, és Dante segítségével nem csupán teljes lelki önéletrajzzá, hanem, ha kell, kemény és danteien könyörtelen szatirikus társadalmi körképpé alakul, amely talán egyedül méltó formája a XX. században világszerte szétszórt, dantei zarándokként a világban bolygó magyarság és magyar irodalom önábrázolásához.

Szörényi László

A Madách-filológia kételyei

Lazi Könyvkiadó
Szeged, 2003
252 oldal, 1990 Ft

Alig csendesültek el a Nemzeti Színház *Tragédia*-előadásának médiahullámai, s a Madách-filológia új problémával jelentkezik. Most a szövegkiadásban találkozunk töprengésre készítő kérdésekkel. Madách Imre írásai ma sincsenek lezárhatóan rendezve, napjainkban is kerülnek elő kéziratok. Tudjuk például, hogy *Az ember tragédiája* a közzététele óta kérdések százait tétette fel a kutatókkal, s csak a szöveg napjainkban is három markáns értelmező: Bene Kálmán, Kerényi Ferenc és Striker Sándor gondozásában olvasható. A változatok a régóta hiányzó kritikai kiadásra hívják fel a figyelmet. A Madách Irodalmi Társaság húszkötetes összkiadás-tervezete az 1942-es Halász Gábor készítette összegzés után ismét megkísérli bemutatni az alsósztrégovai géniusz életművét. E munka része lehet a vitatott szerzőjű műnek – esetleg egy új Madách-drámának a közreadása.

A címben is jelzett kételyekhez jó prolóógus lehet a könyv kézbe vétele. Az olvasói találkozás a bizonytalanság érzésével indul: a címlap és a belső címlap hangzatos kérdését „(Madách Imre utolsó drámája?)”, az előzéklap nem osztja. Valószínű, hogy a kiadó és/vagy a nyomda incselkedik a vásárlóval, mert a közreadó Bene Kálmán ennél komolyabb Madách-kutató. Huszonöt éve annak, hogy az 1978-as *Madách-tanulmányokban* a *Csák végnapjai* első változatát rekonstruálta. Azóta a 19. század második felének magyar irodalmával foglalkozik, jelentős a szerepe a Vajda János Kritikai Kiadásban, sőt a Madách Irodalmi Társaság oszlopos tagjaként tucatnyi dolgozatban világította meg az ouvre kevésbé ismert területeit. Az „ismeretlen szerzőjű” drámát is ő rendezte sajtó alá, s a magyarázó jegyzeteket, valamint a kísérő tanulmányt is ő írta.

A könyv bevezetése közli a filológiai vita történetét és alapkérdését. 1863-ban az Akadémia drámapályázatán több mű is indult, de első díjat (azaz díjat) nem osztottak ki. A *József császár* csupán dicséretes lett, de a bírálók kisebbsége ennél sokkal érdemesebbnek tartotta. Bár a jeligék feloldását tartozó borítékokat a szokások szerint megsemmisítették, az irodalmi közvélemény az eredményhirdetés után a jeligés dicsért mű írójaként Madách Imrere és Szász Károlyra tippelt, ám a vélt szerzők 1864-ben nem fedték fel kilétüket. Igaz, 1866-ban Szász tett egy bizonytalan kísérletet a mű „azonosítására”, de a leplezés abbamaradt. Pedig a mű jelentős, „helye ott van valahol közvetlenül a *Bánk bán* mögött, Madách *Mózesének* és Teleki *Kegyencének* társaságában. Akárki legyen a pályázati mű ismeretlen szerzője, ez a tragédia mindenképpen megérdemli, hogy a művelt olvasóközönség szélesebb rétegei is megismerkedhessenek vele.” (5.)

Mindez azonban csupán egy vélemény; a megjelent könyv olvasása közben két irányba ágazódik a „taglalat”: lehet foglalkozni a közreadott pályamunkával, s lehet töprengeni a szerző személyén.

A könyv első nagyobb része maga a mű: *József császár* (Tragoedia öt felvonásban). Ma már nehéz úgy véleményt mondani, hogy nem vesszük figyelembe a kalapos királyról írt későbbi műveket.

Szomory Dezső 1918-as négy felvonásos színművének (*II. József császár*) lényegét Kaunitzcal mondatja ki a szerző: „Az nem lehet, hogy valaki egy személyben az abszolutizmus és a forradalom legyen.” (Czibor János) Igaz, a négy felvonás java a magyar nemességgel és a pápával történő összecsapásról szól, ám sokat ront rajta, hogy az egész átítatódott Lichtenstein Eleonóra szerelmi ömlengéseivel. A téma azonban korszerű volt, és a darab nagy sikert aratott 1918-ban a Nemzeti Színházban.

Németh László 1954-ben írta meg a maga értelmezését – *II. József* a címe –; sokáig kellett várnia, míg a Nemzetiben 1964-ben bemutatták. E művében is megtaláljuk a történelmi szerepében megnyilvánuló emberi örültséget: az igazságot szerető, azt önnön pusztulása árán is kimondó nagyembert a kortársak értetlensége buktatja el – mondja a műről Benedek András. Mit tud ehhez képest az „ismeretlen szerző”?

Az öt felvonásra tagoló drámai cselekmény középpontjában az a József áll, aki a hosszú ideig kényszerült várakozni az uralkodásra. Amikor anyja meghal, akkor egyszerre akarja boldogítani birodalma népeit. Reformjainak bevezetése érdekében vállalja mind híveinek elhidegülését (ellenségeivel nem törődik), mind szerelme föláldozását. A tragika szerepét megtettesítő Szécsy Ilona grófnő ugyanis csak akkor adná meg magát szerelmének (már római találkozásuk óta szeretik egymást – ez az első felvonásban kiderül), ha a férfi lemondana a magyar nemesi (s mint ilyen: nemzeti) autonómiát sértő terveiről, illetve ha jóvá/semmissé tenné tetteit. A tragikai homályt és hangulatot a női becsület értelmezése és az 1784-es román lázadás fölidézése adja. Szécsy vállalja a becstelenség látzatát, csak hogy megkönnyítse József uralkodói „kiteljesedését”; a románság lázadásába pedig beleértődik a bécsi manipuláció lehetősége, noha József határozottan elutasítja a sejtést is. A dráma tetőpontja, amikor a magára maradó császár szembesül azzal, hogy reformjai, mint homokra épült vár, összeomlanak, s a kudarc maga alá temeti a felvilágosult reformert is.

Jóval izgalmasabb a könyv második fele; ebben Bene Kálmán arra a kérdésre keres választ, hogy „*Ki írta a József császár című drámát?*” Az első megközelítés az életrajzi, filológiai kérdések megválaszolása; ehhez az Andor Csaba-monográfia mellett kortársi adatokat használ fel. Az irodalomtudós úgy véli, hogy Madáchnak a *Mózes* után s a *Tündérralom* megkezdése előtt volt egy „drámányi” ideje. Ugyanakkor a rendkívül részletes Szász-levelezés a műről minden eshetőség figyelembe vételével is hallgat. Igaz, hogy Szász 1866-ban kísérletet tett az átdolgozott mű megjelentetésére és előadatására, de mindketőtől elállt, sőt gyermeke már nem is jelezte, hogy az apja műve lenne a kérdéses tragédia. Ezután a mellékletben olvasható a *Jelentés az 1864. évi Karácsonyi-pályázat eredményéről*, de ez nem ad választ a ki írta s ki nem írhatta a *József császárt* kérdésre. Lesznek, akik a kisebbségben maradt Bérczy Károly érzelmileg hiteles véleményét fogadják el helyesnek, mások Gyulai Pál tudományos megalapozottságú ítéletét tekinthetik igaznak.

Most következik a kötet újabb meglepetése: számítógépes és hagyományos szöveg-elemzéssel Bene Kálmán imponálóan és sokoldalúan próbál igazságot tenni a két feltevés között. (Hasonló módszerrel azonosítottak a múlt század végén egy Shakespeare-drámát az angol irodalomtörténészek!)

Először a formai sajátosságokat vizsgálja. A szókincs- és motívumvizsgálat azt bizonyítja, hogy Szász Károlynak nem sok köze van a darabhoz. A 3. mellékletben a kutató mintát is közöl a motívumok táblázatából. Ebben a tárgyalt műalkotás ötven fontos szavának motivált előfordulását vizsgálja meg a gyanúba vett két szerzőnél. Madách műveiben zömében *Az ember tragédiájából* valók a megfelelések (96), a többi műből viszonylag kevés az adat (*A civilizátor* 3, a *Mózes* 14+2 jelöletlen, a *Csák végnapjai* 3, a *Tündérválom* 1, *Csak tréfa* 5, *Commodus* 1) – összesen 125 idézettel találkozunk. Szász Károly kortárs művében, a *Heródesben* 33 szó meg sem jelenik, a maradék 17-re is csak 28 előfordulás esik.

Bene nem elégszik meg a szavakkal! Ezután sorra veszi a stílus- és grammatikai sajátosságokat, illetve a helyesírási jegyeket (sajnos a grafológia kizárandó, ugyanis kötelező volt idegen kezű másolatban benyújtani a jelígyes pályaművet). Ezeknek az adatai is Madáchra mutatnak mint lehetséges szerzőre.

A tartalmi kérdésekben nagyobb a bizonytalanság, de Bene sokoldalúan közelít. Először a drámaíró Madách jellegzetességeit mutatja be, s hogy ez mennyire hasonlít a szerzői utasításokban, valamint a drámai helyzetek és jelenetek szerveződésében. Itt találkozunk az érvelés gyenge pontjával: ilyen mélységig nem vizsgálta Bene Kálmán – maga is írja – a drámaíró Szász Károly egyéb darabjait. (Sőt meg lehetett volna vizsgálni egy harmadik kortárs szerző (például Jókai Mór) korabeli műveit is, kontrollszövegként).

Igen érdekes és ötletes, amikor a drámai hősök és a szerzői életrajzi párhuzamok lehetséges kapcsolatát vizsgálja, feltételezve azt, hogy a romantikus drámaírók szokásához híven a művekben megjelennek az életút és -tapasztalat jellemző jegyei. Segítője, Bárdos József merészen kulcstragédiának is veszi a darabot, és a Madách-életrajz egyes részleteivel veti egybe; ötleteit nehéz lenne az életrajz ránk maradt adataival megcáfolni. Bene ennél vigyázóbb (viszont a Szász Károly-i életút illetően vizsgálatával adós marad), és összegzésében ismét Madách javára ítélt.

Végül az eszmék sorát és sorsát elemzi a két gyanított író műveiben. Ehhez a vizsgálathoz hozza példának a 2. mellékletben közölt „második”, a Szász Károly-i változatot. A Szász-féle kéziratnak a pályamű szövegétől való eltérései, valamint a pályaműből kihúzott sorok egyaránt bizonyítják: Szász Károly rontott az ismeretlen szerző idegen kezű kéziratán. Ebben a megállapításban támogatja Máté Zsuzsa szakértői véleménye is.

Az érvelés végén azonban óvatossá válik a védő: maga nem mondja ki a végkövetkeztetést, csak felsorakoztatja a lehetőségeket és a hozzájuk kapcsolódó tényeket, illetve állításait. Zárójeles véleményét így összegzi: „(Tehát ha a *Madách-életmű darabjaival hasonlítjuk össze a drámát, akkor Madách a szerző.*)” és „(Tehát ha az írói *vallomásokat tartanánk perdöntőnek, úgy csakis Szász Károly műve lehet a József császár.*)” De még ezután is nyitva hagyja a lehetőségeket, és a matematikai valószínűség eseteit is számba veszi: „sem Szász Károly, sem Madách, hanem egy ismeretlen harmadik író lenne eszerint a szerző”; illetve „a Madách által írt darabot már pályamű formájában is átdolgozta Szász Károly”.

Az óvatosság cseppet sem felesleges; Bene Kálmán tisztában van azzal, hogy a kérdés mögött ott húzódik a Szász ellen irányítható plágium szándékának a vádja, s ez a vád szándékként való megfogalmazása is súlyos. Ám Bene ezt nem mondja ki, sőt megpróbál Szász magatartására értelmet és mentséget találni.

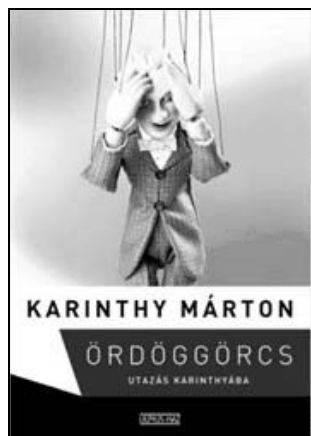
Ki hát az „ismeretlen szerző”? Kövessük a sajtó alá rendező irodalmárt. „Közvetett bizonyítékok alapján is hoztak már ítéletet... Javaslom az olvasónak: döntsön maga.”

Árpád Károly

Karinthy Márton: Ördöggörcs

UTAZÁS KARINTHYÁBA I–II.

**Ulpius-ház Könyvkiadó
Budapest, 2003
439 + 439 oldal, 4980 Ft**

A XX. század egyik legendája a marslakókról szövődött. Állítólag Enrico Fermi elmélkedett azon, hogy a Földet, e csodálatos bolygót még nem keresték meg gondolkodó lények, akik bizonyára létrejöttek az univerzumban. S ha kifejlődtek, ugyan hol vannak? Szilárd Leó állítólag erre mondta, hogy itt vannak közöttünk e lények, de magyaroknak mondják magukat. Szilárd Leó, Kármán Tódor, Neumann János, Teller Ede és mások egyaránt marslakónak minősültek amerikai tudományos körökben, Neumannról már 1933-ban az a hír járta, hogy félisten, aki embernek álcázta magát, s az agya valami felsőbbrendű faj megnyilvánulása... A felsőbbrendű szellemi képességű marslakók vagy magyarok a tudományok mellett a hagyományos drámát és a modern technikát ötvözve létrehozták a mozit, vagyis a *movie*-t (Korda Sándor, Zukor Adolf, Fox Vilmos és még többek is). Mindezek a marslakók Magyarországról származtak el Amerikába, nem kis részük Budapestről (a fizikusok egy faszori gimnáziumnak álcázott hídfőállásból).

E legendák gyakran emlegetik, hogy a marslakók valami olyan nyelven beszélnek egymás között, amelyet senki nem ért, s amelyet Magyarország környezete sem ismer. Arról persze nem szól az amerikai fáma, hogy a honn maradt marslakók magyarföldön, jobbára Budapesten ezzel a nyelvvel mit műveltek, hogy Ady, Babits, Füst, Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Tóth is marslakóknak minősíthetők. (Itt jegyzem meg, hogy a mozi, a film Karinthy Frigyes is foglalkoztatta, Prológus egy cirkusz-filmhez című verse is tanúsítja ezt, és az a riport is 1936-ban (Az Est című lapban), mely szerint saját temetésén vászonra vetítve kívánta volna megköszönni a részvétet... egyébként szerepelt egy némafilmben: I: 140.)

A megtisztelő *marslakó* mellett az *őrült magyarok* kifejezés is dívott; Teller olyan monomániás, akinek több mániája is van – mondta ugyancsak Fermi.

Széles körben ismeretes a – feltehetőn hiteles – Karinthy Frigyesre vonatkozó Kosztolányi-mondás: „Ez az *marha* volt közöttünk az egyetlen zseni” (Kosztolányi Dezsőné: Karinthy Frigyesről. Budapest, 1988. 157). A *marha* szó itt bizonyosan az *őrült* szinonimája; s az *őrült* főnév pedig ’a szokásos viselkedéstől (sok mindenben) eltérő ember’-t jelenti. Mindehhez mintegy párhuzamként a kötetben [Karinthy] Gabi Képzelt Naplójából egyik helyén ez olvasható: „Különös zaklatott lények között nőttem fel. Azt mondták róluk, nem mindennapi emberek. Én viszont nem láttam bennük semmi rendkívülit. Engem, mióta az eszemet tudom, mindig ezek a furcsa figurák vettek körül. Írók, költők. Istenszerű lények, nem valódi emberek: apám [értsd: Karinthy Frigyes] barátai és a környezete” (I: 169).

Karinthy Márton a család történetében sajnálatosan szerepet játszó pszichés zavarok meglétére építi föl a kötetet. A Karinthy Frigyesnek, apjának nyomasztó nagyságától szenvedő Karinthy Gábor életének, betegségének, irodalmi tevékenységének ered nyomába. A szerző – mint írja – maga hasonló helyzetbe került, mint a Fájdalomherceg Karinthy Gábor. Karinthy Ferencnek, a nyelvésznek, sportolónak, (sikeres) írónak fiaként kereste helyét a világban és a Karinthy-családban. Már gyermekkorában gyűjtötte az atyjától elszenvedett sérelmeket, amelyekről ma, felnőtt fejjel ezt írja: „[...] keserűen kell megállapítanom: mindez gyerekes, ostoba, neveléses vádak laza halmaza. Egyéni sérelmek infantilis felhánytorgatása” (I: 31). A másik önmardosó kérdés: „Nem méltatlan hozzám, és apámhoz is, ez a kicsinyes vájkálás egymás érzéseiben? Vagy ami még rosszabb: nem családuknak olcsó kiárusítása?” (i. h.).

Azonban a könyv írója számára a leginkább önmarcangoló kérdés más. Karinthy Gábor az őt sújtó betegség bizonyos tünetekkel járó állapotát nevezte ördöggörcsnek. Ezt az állapot – ilyen-olyan mértékben – meg-megjelenik a család más tagjainál is: „[...] az ördöggörcs apáról fiúra száll, és már csírában is megtalálható. Nyilvánvaló, hogy Frici agyából nagyon sok minden át kellett menjen a Gabiéba. És a Ciniébe is. A Nagy Gyökérből a kis gyökerekbe. De hogy melyik része melyikébe – that is the question” (II: 324). Karinthy Gábor – már Karinthy Márton, az író feldolgozásában – mintegy fausti szerződést kötött az ördöggel az elviselhető lét (vagy a művészlét?) normalitásának megszerzésére. A Karinthy Gábornak Badacsonyan megjelenő kísértő szavai: „Szövetségem lényege: Te megtalálsz és kimondod általam azt a bizonyos Titkot” (II: 40); „[...] fejtsd meg nekik a »világ rejtélyét«. [...] Hozd létre a tökéletes művet. Amit apád akart” (II: 42). Az 1952-ben kötött szerződés napja – november 13. – lesz Karinthy Gábor időszámításának alapja, illetőleg további életének körtörténeti és a képzelte feljegyzéseiből kibontakozó lélekrajza, melyet végigkísérnek az ördöggörcsök, ám nincsen szabadulás az ördögi szövetségből... „És – igen, ez a legkülönösebb! – amelyen Gabi is meghalt” (II: 340) – írja Karinthy Márton, aki többször teszi jelentőségeljessé a különféle véletleneket.

A könyv végét szintén a diabolikus motívumok uralják, Karinthy Gábor letépi a kísértő rémnek egymás után előtűnő álarcait, amikor az utolsó álarc is lehullt róla, „Gabi kővé meredt a látványtól: Apa volt az” (II: 439).

Az apa-komplexussal kapcsolatos egy másik „karinthyai” lelkiállapot, a Karinthy-családban visszatérő kérdés: „Mi gátolta meg [ti. Karinthy Frigyes és Karinthy Ferencet] abban, hogy megírja a tehetségéhez méltó Nagy Művet?” (II: 376). Karinthy Ferencről is adatolva van a traumatikus kötelességérzet: „Mindaz, amit apám nem tudott elmondani (és Gabi se), rám vár, az én dolgom, közlendőm lett” (II: 340). Ehhez a személyiséget mintegy önfegyelem és önfigyelés alatt tartó kérdéshez fűződik a szerző eddigi életének önvalomásos pályaképe is. A szerző vázolja életútját is gyerekkorától egészen a színházvezetésig kudarcokkal, sikerekkel. Az egyént mindezek mellett állandóan más is terheli: „A család feloldhatatlan titka súlyos teherként nehezedett rám. Végtelenül és végérvényesen magamra maradtam” (II: 395).

A könyv többszálúságának rajzolata a Karinthy-család történetképe mellett Karinthy Gábor életét, illetőleg a szerző a családban és a világban való helykeresését mutatja. A számos részletszálon vezetett könyv eseménytörténete a családtagok életét, a baráti kör tagjainak életét és szerepét, a történelem és mindenekelőtt Karinthy Gábor lelki élettörténe-

tét taglalja. A legkülönfélébb személyek valós vagy elképzelt beszélgetéseit, az élőbeszéd valóságával írja le a szerző (tényleges vagy fiktív magnófelvételek révén). „E könyv szereplői és eseményei mind valóságosak. A szereplők találkozásai és a történet menete a képzelet szüleménye” – olvasható még az első fejezet előtt (I: 8).

A Karinthy-család köré fűződő legendakör számos darabja mellett a család származásának bemutatását is megtalálja az olvasó (Egy családfa gyökerei, I: 313–51). E gyökerek közt az 1846-ban született Karinthy József még az 1875. évi névváltoztatási iratok szerint *Karinski* volt, majd *Karinthy*-ként szerepel bizonyos iratokban. A *Karinthy* nevet Frigyes már a gyermekkori naplójában használta. A családnak a világba erre-arra elszármazott tagjai közül a franciaországi *Karinthi*-k, akiknek életpályáját rögzíti Karinthy Márton (I: 326 kk.); Karinthy Ferenc írta meg a 1920-as évektől Párizsban élő Karinthy Józsefnek (1892–1975), Frigyes bátyjának – Fráter Zoltán szóhasználatával: – „karinthyágát” (Uncle Joe. Budapest, 1987). – A szakirodalomban Szalay Károly, Czeizel Endre sem nyomozta a család származástörténetét, amelyet Karinthy Márton egyébként Merényi-Metzger Gábor kutatásaira hagyatkozva mond el. (Egyébként egy esztergomi érsektől a Majláth-grófokig terjed a Karinthyak leszármazási legendájában az ősatya személye...) Karinthy Márton egyik célja: „[...] lehántani a családra rakódott látszatburkot” (I: 226), a másik a Karinthy Gábor ördögörcséhez tartozó, a családnál tágabb világ viszonylatainak kérdése: „És Karinthy Gabi ördögörcséhez mindez hozzátartozik. Az egész örült század. Ez fogalmaztatja meg velem is, mi után nyomozok én voltaképpen” (I: 305). A nyomozásba ördögi erők is beleszólnak (nem először, pl. I: 321): „[...] „gépem időnként – mintha csak egy idegen erő akaratának engedelmességre – több ízben is határozottan gátolta történetem írásának folytatását. Mintegy megghiúsítani igyekezvén annak belátható időn belüli sikeres befejezését. Az előző fejezet legutolsó mondatának leírásakor az óra 2002. szeptember tizenegyedikének éjfélet mutatta” (II: 281), az amerikai toronyépületek pusztulási napját; de olvashatunk a Kennedy-gyilkosságról, Ferenc Ferdinándról, Habsburg Ottó gyerekkoráról (II: 281–91), az 1956 utáni „szörnyűséges diktatúráról” (II: 209) és egyebekről. (Az idegen erők révén máshol a magnó áll le épp a legfőbb lényeg kimondásakor, II: 417.) Ám úgy lehet: nem csupán a XX. volt az örült század... Meg is jelennek a napjainkra jellemző jelenségek, például a „2002-es választás harci árokká mélyített ellentétei” (II: 367) é. i. t.

Az író előtt ez az életheletőség látszik: „Vagy Robinson lesz az ember, vagy Karinthy Gábor” (II: 148), ám fölsejlik egy harmadik út a könyv vége felé, amely valóban a közbülső megoldás, valóban világunknak, e nem lehetséges világnak sorsát hozza az ember számára, „a tipikus pesti, közép-európai sors”, az, „amely kozmikus erővel példázza az egész emberiség sorsát ezen az elátkozott földön” (II: 433). Karinthy Márton könyvével eljutott oda, ahová készült: „Talán mégis kirakható a mozaik, amit egy életnek nevezünk?” (II: 144) kérdezi egy beszélgetésben, s könyve valóban a Karinthy-család sokszínű mozaikja, amelynek kompozícióját a sors alakította, Karinthy Márton a nyilvánvaló és a lehetséges vonalakat is berajzolja a képbe – így téve személyes(ebb)é egy, a XX. századot átívelő (marslakó?) művésznemzetség legendáját. S éppen ezáltal (vagy ezáltal is), a legenda él, folytatódik...

A kötet szövevényes sorstörténetei a kilenc fejezetbe vannak szerkesztve, így téve átláthatóvá az életbeli-lélekbéli történéseket. A elbeszélő nyelvezete jól olvasható mai magyar

irodalmi nyelv, amelyen csupán néhány stiláris szeplő mutatkozik. Egyes divatszavak és kifejezések, úgy látszik, Karinthy Gábor nyelvhasználatához is odatapadtak, például: *úgymond* (II: 89, 95, 96), *macsó* (I: 29, 83; II: 427). Az effélék némelyike anakronizmust eredményez, mint például *csúcsra járat* (II: 90), *életre szóló kötődés* (II: 168), anakronisztikus a *vakuvillogás* szó használata is egy 1938-ra utaló szöveghelyen (I: 361), hasonlóképpen egy 1952-ben zajló párbeszédben: „A szakzsargonban: *genetikailag kódolt*” (I: 34). A már említett *macsó* (= spanyol *macho*) mellett, amely (még?) jobbára a szlengben él, ugyancsak bizalmas használatú (a színházi élet nyelvhasználatából) a többször szereplő *domborít* és *domborítás*: [a darab főszerepét Géczy Dorottya] *domborította* (II: 220, 374 és másutt), *be is határol* I: 35; *a tököm tele van* I: 48 é. í. t.. Van megzavarodott használatú szólás is: *önnön dugájukba döntve* (I: 240). – Apróság, ám könyvkiadásunk, nyomdászatunk állapotának lenyomata, hogy több szedési, elválasztási és tördelési hiba van, ezek nyilván rendre a számítógépes szövegszerkesztés folytán keletkeztek, ami persze szolgál nem mentességükre: *hosszasan* (I: 143), *könynyek* (I: 211), *öcc-sével* (II: 283), *rosszszabbodás* (II: 296) és hasonlók. Ugyanakkor többnyire szerencsés tipografikus megoldások vannak a tematikai többszálúság érzékeltetésére. A könyvborító grafikája meg lehetőségen színvonalatlan.

A hajdani pestieknek „Karinthy [Frigyes] vagyok, térjen magához!” (I: 42) szólammal mutatkozott be az egyébként közismertségnek örvendő író, akinek a fáma szerint megállt a villamos, ha fel akart szállni, akinek halálát a rikkancsok híresztelték a budapesti utcán (Márai Sándor írt erről a Színházi Életben 1938-ban). A második és harmadik Karinthy-nemzedék ezt a tanácsot magára is alkalmazta és – mint Karinthy Márton műve mutatja – alkalmazza máig is, meg akarva tudni, mint jelent, ha valaki Karinthy.

Büky László

„Az időtálló, szolid, de észrevehető eleganciában hiszek”

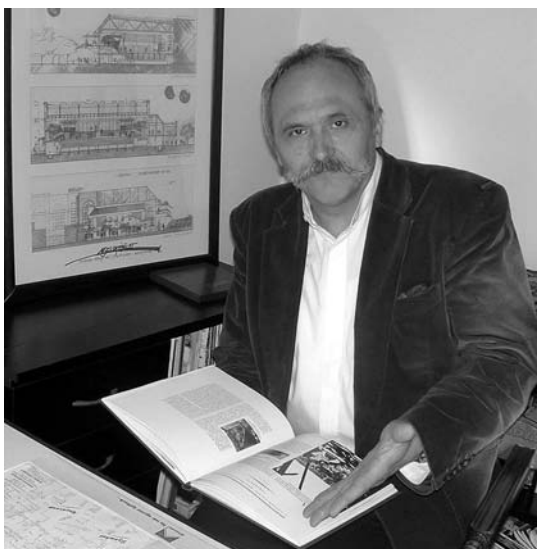
BESZÉLGETÉS KOCZOR GYÖRGY ÉPÍTÉSSZEL

A mai megrendelők többsége nem igazi építészeti értéket, jól élhető életteret kíván létrehozni, hanem eladni akarja a piac számára épített házakat. Ezért az az érdeke, hogy minél olcsóbban, egyszerűbben, akár a vevőt megtévesztve dolgozzon – mondja az Ybl-díjas Koczor György, aki hisz abban, hogy minden háznak lelke van. A tősgyökeres szegedi építész 1951-ben született, a Vedres István Építőipari Technikumban érettségizett, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán diplomázott. 1975-ben a Szegedi Tervező Vállalatnál kezdte pályafutását, ahol változatos feladatokat kapott, mentőállomástól iskolán át lakóházakig sokféle épületet tervezett. Időközben városépítési és városgazdálkodási szakmérnöki képesítést is szerzett, valamint Vidor Ferenc irányításával elvégezte az urbanisztikai mesteriskolát. 1990 óta saját építészirodáját vezeti. Élvezetes stílusú szakíróként szakmai folyóiratokban és szegedi lapokban egyaránt publikál, gyakran hívja fel a figyelmet Szeged városrendezési lehetőségeire.

Milyen családi háttérrel indult? Milyen útravalót kapott a szüleitől?

Édesapám vegyészmérnök volt, édesanyám pedig tanítói diplomával a Szegedi Posta-igazgatóságon dolgozott, miután a két háború között nem kapott a végzettségének megfelelő állást a városban. Édesapja a Széchenyi téri 1-es posta igazgatója volt, akit nagyon szerettek a munkatársai. Nagy fehér főnöknek hívták; én már csak fényképeken láttam szép ősz haját. Édesanyám családja régi szegedi família, édesapám viszont a két világháború között Révkomáromból került a Tisza partjára. Az újszegedi mezőgazdasági kutatóintézetben vegyészként nemesítési feladatokkal foglalkozott. Késői gyereknek számítottam, hiszen édesapám ötvenéves volt, amikor születtem. Nem tudtam már lovagolni a hátán, de gyerekfejjel mindig azt láttam: elmélyül a könyveiben. Ez a kép maradt meg bennem róla. El-

kötelezett magyar gondolkodású ember volt, erős szociális érzékenységgel. Anyai nagyanyám rendkívül színes egyéniségű, nyitott, kedves zongoratanárnő hírében állt. Még egészen kisgyerek voltam, amikor meghalt, csak mások elbeszéléseiből vannak emlékeim róla. Édesanyám állítólag az ő természetét örökölte: mindig derűt és jókedvet sugárzott maga körül. Remekül írt, a leveleit sokáig emlegették barátai. Gyerekkorom fogalmazás-feladatainál gyakran ült mellém a művesebb, fordulatossabb, igényesebb fogalmazásra bízva. Az ilyen irányú fogékonyságomat neki köszönhetem. A tágabb családnak ez az érzékeny, intuitív, embereket megszólítani tudó attitűdje talán átörökítődött a gyermekeimre is.

Kik befolyásolták leginkább a pályaválasztásban?

A családi tradíciókból az következett volna, hogy általános iskola után gimnáziumba megyek. A házunkban azonban lakott egy idősebb fiú, aki a Vedres István Építőipari Technikumba járt, és akivel nagy gombfocicsatákat vívtunk. Amikor készült az érettségire, elmaradtak a meccsek, mindig rajzolni kellett. Megtetszett, amit csinált, eldöntöttem: én is ugyanabba az iskolába megyek. Édesapámnak ugyan voltak fenntartásai: nem lesz sitzfleischem a sok rajzoláshoz; de én csak erősködtem, így végül a Vedresbe jelentkeztem. Szerettem azt az iskolát, ma is jó szívvel gondolok rá. Tanáregyéniségek oktattak ott, akik figyeltek diákjaik képességeire. Házi versenyeket, belső pályázatokat rendeztek, amivel rávettek bennünket, hogy a magunk módján kutatásokat végezzünk. Egyik barátommal például a lőcsős szekérről írtunk diákkörös néprajzi dolgozatot. Emlékszem, télvíz idején mentünk ki biciklivel az öreg bognárhoz. Életre szólónak bizonyultak ezek az élmények. A házi pályázatokkal meg lehetett szeretni a mesterséget, a rajzolást, a tervezést. Jó légköre és városzserte elismert rangja volt akkoriban a technikumnak. Az ott végzett diákok közül sokan mentek egyetemre.

Már kezdetben nyilvánvaló volt, hogy csak építész lehet?

Igen. A már egyetemista régi vedreses diákok visszajártak az iskolába a lányokat mustárlni és az egykori tanáraikkal cimborálni. Amikor elnéztem őket a folyosón, a Toldi sorai jutottak eszembe: „Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék, / Szép magyar vitézek, daliás leventék!” Szerencsém volt, mert elsőre felvettek a műegyetemre.

Milyen színvonalú volt akkoriban az egyetemen az építészképzés?

Kevés összehasonlítási alapom volt még akkor, az első ilyen tapasztalatot Finnországban szereztem. Negyedévesként megnyertünk egy országos családi-ház pályázatot, amelynek a díjából 1974-ben egyik évfolyamtársammal kimentünk Finnországba Varga László néprajzprofesszor Budapesten megismert építész barátaihoz. Az egész országot bejártuk, ami abban az időben szinte megrendítő erejű élmény volt, nem csoda, hogy nem engedték utazni az embereket. Beleláthattunk egy egészen más világba, többek között a magán-építészirodák működésébe. Számomra rendkívül vonzó volt az a családi atmoszféra, amelyben az „élet természetes állapotaként” foglalkoztak a mesterséggel. Vendéglátóink Helsinki mellett, Tapiolában laktak egy varázslatos átriumházban. Maga a Finnországba vezető út is felért egy időutazással. Elrepültünk Leningrádba, ahol pár óránk volt megnézni az üres boltokkal teli, egykor fényes várost. Késő este indult a vonatunk a Finnlandia pályaudvarról. A resti olyan volt, mintha egy hazai falu vasútállomásán lettünk volna. Olajos hajópadló, félhomály, mindent elborító füst, furcsa figurák sziluettjei. A pulton há-

rom fasírtot pillantottunk meg; amikor az árus felemelte a búrát, négy légy repült ki alóla. Éhen maradtunk, felszálltunk a vonatra, elhelyezkedtünk a couchette egyik polcán, és elaludtunk, várva a szép új világot. Arra riadtunk, hogy feltépik a fülke ajtaját, és géppisztolyos katonák rontanak be farkaskutyával. Ez jelezte, hogy megérkeztünk az orosz–finn határra. Mindent átkutattak, kiforgattak. Iszonyú érzés volt. Reggel futott be a vonat Helsinkibe, Saarinen gyönyörű pályaudvarára. Vendéglátóink – egy fiatal házaspár – nem tudták mire vélni azt a felszabadult huszáros rohamot és nagy lelkesedést, amivel a csarnokban hozzájuk repültünk. A magyaros, mediterrán gesztusok távol állnak a jóval hűvösebb, északi mentalitástól. Ragyogó napsütésben léptünk ki az utcára, a járda gránitlapokból készült, a pályaudvar körül Volvo, Saab és Mercedes taxik álltak. Minden tiszta volt és fényes, a kirakatok roskadoztak az árutól. Döbbenetes volt a kontraszt. Vonzó volt, hogy a házaspár családi életformaként művelte a szakmát: átriumházuk egyik felében volt a tervezőiroda. Itthon még indulás előtt szüleim megkérdezték: „Mi a csudának mész te építészként éppen Finnországba? Miért nem Rómát vagy Görögországot választod? Az lenne a normális, az építészet bölcsőjét felkeresni.” Akkor még nem tudtam pontos választ adni, de később rájöttem: nem volt elég bátorságom, felkészültségem ahhoz, hogy Rómát vagy Görögországot válasszam. Úgy éreztem, talán könnyebben eljutok az építészet lényegéig, ha a látszólag kisebb kihívás, de annál jobban izgató modern építészet felé indulok el. Róma és a görögök fölfedezése maradjon későbbre. Ma is azt hiszem, jól választottam akkor. A finnek póztalansága, a gondolkodásuk természetessége és a munkájuk elkötelezettsége megragadott. Házigazdáink egyik jó nevű építész barátjának volt egy óriási asztala, rajta az éppen aktuálisan tervezett templom makettje 1:50-es léptékben, hungarocellból és kartonból. A makettbe fényképezőgépet tett, körbevilágította és fotózta; nézte, hogyan jön be az elképzelése. Ha kiderült, hogy valamelyik ablak nem jó helyen van, leragasztotta, máshol vágott újat. A makett nem végtermék volt, hanem játéktere a munka közbeni kísérletezésnek. Előttünk állt egy igazán felelősségteljes munkafolyamat! A vendéglátóink egy családi villát terveztek azokban a hetekben. Itthon családi ház tervezése címén az alaprajzot, a tömeget, a tájba helyezést kérték csak számon, a finn kollégák összeforgatható, belső falnézeteket is rajzoltak, hogy a szerkezeti összemetsződések, a belső nyílások helyzetét és az ideális bútorozást. Negyedévesként élmény volt megtapasztalni, hogy ilyen mélységekig el lehet menni egy ház tervezésekor. Valami zsigeri igényesség jellemezte őket. Az építészirodában dolgozó egyetemistákkal beszélgetve furcsa volt, hogy már 6–8 éve jártak az iskolába. Rossz tanulók lehetnek, gondoltuk, holott egyszerűen arról volt szó, hogy náluk már akkor kreditrendszer volt, és az egyetemi évek közben azért dolgoztak, hogy gyakorlatot szerezzenek, és megteremtsék munkájukkal a tanulás anyagi feltételeit. Mindezek alapján visszatérve az oktatásra, nem véletlen, hogy Magyarországon építészmérnököket képeznek, és nem azt mondják ránk: architect vagy engineer. Mi többet tanulunk a mérnöki tudományokból, mint a nyugati architect, de kevesebbet, mint azok, akiket ők mérnöknek neveznek. Nálunk komolyabbak az építészet háttérét megalapozó stúdiumok, ma az orvosi mellett a magyar építészdiplomát fogadják el automatikusan az EU-ban. Érdekes, hogy nemrégiben, amikor az egyetemen járva egykori évfolyamtársammal, Czifra Jánossal, a salzburgi dóm zeneigazgatójával találkozva végignéztük a várostervezési tanszéken kiállított, belső pályázatra készült makettssorozatot, nagyszabású, a valóságtól sokszor messze elrugaszkodó terveket láttunk. Amikor tanszéki

kísérőnkől megkérdeztem, mennyire lehet ezeket komolyan venni, és beilleszteni a képzésbe, azt a választ kaptam: „Tudomásul kell vennünk, hogy az oktatás üzlet, és más tanszékek szabadabb, szabadosabb tantervi kínálatát nekünk is át kell vennünk, ha elég diákot akarunk.” Amikor mi végeztünk, még csak százhusz építész kapott diplomát egy évfolyamon, most viszont háromszáz. Ennyi hallgatóval nagyon nehéz személyes kapcsolatot kialakítani. Pedig ennek a szakmának a mester-tanítvány viszonyra kell épülnie.

Ön kit tekint igazi mesterének?

Mindig azt mondom: számomra szinte a szakmai tudásnál is fontosabb, hogy valaki megközelíthető legyen, emberként is kapcsolatba tudjak kerülni vele. Mestereimnek azokat a tanáraitam nevezhetném, akik személyiségként is emlékezetesek maradtak számomra. Elsőként a Vedresből Kocsis Jánost említem, aki egy középiskola merevvé tehető légkörén is át tudta sugározni az egyéniségét. Mint egy élesztő. Felkeltette a diákok érdeklődését, az öltözködésével, ápoltságával is mintát adott. Komplex példaképként állt előttünk. Az egyetemen voltak divatos tanszékek, ahol sikk volt diplomatervet készíteni, én viszont az akkor kevésbé népszerű rajz- és formaismereti tanszékot választottam. Ott ugyanúgy volt építész-tervezés is, csak picit más, szabadabb szellemű. Gáborjáni Péter volt a témavezetőm, aki később kormánybiztosként az organikus építészet külföldi megismertetésével is foglalkozott. Nem tudom, építész vagy művész volt-e inkább, mindenestre jó légkört teremtett a tanszéken. Megengedő volt, és partnernek tekintett bennünket. Később, amikor a Szegedi Tervező Vállalathoz kerültem, Hübner Mátyás – aki ma már a pécsi főiskola dékánhelyettese – lett a főnököm. Nagy tudású, derűs, szerény ember volt, de amikor odakerült hozzá egy fiatal építész, fel tudta dobni neki a labdát. Nem volt benne szakmai hiúság, irigység, féltékenység. Őszintén örült a sikereinknek. Terveznem kellett egy mentőállomást Bácsalmásra, ami funkcióját tekintve szinte katonai szigorúságú program. Lélektelen feladatnak tűnt így számomra, szerettem volna jelzésként is kezelni a házat, egy görögkereszt alaprajzú épületet terveztem fölülvilágított, barátságos központi térrel. Arra gondoltam: a mentősöknek nap mint nap balesetet szenvedett, szerencsétlen emberek kell összeszedniük, ami lelkileg nem könnyű feladat. Ezért egy olyan épületre lenne szükségük, ami nem katonás, nagyon szabályos ház, hanem inkább lélekemelő, érdekes tér. Bár funkcionálisan működött ez a terv is, mégis nehéz harcot kellett vívni érte. A szeretett irodavezető elkísért velem a mentősök budapesti főnökéhez, hogy együtt érvelhessünk gondolataink mellett. Legnagyobb meglepetésemre meggyőztük őt, a ház megépült.

Diploma után nem gondolt arra, hogy a nagyobb lehetőségekkel kecsegtető fővárosban maradjon?

Ötödévben már mindenki igyekezett helyezkedni, a főváros divatosnak tűnt, így bennem is megfogalmazódott, hogy talán Budapesten kellene maradnom egy nagy tervezőirodánál. Azonban szüleim idősek voltak már, és egyedüli gyerekek lévén úgy éreztem, haza kell jönnöm. Ráadásul akkoriban egészen mások voltak a lehetőségek vidéken. A szegedi tervezőirodák minden évben eljöttek az egyetemre friss mérnököket toborozni. Nemcsak munkát, hanem lakást is ígértek. Ennek ellenére jelentkeztem a BUVÁTI-nál, a Madách téren lévő Budapesti Városi Tervező Irodánál. Azt felelték, építészre ugyan nincs nagyon szükségük, de azért fölvesznek, menjek szeptembertől dolgozni; majd lesz valami,

de szállás- és utazás-hozzájárulást nem tudnak fizetni. Nem volt túl kecsgetető az ajánlat, ezért a Szegedi Tervező Vállalathoz is bekopogtattam, ahova hívtak, helyet és munkát kínáltak. A következő héten a BUVÁTI-nál lemondtam az állást, és visszajöttem Szegedre, ahol közben egyik kollégám megelőzött, és őt vették fel az egyedi épületeket tervező irodába. Csak a városrendező műteremben maradt hely. Azóta is hálás vagyok a sorsnak, hogy így történt, mert ma már tudom, hogy városrendezésen pallérozott gondolkodás nélkül egy telken belül sem lehet jó házat tervezni. Fontosak a tágabb összefüggések, az ebből adódó elhelyezés mikéntje. Hübner Mátyás gyakran magával vitt a tárgyalásaira bennünket, amikor a kistelepülések rendezési terveit készítette. Nehéz volt belépni a vasalt nadrágos embernek a kisközségek tanácselnökeihez, akik sokszor felesleges úri huncutságnak és főként fölösleges költségnek tartották a rendezési tervet. Irodavezetőm sohasem játszotta el a felsőbbrendű szaktekinetély szerepét, valahogy mindig megtalálta az emberi nyelvet. Ez a hozzáállás kapukat nyitott meg előtte. Megszerették, és visszahívták a községek rendezvényeire. Az ilyen alkalmakkor folytatott informális beszélgetések sokszor többet árultak el a településekről, mint a hivatalos tárgyalások. Ezeket a tapasztalatokat azután be lehetett építeni a rendezési tervekbe. A vállalatnál kötelezően szocialista brigádmozgalom működött, amit ma már ugyan senki sem sír vissza, de volt ennek közösségi együttlétet gerjesztő pozitív hatása is. Hübner szervezésében sokszor kimentünk a Tiszaparra szalonát sütni, beszélgetni. A tervszűrikre rendszeresen jöttek Szegedre pesti kollégák, akiket gyakran vittünk magunkkal ezekre az összejövetelekre. Nemcsak szakmai kérdésekről, hanem irodalomról, művészetekről, politikáról is folyt a szó a tűz mellett. Amikor Hübner Matyi Pécsre települt át, akkor éreztük meg igazán, milyen kivételes jó dolgunk volt mellette. Az új főnökünk rendes ember volt, de nem tudott bánni a munkatársaival. Akkor tapasztaltam meg, mennyit számít, hogy egy pályakezdő szakembernek milyen az első „gazdája”. Sárba tudja tiporni egy életre, vagy olyan gesztusokat, jártasságokat építhet ki, szabadíthat föl benne, amelyek később átsegíthetik sok mindenben.

A pályája kezdetén milyen feladatokat kapott?

Amikor 1975-ben diplomáztam, indult Szegeden a második lakótelep-építési hullám. A következő években készült el terveink alapján a Csongrádi sugárút jobb oldala, majd a harmadik körúton kívüli városrész. A Klauzál téren, az IBUSZ-iroda fölött volt a tervezőirodánk, emlékszem, milyen büszkén baktattam haza a korzón, amikor sikerült egy jó beépítést kialakítanom a Csongrádi sugárút jobb oldalára. Rengeteg kötöttség bénította akkoriban az építészsakmát. Sokan nem látják be, hogy a panelprogram politikai döntés volt, és ma is az építészeket kárhóztatják miatta. Pedig ők, ahol csak tehették, fessegették a szűk kereteket. Egykori technikumi tanárom, Kocsis János javasolta egyszer, hogy ne hordassuk el azt a rengeteg humuszt, amit az építkezések előtt kitermelnek, és hegyekké hordanak össze, hanem csináljunk belőle megmaradó terepplasztikát, ami izgalmas lehetne ebben a teljesen sík városban. Az Északi-városrésze már ilyen tervet készítettünk. A Kertészeti Egyetemről sikerült kertépítő partnert találnunk, aki lelkesen belevetette magát a munkába. A paneltömbök között lágy plasztikájú, nagy, zöld belső terek jöhettek volna létre, de a tervtanácson a kivitelező megfúrta az elképzelésünket, és végül más kézből valami egészen eltérő megoldás született. A városrendezési feladatokkal párhuzamosan bíztak meg városrendezési munkákkal: a lakótelepek mellett elindultak a kistelepülésekkel kapcsolatos magasépítési feladatok, valamint Szeged belváros-rekonstrukciójának

tervezése is megkezdődött. Komplexen és párhuzamosan művelhettem a szakmának ezt a két nagy fontosságú részterületét.

Melyik feladat a nagyobb szakmai kihívás: az egyedi épülettervezés vagy egy átfogó városrendezési terv elkészítése?

Ma sem tudom szétválasztani a kettőt. Egy nagy városrendezési terv elkészítésekor rengeteg a robot. Aprólékos adatgyűjtésre van szükség, szociológiai háttérinformációkat kell feldolgozni, a szakterületek gazdáival kell egyeztetni. Mindezeket az építésznek kell összefognia. Tanszékvezetői allűrnek éreztük, amikor annak idején azt mondták nekünk az egyetemen: a nagy munkákban is mindig az építész a karmester. Amikor gyakorlatban tényleg együtt kellett dolgozni a statikussal, a gépésszel, a kertészmérnökkel, a közlekedéstervezővel, hamar kiderült: az építész feladata a lényeglátás megőrzése, ezzel segítheti az összes többi munkáját. A városrendezési feladatok azért izgatnak, mert nagyobb struktúrákban lehet gondolkodni, egy város térbeli rendszerében összefüggéseket lehet felfedezni. Szolnok sokáig vergődött, hogy mi legyen a nagy bontásokra alapozva megkezdett, majd megrekedt városközpont rekonstrukciójával. Amikor megbízást kaptunk rá, előkerültek a régi térképek. Felfedeztünk olyan régi, belső utcákat, melyek újraértelmezésére fel lehetett fűzni az egész rekonstrukció további folyamatát. Mindig azt szoktam mondani: egy terv akkor jó, ha egy idő után már önmagát szerkeszti. Igazi öröm megtalálni ezeket az összefüggéseket, majd egy városrendezési terv szintjén előrevetíteni azokat. Az már a teljesség, ha a rendszer egy-egy elemét épületként is megtervezheti az ember. Azonos kihívás mindkettő, csak más léptékű.

Miért alapított önálló tervezői irodát?

Már a finnországi tanulmányutam idején megfogant bennem ez a vágy, látva a saját iroda magad teremtette szellemiségének hatóerejét. Nálunk csak a rendszerváltás után nyílt lehetőség önálló irodák létrehozására. 1990-ben, amikor eljöttem a Déltervtől, nem volt egyszerű az indulás. Amikor az ember nem kap fűtött irodát, telefont, számítógépet, hanem mindent önmagának kell megvennie, akkor szembesül a nehézségekkel. Ezért is méltatlan, ha a mérnöki munkát alulértékelik.

Ekler Dezső mondta egy interjújában: a rendszerváltás után bizonyos értelemben föl-szabadult az építészet Magyarországon. Ahogyan ez előre várható is volt, korrumpálódott, elkurvult. Korábban a magyar építészeti elit, és az átlagos építészet is szerzetesibb volt, szabatosabb a szellemi értékek tiszteletét illetően. Az igényesség, a szellemi elmélyültség, a dolgok szellemi megmunkáltsága, az eredetiség szépen kimennek a divatból. Nem képviselnek eladható árut. Valóban így van?

Úgy látom, a mai világunkban ez nemcsak az építészetre igaz, hanem a kultúra egészére. Amikor a szakmánk megalkuvásairól beszélünk, akkor a színházról, a televízióról, az újságokról is szólhatnánk. A mi munkánk annyival felelősségteljesebb, hogy egy elrontott épület jó sokáig áll majd, az emberek életterét adja, míg egy rossz előadást elfelejthet, egy rossz képet, könyvet, lemezt eladhat, kidobhat az ember. Biztos vagyok benne, hogy nem mindegy, milyen térbeli keretek között nő föl valaki. Ugyanis a terek visszahatnak ránk. Valahogy kifordult a világ, például a lakásépítés terén azok az ügyeskedő kivitelező vállalkozók – tisztelet a kivételnek – lettek az építész megbízói, akik két-három telek megforgatásával jutottak pénzhez. „Kétforintos” terveket kérnek, és csak a piac szem-

pontjai szerint építtetnek házakat, nem pedig építészeti értéket, élhető életteret kívánnak létrehozni. Ezért egyetlen érdekük van: minél olcsóbban, egyszerűbben, sok esetben a vevőt is megtévesztve dolgozni. Ennek az árnyéka visszavetődik az egész építészszakmára. Azért szeretjük ma már kimondani, hogy kinek mi a titulusa, mert már olyanok is építésznek vallják magukat, akiknek valójában közük sincs a szakmánkhoz. A világ, a média nagyon keveset beszél manapság az alapvető értékekről, amelyek sokszor veszendőbe mennek, pedig a családon túl ezek formálhatnák az emberek gondolkodását. Ezekre a tükrökre valamennyiünknek szükségünk lenne.

Milyennek tartja Szeged mai városépítészeti állapotát más, hasonló nagyságú településekével összehasonlítva?

Amikor Hamvas Béla Öt géniuszt majdhogynem szamizdatban először olvastam, fájdalommal csodálkoztam rá, hogy mit ír az alföldi emberről. Sértődékeny, kicsit veszekedős, magába zárkózó, egymást fűrészelő fajta – szemben a mediterrán típusú, nyitottabb, szabadabb dél-dunántúli emberrel. Mostanában úgy látom, ezeknek a klasszikussá nőtt gondolkodóknak volt kellő tapasztalatuk ezekről a dolgokról. Szegedet ennek ellenére szeretem és ismerem, itthon vagyok ebben a világban, nehezen tudnék tartósan máshol élni, ugyanakkor minden külső feladat megtisztel és kihívást jelent. Hiszem, hogy az ilyen beágyazódásnak vannak értékei – pontosabban: ennek vannak értékei. Hogy egy épület alföldi vagy dunántúli lesz, azt az építész mentalitása is meghatározza. Már az egyetemen is lehetett érezni, hogy ki honnan jött. Egyszer tartottam egy előadást az egyik építészkonferencián az alföldi építészetéről. Magam is rácsodálkoztam, amikor a példaértékű házakról egymás mellé vetített fotókon valóban beszédessé váltak a karakterelemek. Az az érzésem, Szeged szinte tálcán kínálja önmagát a méltó továbbfejlesztésre egy nagyon tudatosan összerakott város formájában, amiből olvasni kell, amiből sok mindent le lehet vezetni. Sajnos, a várost irányító politikusok gyakran nem találják Szegedet. Mint ahogyan Kecskemét eléggé felismerhetően Kecskemétté vált az utóbbi húsz esztendőben, jó lenne, ha a már 120 éve megkezdett szegediség építés megmaradna. Az elmúlt tíz évben kamarai zsűritagként szinte minden esztendőben részt vettem a debreceni országos pályázatok elbírálásában. Szép és keserű tapasztalatok párhuzamosan értek ezeken az alkalmakon. Úgy látom, már az is sokat mondó, hogy egy város hogyan bonyolítja le egy országos tervpályázatot, a politikai vezetés érdeklődik-e, ünneppé, üggyé válik-e egy ilyen esemény. Debrecenben megcsinálták a főteret, majd a kongresszusi központról, az egyetem különböző létesítményeiről, az ítélőtábláról és a városi bíróság épületéről, valamint a városháza bővítéséről is jó pályázati döntés született. Ezek mind olyan léptékű beruházások, amilyenből Szeged csupán egyet, az Ady téri könyvtárépületet tudott nagy nehezen megcsinálni ugyanezen idő alatt.

Azzal kapcsolatban pedig többször is megfogalmazta a fenntartásait...

Mert semmi köze a környezetéhez, a körülötte lévő épületekhez, nem abból, nem Szegedből vezették le budapesti készítői. Az egy önálló üvegdoboz. Ha rossz egy rendezési terv – itt erősen vitatható volt –, aminek meg kell adnia a tervezendő épületek habitusát, környezeti kapcsolódásait, akkor annak az lesz a következménye, hogy nem lehet jó házakat sem csinálni annak alapján. Kétféleképpen jöhet létre egy épület: felkérnek egy építészt, aki a program ismeretében megpróbálja földeríteni a telek összefüggéseit, a környe-

zet meghatározottságait, majd mindezt saját szűrőjén áteresztve kialakul benne, hogy milyen házat tervez. A másik gyakori út, amikor az aktuális, ki tudja, milyen érdekekből születő divatoknak szeretne megfelelni a tervező. Az építészsakma mindig a kirakatban van, hiszen az elkészült házakat nap mint nap látják és használják az emberek. Az aktuális divatokért sohasem rajongtam. Döbbenettel olvastam a *Heti Világgazdaság* múlt év végi számában azt a cikket, amelyben Budapest főpolgármesterét és főépítészt minősíthetetlen jelzőkkel illette a szerző, mert például nem akarnak felhőkarcolókat építtetni. Sokak szerint az építészetnek durrannia kell. Ezt a megközelítést veszélyesnek tartom. Ezekből a durrásokból lett London olyan, amilyen az utóbbi időben. Amikor ott jártam, meglepődve csodálkoztam rá arra az eseti öntörvényűségre, ami a város modern építészetét jellemzi. Alkalmi attrakciókból, gegekből nem áll össze egy következetes városkép. Ezzel szemben Budapest, a Duna-parti beépítéseivel és az Andrássy út épületegyüttesével a világörökség részévé tudott válni. Finta József és a legjobb építészek az egykori pesti Duna-korzót megpróbálták a szállodasorral, épületrekonstrukciókkal továbbéltetni, promenáddá fejleszteni, és nem a saját, öntörvényű emlékművüket akarták felépíteni. A mi szakmánk divatja sokszor hasonló a média mai sztárcsinálásához. Világunkban – tisztelet a kivételnek – az alkotók türelmetlenek, szeretnék, ha minél többet beszélne róluk a sajtó, szeretnének mihamarabb nagy pénzhez és magasabb pozícióhoz jutni. Ennek a közhangulatnak megfelelően sokan gerjesztett öntudattal kerülnek ki az egyetemről, pedig idejük még nem volt arra, hogy a nagyszabású munkákhoz szükséges emberi és szakmai tapasztalatot felszívják magukba, és így a saját szűrőjük is – amin keresztül egy-egy feladatot át kellene bocsátani – értékesé váljon. Minden ház olyan, mint a tervezője, mint ahogyan minden vers vagy zenemű is olyan, mint a szerzője. Ha nagyon gyors munkát kérnek – ami egyre jellemzőbb –, akkor még inkább jön a divatlap-építészet. Most a csapból is az új Bauhaus-féle folyik, ami mintakönyvvé válása miatt legtöbbször környezetidegen, ezáltal lélektelen, még csak konstruktivistának sem nevezhető. Különösen sajnálom, ha Szeged belvárosába vagy egyik legfinomabb, legelegánsabb polgári utcácskájába a fenti indíttatású, harsány, megoldatlan házak kerülnek magunk és a világ ellen való vétekként. Természetesen nem mindenütt, de egy olyan városban, ahol adott egy hihetetlenül erős építészeti alap, akkor teszünk jót, ha annak lényegét megértve fejlesztjük tovább, ugyanakkor megpróbáljuk a szellemiségét megőrizni. Egyszer megkérdezte tőlem a vonaton valaki, hogy miért tűnik olyan egységesnek Szeged belvárosa. Talán annak idején lehetett valami olyan ki nem mondott közmegegyezés, közízlés, emberi mértékletesség, aminek mindez köszönhető. Ha ma adnák oda a Klauzál tér határoló falait nyolc építésznek, akkor félek, hogy mindegyik önmagát akarná megvalósítani, és a mai harmónia nehezen állna elő. Legjobb példa erre Újszeged, ahol az új telekosztás mellett a száraz beépítettségi és magassági paramétereken túl nem voltak kötöttségek. Létrejöhett volna egy olyan egymásra rímelő, mégis festői lakóegyüttes is, mint amilyen a pesti Wekerle-telep, amelynek vannak bejáratai, alá- és fölérendeltségi viszonyai, van iskolája, temploma. Az újszegedi városrészek jól mutatják, milyen az, amikor tíz építész egymástól függetlenül, csak önmagára figyelve tervezi a házakat. Sem a színekben, formákban, anyaghasználatban, sem pedig a gesztusokban nincs egymásra épülés. Az építészet a társadalom tükörképe. Az volt Egyiptomban a fáraók, Franciaországban a Lajosok idején – gondoljunk pompás kastélyaikra –, majd Németországban, Olaszországban Hitler és Mussolini birodalmi építészete

idején, vagy a szocreál korszakában is, és most, a szabadosság idején is. Talán éppen egy családi házas, kisléptékű területen lehetne összefogni annak érdekében, hogy az emberek létrehozzanak önmaguknak egy megfelelő életteret. Sajnálatos, hogy ezekről a problémákról nincs közbeszéd sem élőben, sem a helyi újságban. A mindenkori főépítésznek és az őt kiválasztóknak ezen a téren különös felelősségük van! Kecskemét látszólag a semmiből teremtetett egymásra hangolt építészetet a városkarakter elemzéséből, az apróbb-nagyobb értékek megbecsüléséből, a helyi politika és a helyi építészek közakaratóból. A város főépítésze – amíg volt – szakmai elismertsége által legfontosabb feladatának tekintette, hogy a város karakterét zászlóra tűzze, és együtt dolgozzon érte a helyi vezetőkkel és helyi kollégáival. Ritkán jó, ha döntő városépítészeti feladatokat, rendezési terveket tudatosan városon kívülről terveztetnek, mint ahogyan ez az utóbbi években Szegeden történt.

Miért baj az, hogy budapesti építészek terveztek Szegeden?

Ha nem nyilvános tervpályázaton nyert munkáról van szó, megalázó a helyieknek, mert lehet olyan üzenete is: mi nem tudnánk megcsinálni. Ugyanakkor ellentétes a helyi politikusok gyakran hangoztatott szlogenjével is: „Szeged a kultúra városa, a mi művészeink, tudósaink, mérnökeink kiválóak, munkájukra számítunk.” Másrészt arról is szól ez a történet: ez egy vidéki munka a budapesti tervezőnek, amihez azután nincs emberi, érzelmi kötődése. A pironkodását vagy az örömét nem kell naponta elviselnie, hiszen nem itt él. De ami a legfontosabb: egy messziről jött építész ritkán ismerheti azt a mikrovilágot, amit le kellene képeznie a tervének. Azért sajnálom, hogy a Klauzál tér terve sem itthon született, mert egy teljesen merev, öntörvényű, bárhová lerakható tértervet valósítottak meg. Egy igazi tér nem arról szól, hogy van négy fala és a közepét kiburkoljuk. A tér élő, városi áramlások metszéspontja. Ha le tudom tapogatni ezekhez az utcákhoz, terekhez kötődő emberi viselkedéseket, ha tudom, hogy mi szokott kialakulni például a Virág cukrászda előtt, mi a Klauzál tér szerepe a város életében, ha észreveszem, hogy a Kossuth-szobor bizonytalan arányban osztja a teret, és a legaktívabban használt térrésznek fordít hátat, akkor talán egészen más, a térhez kötődő eseményeknek érzékenyebben keretet adó új elrendezés születhetett volna. Évekkel korábban volt a Klauzál tér megtervezésére egy szegedieknek kiírt pályázat, nagyon értékes tervekkel, makettekkel, de amikor a program újra napirendre került, egy budapesti kertészmérnök kapott megbízást rá. Holott a tértervezés nem kertészeti, hanem építészeti vagy szobrászati feladat. A kertész fontos munkatárs lehet, de sohasem a fő irányító. Ma sem tudom, hogy mi motiválja ezeket a döntéseket, de nem szülnek jó szakmai közérzetet a városban.

Városrendezési szempontból mik az izgató kérdések az ön számára Szegeden?

A konkrétumok előtt: az lenne a legfontosabb, hogy Szegedből Szeged maradjon. A város toplistára került a nagy múltú temetők eltakarítása tekintetében. A Rókusi temetőt már beépítették, most a Gyevi temető van napirenden. Azt is eladták már, és hamarosan beépítik. Hasonló sorsra juthat a Tápéi ótemető is. A rendszerváltás előtt az akkori városrendezési tervek előírták, hogy a lakótelepi övezetben élőknek mennyi zöld terület jár. Mivel ezt nem tudták biztosítani, a régi temetőkből kívántak parkokat létesíteni, így nagy zöld szigetek jöhettek volna létre, amelyek összekapcsolták és elválasztották volna a belső városrészeket és az új beépítéseket. A helyi törvénynek tekinthető városrendezési tervekbe ezek az elképzelések úgy épültek be, hogy az összekötő gyalogosrendszerek létre is jöttek.

A rendszerváltás után, az emberközpontúnak hitt szabad világban egyetlen tollvonással áthúzták ezeket a terveket, és azt mondták: annak a rengeteg embernek mégisincs szüksége annyi zöld felületre, a régi temetőket majd a vállalkozók beépítik. A lakosság hiába tiltakozott és kesergett, a közgyűlés szakmai előterjesztésre átminősítette a rendezési tervnek ezt a részét beépíthető területté. Hiába kértük Rókus kapcsán a tervtanácson, hogy legalább egyetlen flekknyi zöld felület maradjon megszentelt helyként, a mindenki keresztjének; nem volt foganatja. A rendszerváltás után készítettünk egy tanulmánytervet a három temető rendezésére. Ez az egyik legszebb emlékü feladatomból volt, a rengeteg utánaolvasás élményével. Sok kutató azt mondja, a városok kialakulása tulajdonképpen a temetkezési helyekhez köthető, mert a mozgásban lévő törzsek, csoportok számára rituális, szent helyekké váltak azok a területek, ahová a halottaikat eltemették, és ahová emiatt mindig visszatértek. Ezek körül a rituális helyek körül, amelyekhez erősen kötődtek, nőttek ki lassan a települések. Amikor a régi temetőket most nagyvonalúan letakarítjuk, akkor a szegediségnek egyik fontos elemét iktatjuk ki. Egy város szakmai vezetésének keményen ki kell tudni mondania, hogy mit szeretne és mit képvisel. Ha nem tetszik a döntéshozóknak, érveljen, hívja segítségül a szakmát, vagy fel kell állnia, és vissza kell mennie a gyakorlati életbe. A főépítész ne jó hivatalnok legyen, hanem mutasson utat, képviseljen ügyeket, tegye kirakatba a város értékeit.

Visszatérve: milyen konkrét, önt izgató városépítészeti példákat tudna említeni?

Mint az itt élőket általában, így az építész is több kérdés foglalkoztatja a várossal kapcsolatban. Vannak olyanok, amelyek elmulasztott lehetőségként, és vannak még megoldhatóak. Méltatlan az a térbeli rendezetlenség, ami a Szegedi Szabadtéri Játékok mint emblemikus rendezvény körül a Dóm téren kialakult. Nincs értelmezhető, ünnepi előtér, nincsenek zászlódíszek, viszont a szegedi szalámit egy papundeqli nádtetős bódében árulják a fesztivál bejáratánál, a jegyet ponyvás szekérből, ahány árusítóbódé, annyiféle. Műanyag székek, szétdobált szemét, kóbor kerítések és igénytelenség mindenhol. Számítógépes leolvasóval ellenőrzik a jegyeket, de mellette az árkád tövében mezítlábas erdélyi néni árulja a bekecsket. Ha ezt egy város a zászlóra tűzött kulturális emblémája kapcsán megengedhetőnek tartja, akkor nagy a baj. Szent Gellért városával, Velencével – úgy is, mint a művészetek megkerülhetetlen koncentrációs helyével – régen testvérvárosnak kellene lennünk, hiszen itt őrizzük a szent ereklyéjét a Dómban. Ő szervezte meg megyénk elődjét is. Tartalmas kötődést jelezne, ha a gyönyörű velencei oroszlános zászló is ott loboghatna a fesztivál felvezető útját jelző zászlósorban. Ehelyett nincs főbejárat, a vendégeink az illemhely bizonytalan illatú tövében toporogva várják a bebocsátást. Van egy páratlan építészeti díszletünk, de nem tudjuk elérni, hogy méltóképpen berendezzük is azt. Ezek a lehetőségek városi rendszerré szerveződhetnek, hiszen tovább menve rácsodálkozhatunk, hogy csak Szentpéterváron, a Néva-parton lehet olyan gyönyörű palotasort látni, mint amilyen Szegeden a Stefánia előtti. Ez az épületegyüttes hordozza mindazt a polgári, nyakkendő eleganciát, amelynek jegyében ezek a paloták megszülettek. Kass Jánossal úgy kerültem tisztelgő barátságba, hogy egyszer, amikor a galériájában kiállítást rendezett a Kass-szállóról, két oldalt írtam a vendégkönyvbe arról, hogy Szegednek a Stefánia és a Tisza-part az igazi promenádja – megkoronázva a szállóval. A városrendezés és az építészet diadala az a finoman cizellált homlokzatú palotasor, ami az Oskola utcától vezet egészen a színházig – ami egy finom ívvel megállítja – és a lezáró Kass-szállóig. Évekkel ez-

előtt „Szeged gyalogos városközpontja” címmel ennek a területnek a rendezési tervével, gyalogossá tételével nyertünk meg egy országos pályázatot. A színház és a Stefánia között le kell zárni az utat, nem ott kell haladnia a forgalomnak. Itt kávézóknak, teraszoknak kell lenniük, hiszen régen is üzletek voltak a földszinteken. A Novotel szállótól egészen a Dóm térig egy olyan különleges Tisza-parti promenádot lehet létrehozni, ami párját ritkítaná. Kifényezett belvárosi sétálóutcája már minden városnak van, de olyan sétánya, „terasa”, mint amilyen a Tisza-part lehetne Szegeden, egyiknek sincs. A színház és a Bartók Béla Művelődési Központ közötti utat is zárni kellene, nem lenne szabad a Kossuth Lajos sugárútnak oda bevezetnie. Szökőkutas, igazi gyalogos, célforgalmú életteret lehet ott is kialakítani, amely felértékelné a két intézményt is, hiszen ma például a színházhoz nem lehet autóval, taxival megérkezni. A Móra Ferenc Múzeum előtt rendszeresen szerveznek szabadtéri programokat, de nem tudják eldönteni, hogy a díszletül szolgáló épület hatalmas lépcsősorát nézőtérként vagy színpadként használják. A medencés szökőkút öntörvényű szimmetriáját fel kell számolni, és egy rituális teret kell kialakítani, amely direkt átjárást tesz lehetővé a hídhoz, és befogadja a rendezvényeket is. Idén elkészül a rondella, de ez csak egy elem. Kass János szavait idézve, a támfalat, amely mesterséges várfala a városnak, végig föl kell zászlózni. Ez a Tisza-parti palotasorral együtt nagyszabású, elegáns korzó lehet. A városnak rá kell találnia a személyiségére, arculatának továbbfejlesztettségére. A nagyárvíz után Párizs és Budapest mintájára rendbe rakott, gyűrűs, sugaras városszerkezet a kor kiegyensúlyozott architektúrájával páratlan érték. Ma is mondják a Szegedre látogatók, hogy szép a város, de nem tudják pontosan megfogalmazni, hogy miért. Ha az elegáns, polgári jellegére ráerősítenénk, akkor mindez kézzelfoghatóbb lenne mint idegenforgalmi vonzeró is.

Nemcsak a belvárosban akadnak megoldandó problémák...

A város élő szervezet, folyamatos odafigyelést igényel, hogy változásai jó irányba menjenek. Régóta nagy lehetőségű terület a leendő autópálya, az evezőspálya, a repülőtér és a bányatavak környéke. Nemcsak sokrétű adottságai miatt, de a városfejlesztésnek a fő közlekedési kapcsolatok felé nyitó kitörési pontjai is, illetve mert beépítetlen sík területei az építészet számára is különös felelősséget és lehetőséget kínálnak. Amikor az evezőspálya a Maty-éri holtágból, mint „ásott” pálya létrejött, még a Szegedi Tervező Vállalatnál készítettünk átfogó fejlesztési és kiviteli tervet a sportközpont kialakítására. A terület összefüggéseit feltáró és megvalósítási rendszerbe foglaló terv a tág horizontú síkságban, a két kilométeres vízfelület végén jel és szimbólum értékű hajótároló épületeket ajánlott. Lelkesedés, makettek, egy épület megépült, majd a háttérrel vesztő beruházás évekre leállt. Ami megvolt, az is pusztult. Hosszú idő után, új politikai környezetben, sportlobbik csatározásával maga mögött tűzoltásszerűen, az alapelveket feledve épült valami egészen más. Elmulasztottuk egy nagyvonalú, emblematikus építészeti megoldás lehetőségét, ami ebben az alföldi tájban ritka alkalom és nagy veszteség. A térség értékeit jelzi, hogy egy későbbi, szintén a város megrendelésére készült tervtanulmányunk fölveti az egyetemfejlesztésnek campuskénti koncentráltságát az autópálya és az evezőspálya közé. Számos előnye lett volna: a szabad, nagy távlatú fejlesztés megalapozása, jó külső közlekedési kapcsolatok, látványos sportolási lehetőség és a koncentrált elhelyezés által. A campus több mint egyszerű egyetemi terület. A koncentrált elhelyezés miatt az informális kapcsolatépítésnek – diák–diák, diák–tanár – építészeti eszközzel segített világa. Persze autó-

pálya nélküli bezártságunkban ez a gondolat túl távlatosnak tűnt. De holnap, ha már elkészül a pálya, milyen értékű és érdekű fejlesztések szerzik meg ezt a térséget? Debrecen ezt az utat választotta hasonló fejlesztéseihez, és ma már látványos eredményei vannak; Szeged a belvárosi egyetemfejlesztés mellett döntött, ami csak látszólag egyszerű. Ennek nem azt kell jelentenie, hogy néhány, a városban szétszórtnak található és ma üresen álló épületet megtöltünk funkcióval. Aminek az az eredménye, hogy a szerencsétlen hallgatók Alsóvárostól a Szilléri sugárútig rohagnak, hogy elérjék a következő órájukat. Ha az egyetemet a belvárosba képzeljük el, akkor a mai városszerkezetre egy új szervezeti „szövetnek” kellene ráépülnie, amely az egyetemi objektumokat nagyon tudatosan és didaktikusan köti össze. Gyalogos rendszerekkel egy bejárható, szerves egységgé kapcsolja őket. Így nem lehetne kérdés, hogy az Ady téri meglévő és új épületnek, valamint a Honvéd téri egykori laktanyaépületnek mint potenciális egyetemi bázisnak egy átjárható rendszert kell alkotnia. Az Ady téri üvegdoboz-könyvtárnak semmi kapcsolata nem lesz a meglévő és leendő egyetemi épülettel. A professzor megtartja az előadását a bölcsészkaron, majd felveszi a kabátját, és mínusz 20 fokban átsétál az utcán az új könyvtárba, miközben föld alatti, üveggel fedett aulákkal, folyosókkal közvetlen kapcsolatot is lehetett volna teremteni. A könyvtár szerves része az egyetem napi életének. Hogy lehetett egy ilyen tervet elfogadni? Ha az egyetemfejlesztést a belvárosban szeretnénk megvalósítani, akkor tudomásul kell venni: lehet, hogy többbe kerül, mint egy új campus építése, mert utcákat kell lezárni, háztömböket kell lebontani, mert az egységes egyetem nem lehet önálló, elszigetelt épületek összessége. Ezek a komoly döntések nem kaptak elég nyilvánosságot Szegeden.

Melyik munkájára legbüszkébb?

Nagyon szeretem a belváros-rekonstrukciós terveinket. Sok rejtett értékét lehetett felfedezni a városnak. Ebből nőtt ki a Reök-palota rekonstrukciója a földszinti bankkal, és az Olasz Kulturális Központként felújított műemlékpalota tervünk is. A Kálvária sugárútra terveztünk egy irodaházat, ami azért volt öröm, mert intelligens, széles látókörű magánberuházóval volt dolgunk, aki érzekelte, hogy az irodaépülete egyben a saját cégére is lesz. Ezért nem a hivalkodást tartotta fontosnak, hanem helyi karakterű, emberi épületet szeretett volna kapni. Talán ebben a házban tudtam legkövetkezetesebben végigvinni egy-egy gondolatot. A Hajós utca és a Molnár utca sarkán egy régi felsővárosi épület bővítését, átépítését terveztük a bútorokig bezárólag a megbízó és a magunk örömére. Újszegeden, a Tambura utca végén a korábbihoz hasonló szemléletű építetővel sikerült következetes munkát végezni. A ház magán hordozza az alföldi építészet jellegzetes jegyeit. Az első munkáim egyike volt a hajósi pincefalú szép emléké Cabernet Fogadója, amit egy régi, lepusztult parasztkorok prérsházából alakítottunk ki bővítésekkel, beépítve a löszpartba vajt pincejártókat mint bormúzeumot. Ez az épület a későbbiekben kimondatlanul is hatni tudott, és részletei mintává váltak a környéken.

Melyik munkájáért kapta meg 1997-ben az Ybl Miklós-díjat?

Az addigiakért együttesen, köztük az orosházi nagy iskolaegyüttesért – 16 tanterem, kétezer adagos konyha, étterem és városi sportcsarnok.

Mit gondol, fontos specializálnia az építésznek?

Különösen a nagy tervezővállalatok idejében alakult ki profilozottság, ami nem biztos, hogy jó. Speciális technológiáknál viszont – például ipari épületeknél, színházaknál – szükség lehet rá. Szegeden hamar jutottam olyan feladatokhoz, amikkel megszenvedtem ugyan, de rengeteget tanultam belőlük. Az építész csak akkor tud jó munkát végezni, ha olyan megrendelővel van dolga, aki képes elmondani, hogy mit szeretne, és jól látja programjának összefüggéseit. Az építészeti terekben való gondolkodásra az emberek többsége nem érzékeny, nem tudja megfogalmazni, hogy mi a baja egy házzal vagy egy várossal, mitől lehetne az jobb, élhetőbb a számára. Azért is hasznos lenne a médiában az építészek gyakoribb megszólaltatása, mert gondolatokat indíthatnának el másokban.

Önmagát milyen építészeti irányzathoz sorolná?

Nem szeretem a kategóriákat, skatulyákat. Az épületeimmel nem hivalkodó, hanem időtálló, de észrevehető eleganciát szeretek képviselni, kerülve az öncélt, tisztelve a szerkezetet, a nagyvonalú formákat. Lehet, hogy ez Szegedből és a személyiségemből is következik. Szeretem a rítusokat. Egy házba való megérkezésnek, a vendégfogadásnak is van rítusa. Ez nem kivagyiság, csak az alkalom megtisztelése. Akkor vagyok boldog, ha olyan épületeket tervezhetek, amelyek jól érzik magukat a környezetükben – és használóik bennük. Ha gyakrabban megszólalhatnának az építészek, akkor a megrendelők könnyebben kiválasztanák, hogy kinek a személyiségére vevők. Mint ahogyan azt is el tudják dönteni, hogy angol kosztümöt, Diort vagy valamilyen pop-artos bohóságot rendelnek a szabónál.

Most mi a legkedvesebb aktuális munkája?

Nemrégiben Pesten nyertünk egy rangos mezőny számára kiírt meghívásos építészeti tervpályázatot: a XVI. kerületbe, Mátyásföldre tervezünk egy fedett uszodát. Környezetét, a két világháború közötti gyönyörű, polgári villanegyedet mutogatni kellene, akár a világorökség szintjére emelni. A terület magjában az oroszok által lelakott Erzsébet-ligetben, ahol azóta a Külkereskedelmi Főiskola is található, volt egy régi strand fürdőépülettel, ami teljesen elpusztult. Ennek a lakosságba ivódott hagyománya vezette a mai városvezetést egy új fedett uszoda és strand megvalósítására tervpályázati keretek között. Nagy hatással volt rám a kerület architektúrája, ezért megpróbáltunk erre a művészetre rímelő, fürdőház emlékeket idéző uszodaépületet tervezni. Olyan házat, amely magas tetős, árkádjai alatt kávézó terasz, fitness klub fogadja a vendégeket, az épület pedig az árkádok meghosszabbítását jelentő kolonnádokkal, szökőkutakkal és sok zölddel berendezett gyalogos térre nyílik. A hagyomány talán nem más, mint az emberek tudatának különböző mélyrétegében megmaradó, számukra fontos emlékek, élmények összessége. Amikor meglátnak egy épületet, ami kapcsolatba kerül ezekkel az értékekkel, akkor kötni tudják valamihez, és ezáltal könnyebben befogadhatóvá válik számukra. Ez a munka most megerősítést jelent nekem: jelzi, hogy azt a gondolkodásmódot, amit képviselek, lehet szeretni máshol is.

Hollósi Zolt

Szerkesztői asztal

Tiszatáj-díj és jutalom. A Tiszatáj Alapítvány kuratóriuma 2004-ben *Grendel Lajos*-nak adományozta az 1992-ben alapított díjat, melyet eddig huszonnégy szerzőnk kapott meg. A díj átadása május 14-én volt a Móra Ferenc Múzeum dísztermében. Olasz Sándor főszerkesztő laudációjában elmondta, hogy Grendel Lajos az újabb magyar próza élvonalbeli képviselője, a mai magyar regénypoétika megújítója, aki két évtizede a folyóirat szerzője. A díjat Marosvári Attila, a Csongrád Megyei Közgyűlés alelnöke adta át. A kuratórium először döntött a Tiszatáj-jutalomról, mely a lap tehetséges fiatal szerzőinek munkáját segíti. Első alkalommal *Balogh Tamás* író, irodalomtörténész érdemelte meg a Tiszatáj elismerését. Az esten a kitüntetettek írásaiból olvastak föl.

*

Faludy-díj. Április 29-én Pukánszky Béla, a Szegedi Tudományegyetem rektorhelyetese Faludy-díjat adott át *Orcsik Roland*nak, akinek költői, műfordítói és szerkesztői munkáját méltányolta a kuratórium.

*

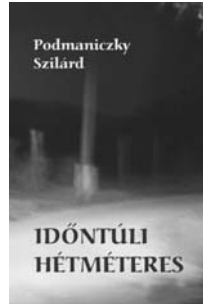
Május 12-én az Írók Boltjában mutattuk be a Tiszatáj könyvekben megjelent elfeledett Kosztolányi-regényt, *Az aranysárkány* ismeretlen változatát. A műről Németh Gábor, Tarján Tamás, Balogh Tamás és Olasz Sándor beszélgetett.

*

A Tiszatáj könyvheti könyvei

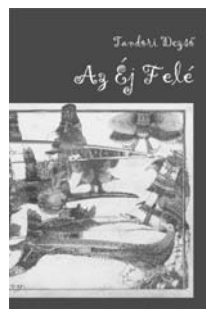

Kosztolányi Dezső:
Aranysárkány
(Ifjúsági változat)
(kötött, 196 oldal,
2680 Ft)

Podmaniczky Szilárd:
Idóntúli hétméteres
(Regénytrilógia)
(kötött, 348 oldal,
2850 Ft)

Tandori Dezső:
Az Éj Felé
(versek)
(kötött, 152 oldal,
2400 Ft)

Nagy Gáspár:
Szavak a rengetegből
(esszék)
(kötött, 440 oldal,
2950 Ft)

